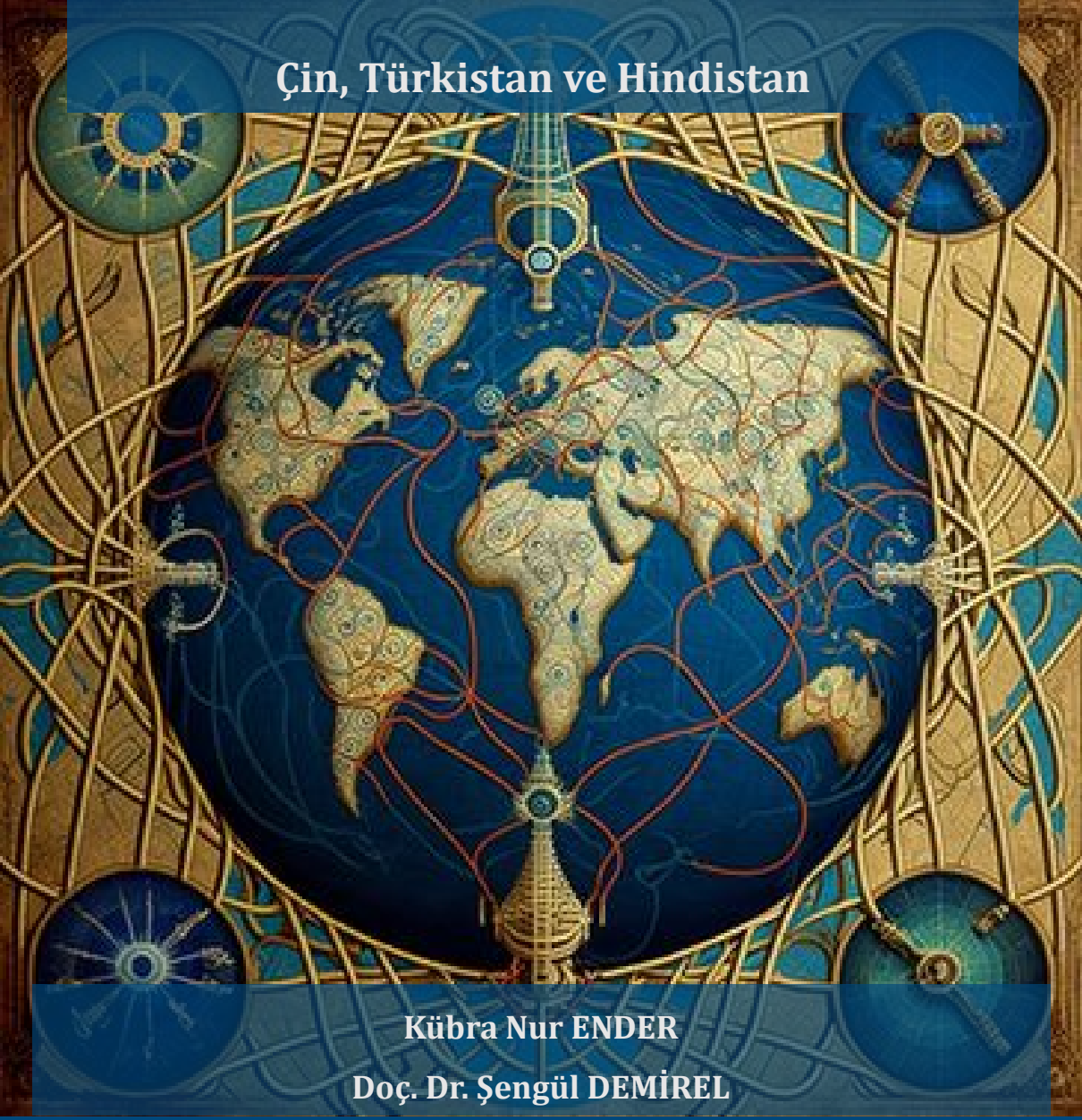

KÜLTÜRLERİN KAVŞAĞINDA İPEK YOLU

Çin, Türkistan ve Hindistan

Kübra Nur ENDER

Doç. Dr. Şengül DEMİREL

yaz

yayınları

KÜLTÜRLERİN KAVŞAĞINDA İPEK YOLU:

Çin, Türkistan ve Hindistan

Kübra Nur ENDER

Doç. Dr. Şengül DEMİREL

Editör:

Dr. Şükrü AKTAŞ

yaz
yayınları

2024

Kültürlerin Kavşagında İpek Yolu: Çin, Türkistan ve Hindistan

Yazar: Kübra Nur ENDER, 0009-0003-0208-7197

Yazar: Doç. Dr. Şengül DEMİREL, 0000-0002-0174-6379

Editör: Dr. Şükrü AKTAŞ, 0000-0002-9945-0620

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-6171-26-8

Aralık 2024 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3

İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

ÖNSÖZ

Çin’de uzun süre hâkimiyet kuran hanedanlıklardan biri Tang Hanedanlığıdır. Tang Hanedanlığı dönemi, İpek Yolu ticaretinin en yoğun olduğu dönem olarak göze çarpmaktadır. İpek Yolu ticareti bu dönemde Çin, Hindistan, Roma, Arap toprakları gibi geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Çin’de ve Hindistan’da gelişen bilimsel çalışmalar İpek Yolu aracılığı ile ülke sınırlarını aşmıştır. Zenginleşen Çin sayesinde, pek çok alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Toplumun gelir düzeyinin artışına paralel olarak, yabancı mallara da talep artışı yaşanmıştır.

İpek, porselen ve bunun yanı sıra, işlenmiş yeşim taşı ve fildişi gibi ürünlerin Batı dünyasında tanınması, bu ürünlere olan isteği de artırmıştır. Artan talep doğrultusunda, İpek Yolu canlanmıştır. Bu canlanmaya bağlı olarak, Doğu ile Batı dünyasında yoğun etkileşim yaşanmıştır.

Çin icadı olan kâğıt ve matbaanın Batı’ya ulaşması, dünyanın siyasal ve toplumsal yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır. Matbaa sayesinde, dini kitapların çoğaltılması mümkün olmuş ve kilise kan kaybetmiştir. Barutun ve pusulanın dünyaya yayılması, önemli sonuçlar doğurmuştur. Bunlardan başka; matematik, astronomi, tıp, edebiyat, kültür, sanat ve benzeri konularda önemli etkileşimler yaşanmıştır.

Bununla birlikte İpek Yolu; geçtiği güzergâh üzerinde bulunan ulus ve halkların kültür, bilim, inanç ve sosyal yapıları üzerinde çok önemli sonuç ve etkiler doğuran olayların taşındığı bir yapı haline gelmiştir. İpek Yolu’nun önemini yitirmesiyle, Doğu ile Batı arasındaki bağlar önemli ölçüde zarar görmüştür. İpek Yolu güzergâhı üzerindeki kültür merkezi haline gelen şehirler eski canlılığını kaybetmiştir.

Son yıllarda Çin, tarihi İpek Yolu’nu tekrar canlandırmak üzere geniş kapsamlı bir proje başlatmıştır. Bu proje, “Bir Kuşak, Bir Yol (One Belt One Road) adını taşımaktadır. Çince, Yi Dai Yi Lu (一帶一路)” olarak ifade edilen bu projede, “kuşak” sözcüğü kara İpek Yolu’nu, “yol” sözcüğü ise, deniz İpek Yolu’nu tanımlamaktadır. Bu yeni projenin dünya ekonomisini nasıl biçimlendireceği merak konusudur. Bu yeni gelişmelerin, ülkemiz açısından ne gibi sonuçlar doğuracağını zamanla göreceğimizi umuyoruz.

Daha önce Van 100. Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne yüksek lisans tez çalışması olarak sunulan bu çalışma, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birim (BAP) tarafından da proje olarak desteklenmiştir. BAP kapsamında kitabımızda, Çince çeviri kaynaklardan yararlanma yoluna gidilmiştir.

Bugünü anlamak ve en iyi şekilde faydalanabilmek için
geçmişin iyi öğrenilmesi kaanatindeyiz.

Kübra Nur ENDER – Şengül DEMİREL

Van - 2024

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
A.Tang Hanedanlığı Öncesi Çin'in İpek Yolu Hâkimiyeti	13
B.Tang Hanedanlığı Dönemi Çin'in İpek Yolu Hâkimiyeti	23
1.KÜLTÜREL ETKİLEŞİM.....	33
1.1. Ticari Ürünler.....	34
1.1.1.İpek	36
1.1.2.Yeşim Taşı.....	42
1.1.3.Baharat ve Yemek Kültürü	47
1.2.İcatların Yayılması	52
1.2.1. Porselen.....	54
1.2.2.Barutun Bulunması	57
1.2.3. Pusulanın Kullanımı.....	58
1.2.4. Kâğıt Yapımı	60
1.2.5. Matbaanın (Pergel) İcadı	62

2.İPEK YOLU ARACILIĞI İLE İNANÇ ÖĞELERİNİN

ETKİLEŞİMİ..... 63

2.1. Mitoloji 64

2.1.1. Çin Mitolojisi 67

2.1.2. Orta Asya Türk Mitolojisi 73

2.1.3. Hint Mitolojisi 79

2.2. Felsefe 83

2.3. Din 83

2.3.1. Budizm 84

3. BİLİMSEL YÖNTEMLERİN ETKİLEŞİMİ..... 101

3.1. Matematik 101

3.2. Tıp..... 103

3.3. Astronomi 113

SONUÇ..... 118

KAYNAKÇA 122

EKLER..... 137

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Açıklamalar
C	Cilt
Çev.	Çeviren
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
TTK	Türk Tarih Kurumu
S.	Sayı
Vb	Ve benzeri
Yay.	Yayınları

Öncelikle araştırmamın yürütölmesinde desteklerini esirgemeyen danışman hocam sayın Doç. Dr. şengöl Demirel'e teşekkür ve saygılarımı sunuyorum.

Ayrıca çalışmama bilgi ve deneyimleri ile katkı sağlayan sayın Dr. şükrü Aktaş'a teşekkür ediyorum.

Her koşulda sabırla ve inançla beni destekleyen canım annem Gülsen Ender ve canım babam Mehmet Ender'e teşekkür ediyorum...

Kübra Nur ENDER

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

GİRİŞ

İpek Yolu; Doğu ile Batı arasında, kara ve denizde kolları olan yolların tamamına verilen isimdir. Bu yol ağı, ticaretin ve kültürel etkileşimin ulaşım sistemlerinden biri olmuştur. Kùltürler arasında köprü vazifesini üstlenen İpek Yolu, geçtiğı coğrafyalarda ortak değèrlere de aracı olmuştur¹. Günümüz kültür birikimine büyük katkı sağlayan ve yaklaşık 2000 yıllık geçmişe sahip İpek Yolu ismini, Alman tarihçi Ferdinand Von Richthofen tarafından 1877 yılında² almıştır. Bu ismin verilme sebebi en çok taşınan ticari ürünün ipek olmasıdır. Bu münasebetle ipek, ticaret ağına ismini vermiştir.

İpek Yolu üzerinden yapılan ticarete, farklı uluslar, farklı para birimi kullanmaktaydılar. İpek, bu ticaret yolu üzerinde önemli bir takas malzemesi olarak da kullanılmıştır. İpek, para yerine geçmekteydi. Richtofen'nin "İpek Yolu" adı vermesinin bir önemli nedeni de budur.

Kadim ve önemli bir geçmişe sahip İpek Yolu'nun ortaya çıkışında en önemli faktör, Çin'in ürettiğı ipek ve ipekli ürünleri satmak için giriştiğı pazar arayışı ve batısında bulunan

¹ Demirel, Ş. (2023), "İpek Yolu Ticaretinin Babür İmparatorluğu Döneminde Hindistan'a Etkisi". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. C.7, Özel Sayı 1, s. 43-57.

² Yılmaz, E. (2021), "İpek Yolu'nda İpeğin Yolculuğunun Kısa Tarihi". *Asya Araştırmaları Dergisi*. S. 1, V, s. 96.

toplumların kim oldukları ve yaşayış tarzları hakkında bilgiye vakıf olmaları etkili olmuştur.

Günümüzde Çin, İpek Yolu ticaretini canlandırmaya çalışmaktadır. Yapılacak çalışma neticesinde Çin'in neden tekrar İpek Yolu'na hayat vermeye çalıştığı hakkında daha net düşüncelere sahip olunacaktır. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping (习近平; Zhuxi 主席) 2013³ yılında ilk kez Kazakistan'da dile getirdiği "one belt, one road" (*bir kuşak bir yol; kuşak ve yol- yi dai yi lu 一带一路*) sloganı ile İpek Yolu'nu yeniden canlandırma fikrini ortaya atmıştır. Oluşturulmaya çalışılan ticaret koridorunda İpek Yolu üzerinde kara, deniz ve demir yolu aracılığı ile daha hızlı ve verimli bir ulaşım ağı oluşturması planlanmıştır. Bu düşünce o tarihten sonra Çin'in dış siyaseti haline gelmiştir.⁴

İpek Yolu hakkındaki mevcut bilgilerin en eskilerine ve de büyük çoğunluğuna Shi Ji (史记 Tarih Kayıtları), Han Shu (汉书 Han Tarihi) ve Hou Han Shu (后汉书 Son Han Tarihi) isimli kaynaklarda rastlanmaktadır. Han Hanedanı ve Güney Hanedanları (317-589) arasındaki dönemde saray tarihçileri tarafından yazılmış olan bu eserler, başkent içindeki

³ Demirel, 2023: 43-57.

⁴ İkiz, A. (2019), "Tek Kuşak ve Tek Yol Projesi ve Türkiye'ye Olan Olası Etkileri". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. XVIII, S. 72, 1688-1690.

politikalara odaklanmış ve şehir içindeki yaşantı hakkında pek fazla bilgi vermemiştir. Bu kaynaklarda erken İpek Yolu'nun tarihi, Han imparatoru ve en yakın danışmanlarının dikkatine sunulan bir dizi olayda rastlanmaktadır. Günlük hayata dair ipuçları bulmak pek mümkün olmamıştır. Bunun dışında adı geçen eserlerde antik ticaret yolundaki trafik yoğunluğu, elçiler ve tüccarlar için konaklama imkânları, Çinliler tarafından kabul gören yabancı mallar gibi sorulara yanıt bulmak mümkün olmamıştır⁵.

Çin tarihinin bilinen en önemli tarihçisi ise Han Hanedanlığı hükümdarı Wudi (汉武帝) döneminde yaşayan sima Qian⁶dir. İpek Yolu ve Çin tarihine ait ilk detaylı bilgiye onun eserlerinde ulaşılmıştır. Binlerce yıl canlılığını koruyan ticaretin temel unsurlarından biri olan İpek Yolu'nun, kuruluş tarihi kesin olmamakla birlikte M.Ö. 130 yıllarına Çin'deki Han

⁵ Yang, J. (2015), "Transportation, boarding, lodging, and trade along the early Silk Road: a preliminary study of the Xuanquan manuscripts." *Journal of American Oriental Society*, 3, s. 421-432.

⁶ Sima Qian, Çin, toprakları dışına seyahat eden ilk tarih yazıcısı olarak bilinir. Tarih Kayıtları adlı eseri 130 bölümden, 526.500 imgeden oluşmaktadır. Bu eser Sarı İmparator döneminden Han Wudi dönemine kadar 3000 yıllık bir tarihi anlatır. Uzun geziler sonunda yazdığı bu eser Çin'in İpek Yolu hâkimiyeti için önemlidir. Bu eserde Hun toplumundan da bahseder. Sima Qian'in Ren An'a Mektuplar adında ikinci bir eseri daha mevcuttur. Sima Qian tarih yazıcılığının yanında astronomi ile de ilgilenmiştir. Hem Çin Hem de dünya tarihine büyük katkı sağlamıştır. Ölümü hakkında kesin bir bilgi bulunmayan Sima Qian'i dönemin hükümdarı Wu Di'nin öldürdüğü görüşü mevcuttur. Bknz: Ceylan, E. (2022), "Antik Çin Tarih Yazıcılığı: Sima Qian", Ankara: *TTK*, s. 569-582.

Hanedanlığı İmparatoru Wudi dönemine dayandırılmaktadır.⁷ Oldukça geniş ve farklı coğrafyalara yayılan bu yolun ne zaman kurulduğu hakkında kesin bir tarih vermek kolay değildir. Diğer yandan, İpek Yolu; Çin'den Türkistan üzerinden, Kafkasya, Karadeniz, Hazar ve Horasan, Anadolu ve güneyde İndus'dan, Hindistan'a oradan İran ve Anadolu üzerinden Ege'ye, Avrupa'ya kadar uzak coğrafyalar arasında bağ kurulmasını sağlamış ve eko-politik iletişimin temel unsuru olmayı başarmıştır. İpek Yolu ile kurulan bağ sayesinde farklı ülkelerin ürettiği, farklı ürünlerin taşınmasına öncülük etmiştir.⁸

Çok kadim coğrafyaya yayılıp geçmiş olan İpek Yolu, geçtiği kültürlerle iz bırakmış, ve güzergahı üzerindeki coğrafyaların benimsediği bir olgu haline gelmiştir.⁹ Ayrıca farklı kültürler arası ilişkilerin gelişmesine de yine İpek Yolu aracı olmuştur.

Çinlilerin ipek, Hintlilerin baharat, ticareti yapması yeni ticaret yollarının doğmasına sebep olmuştur. İpek Yolu'nda taşınan başlıca ürünler arasında; at, araba, baharat, ipek, ilaç,

⁷ Bik, H.M. (2012), "Tarihte İpek Yolunda Ortaya Çıkan Dinler", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı*. Konya, s. 12; <https://www.boundless.com/world-history/textbooks/boundless-world-history-textbook>, 12.06.2024.

⁸ https://www.metmuseum.org/toah/hd/inte/hd_inte.htm, 20.07.2024.

⁹ Şahin, 2020: 73-76.

şeker kamışı, aromalı bitkiler, pamuk, yeşim taşı, kehribar, porselen ve fildişi gibi başlıca materyaller yer almıştır. İpek Yolu ticaret ağı doğudaki birçok buluş ve zenginliğin batıya taşınmasında etkin rol oynamıştır. Ayrıca günümüz dünyasının şekillenmesinde de etkin rol oynadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

İpek Yolu'nda ticari malların dışında inanç, kültür, düşünce, bilim, tedavi yöntemleri ve hastalıklar da taşınmıştır¹⁰. Buna örnek olarak, M.Ö. 50 M.S. 500 yıllarında yeni bir ölü gömme geleneği ortaya çıkmıştır. Kafatasları delinmiş ve beyin ile yumuşak dokular çıkarıldıktan sonra, yüzün üzerine ipek bir bez serilmiş ve genellikle Mongoloid, nadiren Europid özelliklere sahip olan bir kil maskesiyle kaplanmıştır. Bu kil ile ölünün başı ince bir alçı tabakası ile kaplanmış ve kırmızı renge boyanmıştır.¹¹

1995'te kuzeybatı Lop Nor Çölü'nde (Luobu Shamo - 罗布沙漠) keşfedilen 4 - 5. yüzyıla tarihlendirilen ünlü Yingpan¹² mumyası bu teknik ile gömülmüştür. Ancak bu iki bölgenin

¹⁰ Atik, K. (2022) "Moğol İmparatorluğu Öncesi İpek Yolu'nun Oluşumu", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. s.1729; Karaca, Ö. (2022) "Tarihin İz Dokunduğu Güzerâh: İpek Yolu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*. İstanbul, XLI, 154-173.

¹¹ Baumer, C. (2012), *The History Of Cantral Asia The Age Of The Steppe Warriors I*. New York: Co Ltd. s. 171.

¹² Baumer, 2012: 171.

kültürel bir paydası olduğuna dair bir yoktur. Ölen kişinin yüzü kenevirden yapılmış bir maskeyle kaplanmıştır ve aynı zamanda bu yüz Europid bir özelliğe sahiptir. Bu mumyanın Soğd tüccarı olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda cenaze ritüellerinde diğer yenilikler de ortaya çıkmıştır. Çünkü artık cesetler mumyalanmış ve koruma altına alınmış ya da yakılmıştır¹³. İpek Yolunun gelişmesinde, seyyahlar, elçiler, askerler, misyonerler önemli yer tutar Ancak bu konuda en çok katkısı olanlar, hiç şüphesiz ki tüccarlardır. Öyle ki Budizm'in yayılmasında önemli etkiye sahip olan tüccarlar; kuzeyde hızla büyüyen Budizm'in en önemli destekçilerinden biri haline gelmiştir. Tang döneminde (618-907), güney topraklarında hızla yayılmaya başlamıştır.

Budizm'in, doğduğu topraklardan Çin coğrafyasına geçme süreci ticari ilişkiler sayesinde başlamıştır. İlk olarak; Beş Nehir Havzası (五河), Hotan (于阗) ve Xinjiang (新疆; Sincan) sakinleri arasında gelişen ticaret nedeniyle Budizm, daha sonra Keşmir (克什米尔) üzerinden Hotan'a geçmiş ve yayılmaya başlamıştır¹⁴. Bu bölgede Budizm'in yayılması, özellikle zengin

¹³ Baumer, 2012: 171.

¹⁴ Shen Fuwei; Zhongxi Wenhua Jiaoliu Shi, Shanghai Renmin Chubanshe, 1988, s.78 (沈福伟; 中西文化交流, 上海人民出版社, 1988, 第 79 页).

tüccarlar sayesinde olmuştur. Buradan da ticaret hareketlerinin güneyde daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵

O dönemde tüccarların ortak bir dil sayesinde doğrudan iletişim kurabilmiş olmaları mümkün görülmektedir. Çünkü Hindistan'ın Dravidce dilleri ile soyu tükenmiş olan Elamca arasında bazı benzerlikler tespit edilmiştir. Bu gerekçeye dayanarak ortak dil hipotezinin ortaya atıldığı düşünülmektedir. Bu durumda, Elamca-Dravidce'nin Elam ile İndus Vadisi Uygarlığı arasındaki ortak bir dil olarak, Orta Asya'nın vahalarındaki kollarıyla birlikte kullanılmış olabileceği öne sürülmektedir.¹⁶

Takas yöntemiyle başlayan ticaret, yakın yerlerden uzak alanlara doğru yayılma göstermiştir. Ticaret; kitleselleşmiş ve belli malları satan ticari gruplar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunları; Çinli gezgin keşiş Xuanzang (玄奘)¹⁷, 644 yılında Hindistan'dan dönüşü sonrasında şu şekilde ifadelerinden öğrenmekteyiz: *“Yol yoktu. Yolcular, insan ve hayvan iskeletlerini yol işareti olarak aramak zorunda kalmıştır.”* Anlaşıldığına göre, yük hayvanları sıklıkla değiştirilmiş, mallar geçici olarak

¹⁵ Baumer, 2012: 64.

¹⁶ Baumer, 2012: 72.

¹⁷ Xuanzang (玄奘): 602-664 yılları arasında yaşamıştır. Tang Hanedanlığı döneminde yaşamış keşiş ve tercümandır. 629-645 yılları arasında Hindistan'a seyahat etmiştir. Bknz: Aktaş, Ş. (2022) “Klasik Çin Edebiyatında “Batıya Yolculuk” Romanı ve Esin Kaynağı Üzerine Mitolojik Bir Okuma”, *Motif Akademi Halk Bilim Dergisi*. C 15, S 18, s. 566.

kervansaraylarda veya büyük manastırlarda saklanmıştır. Ancak, Çin'e vergi getirme bahanesiyle Orta Asya'da bulunan pek çok elçi, Chang'an (长安) veya Luoyang'daki (洛阳) varış noktalarında aktif rol üstlenmişlerdir. Bu yarı resmi mal satan gruplar, genellikle binlerce kilometre yol katederek, hediyelerini ve Çin'den aldıkları malları taşımışlardır. Bu bağlamda, M.Ö. 25'te, imparatorluk danışmanı Du Qin¹⁸, kuzeybatı Hindistan'dan ve Jibin'den (Jibin -罽宾) gelen bir elçi grubunu kabul etmemesi konusunda hükümdarı uyarmıştır¹⁹. gelen bir elçi grubunu kabul etmemesi konusunda uyarmıştır. Hediyeleri getirenler tamamen vergi ödememek için elçilik görevinde bulunuyormuş gibi davranan tüccarlardan oluşmuştur. Hediyeleri sunma bahanesiyle mallarını takas yoluyla satmak istemişlerdir.²⁰

H. Uhlig'e göre, "Bazı malların bazı yerel pazarlarda iyi kârla satılabildiği fark edildiğinde, ilk ticarî kervanlar da yollara düşmüştür".²¹ Çin'in Batı'ya doğru açılması bilgi birikimi sayesinde olmuştur. Ticaret yolları, öncelikle yöre insanın yıllarca takip ettikleri güzergâhlardan meydana

¹⁸ Çalışmamızda yer alan bütün Çince isim ve sözcüklerin Çinceleri (Hanzi; 汉字) ile yazılmasına özen gösterilmiştir. Ancak Du Qin'in Çincesi tespit edilemediğinden burada yer verilememiştir.

¹⁹ Shen, 1988: 79.

²⁰ Baumer, 2012: 35.

²¹ Şahin, 2020: 77-79.

gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında, göçebe ulusların bu yolların keşfedilmesine öncülük ettiğini söyleyebiliriz. Ticaret yol güzergâhlarının belirlenmesinde önemli bir etken de iklim koşullarındaki değişkenliktir. Örneğin; Çin’de meydana gelen sıcaklık artışları sebebi ile tarım alanları genişletilmeye çalışılmış ve böylece tarıma elverişli alanların konumu değişmiştir. Bu durum, insan nüfusunun yer değiştirmesine sebep olmuştur. Sonuç olarak ticaret yollarının güzergâhı da bu nüfusun hareketlerine bağlı olarak yeniden şekillenmiştir.

İpek Yolu güzergâhı, üretilen malları pazarlamak için stratejik öneme sahip bölgelerden geçmek zorundaydı. Oldukça geniş bir ağa sahip böylesine büyük ticaret yolun ile bağlantısı bulunan bölgelerde, üretilen mallar, bitki örtüsü, taşınan ürünler, yeryüzü şekilleri ve kullandıkları binek hayvanları bu bağlamda çeşitlilik göstermiştir. Çöl olan bölgelerde ticaret kervanları için deve tercih edilirken, düz arazilerde ise genelde at tercih edilmiştir.

İpek Yolu’nda, çöller, dağlar, tepeler ve buzullar gibi doğal faktörlerin olmasını normal karşılamak gerekir. Yol güzergâhında bulunan doğal engeller arasında; Kara Kum, Hindikuş, Tanrı Dağları, Pamir Dağları, Huncerap Geçidi,

Torugart Dağları vardır. Bunların dışında kurak yapıya sahip Gobi, Taklamakan ve Kızıl Kum Çölü vardır²².

İpek Yolu güzergâhında doğal engeller yolu zorlaştırdığı kadar beşerî engeller de yolculuğu güçleştirmiştir. Malların dağıtımı kadar güvenliğin sağlanması da önemli olmuştur. Bu nedenle yol güzergâhında konaklamak ve güvenliği sağlamak için han ve kervansaraylar kurulmuştur. Kervanlar, güvenlik nedeniyle han ve kervansaraylarda konaklamak zorunda bırakılmıştır. Böylece; hayvanların dinlenmesi ve kervanların güvenliği sağlanmıştır.

Bunlar su kenarları olmak üzere fiziki şartları uygun, güvenlik açısından emniyetli noktalar olan özel yerlerdir. Bu özel yerlerin birçoğu zaman içerisinde inşa edilen basit konutlardan büyük ve konforlu kervansaraylara dönüşürken, bazıları küçük yerleşim kentlerine dönüştürülmüştür. Birçok ulus, İpek Yolu güzergâhında bulunan kervanlardan kazanç sağlamak ve burada söz sahibi olabilmek için mücadeleye girişmiştir.²³

²² Höllmann T. O. (2023) *İpek Yolu*. (Çev. Mehmet Yıldırım), İstanbul: Runik Kitap, s. 7-10.

²³ Gülez, S. G. (2022), “Yeni İpek Yolu’nun İlham Kaynağı “Antik İpek Yolu”: Çin’in İpek Yolu Yöntemi temelinde “Bir Kuşak Bir Yol” Girişimine Bakış”, *Neuşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C.12, S1, s.98-112.

İpek Yolu'nun güvenliğinin sağlanmasındaki sorunlar, sadece doğal engeller değildir. Siyasi ve beşerî gelişmelerden de kaynaklan sorunlar yaşanmıştır. Örneğin; İpek Yolu'nun geçtiği güzergâhtaki komşu ülkeler arasında, zaman zaman ortaya çıkan anlaşmazlıklar bu yolun güvenliğini tehlikeye atmıştır. Birçok kez de ticaretin kesintiye uğramasına neden olmuştur. Bazen de yol ve ticaretin kendisi, ülkeler arası savaşlara kadar varan sorunların kaynağını teşkil etmiştir. İpek Yolu hâkimiyeti için çıkan savaşların asıl sebebi yol güzergâhında yapılan ticarete her ülkenin aynı miktarda gelir elde edemeyişi olmuştur. Çin, Hun, Moğol, Soğd gibi önemli toplumlar arasında meydana gelen siyasi çekişmelerde İpek Yolu'nun bu devletlerin dış politikasında belirleyici unsur olduğu açıkça görülmektedir. Hemen her dönemde türeyen haydutlar kervan basıp kaçırdıkları malları başka pazarlarda, daha ucuza satmışlardır. Yerleşim merkezlerinde, pazar ve panayırılarda, konak ve yollarda soygun ve baskınları önlemek için İpek Yolu'na sahip olan devlet tarafından ara garnizonlar aracılığıyla denetlenmiştir.²⁴ Ticaret yollarının güvenliği nedeniyle askeri garnizonlar kurulmuştur.

İpek, sadece ticari bir meta değil aynı zamanda Çin'de resmi bir ödeme aracı olarak da kullanılmıştır ²⁵ . Asker

²⁴ Şahin, 2020: 77-79.

²⁵ Höllmann, 2023: 7-10.

maaşları, çok aranan Moğol ve doğu Tibet atlarının alımı için ödeme birimi ve kuzeydeki güçlü bozkır imparatorluklarına vergi ödemesi olarak kullanılmıştır. Hun (Xiongnu-匈奴) ve Türk kağanlıklarının hükümdarları, güçlü oldukları dönemlerde, İpek Yolu'nun güvenliğinin sağlanması gerekçesiyle, ipekten yıllık vergiyi alabilmek için Çin'e askeri baskı uygulamışlardır. Çin'den alınan ipek balyaları hızla Soğd (粟特) tüccarlarına satmış ve böylece buradan gelir elde etmişlerdir. Çin'in bozkır imparatorluklarına olan ipek yolları, “vergi yolları” olarak işlev görmüş ve ipek, Doğu Orta Asya'nın güçlü bozkır imparatorluklarını bir arada tutmada hayati bir rol oynamıştır.²⁶

İpek ticaretinin ve İpek Yolu'nun çok büyük öneme sahip olmasının nedeniyle Çin, yüzyıllar boyunca yönünü Batıya Hexi ²⁷ Koridoru (Hexi Zoulang - 河西走廊) üzerinden, Taklamakan Çölü boyunca ve Samarkand'a kadar uzanan ticaret yolunun genişlemesi uğrunda çaba göstermiş ve siyasi, ekonomik gücünün büyük bölümünü bu yolun güvenliğinin sağlanmasına harcamıştır.

²⁶ Baumer, 2012: 13.

²⁷ Sarı Irmağın kuzeyini içine alan geçit bölgesidir. Bknz: Aktaş Ş. (2020), *Çin Kaynaklarına Göre Türklerin Menşegi Hakkında Bir İnceleme “Xianbeilerden Tuobalara (Tuoba Xianbei) Türk Tarihi”*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Sinoloji) Anabilim Dalı, s.57.

Göktürkler (Tujue Hanguo-突厥汗国), Sasanilerin İran ve Irak'ı yönetmesi nedeniyle uyguladığı ticari ablukasını kırmak amacıyla 568 yılının kış aylarında Bizans ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Sasaniler daha sonra, Bizans'ın Hindistan ile deniz ticaretini bozmak amacı ile Yemen'i işgal ederek karşılık vermiştir²⁸. Günümüzde devletlerin dış politikası petrol ve yer altı zenginlikleri ile şekillenmiş olsa da ilk yüzyıllarda belirleyici politika İpek Yolu merkezli olmuştur.

A. Tang Hanedanlığı Öncesi Çin'de İpek Yolu Hâkimiyeti

Çin dünyanın en eski dönemlerinden bu yana varlığını devam ettiren uygarlıklardan biridir. Dünya tarihinde Eski Mısır uygarlığı, Eski Hindistan uygarlığı, Eski Babil uygarlıkları var olmuştur. Ancak Eski Mısır uygarlığı M.Ö 600 yıllarda, Eski Babil uygarlığı M.Ö 1500'lü yıllarda, Eski Hindistan'da bulunan Gupta Hanedanlığı ise 500'lü yıllarda varlıklarını yitirmiştir. Çin uygarlığı ise varlığını aynı topraklar üzerinde devam ettirmiştir.²⁹

Antik dönemde Çin'i batıya bağlayan yollar mevcuttu ancak yolun güvenlik problemi nedeniyle burada yolcuk etmek oldukça zordu. Çin'de İpek Yolu stratejisi Han Hanedanlığı

²⁸ Baumer, 2012: 1.

²⁹ Su Shu Yang (2023), *Çin Kültür Tarihine Giriş*. Çev. Sevilaya İsmail, İstanbul: Foliant, s. 296-298.

döneminde imparator Wudi'nin Batı Bölgeleri ile ilişkiler kurmasıyla şekillenmiştir³⁰.

İpek Yolu stratejisinin gelişimini incelemek için Çin'in ilk dönemlerine göz atmak gerekmektedir. Xia (夏), Shang (上) ve Zhou (周) Hanedanlıkları ile başladığı kabul edilen Çin tarihi daha sonra Qin Hanedanlığına (秦朝) evrilmiştir. Qin Hanedanlığı, M.Ö 350 yılında Xianyang'a (咸陽) hâkim olduktan sonra, burası devletin merkezi haline gelmiştir. M.Ö. 121 yılından itibaren "Geçitler Beşiği" olarak adlandırılan Wu Wei (武威)³¹ Vadisi, Sarı Irmak Havzası (黄河盆地/流域) ve Ordos (鄂尔多斯), Çin medeniyetinin ortaya çıkışı olarak kabul edilmekle birlikte, Çin topraklarının farklı bölgelerinde de eski Çin Kültürüne ait kalıntılar bulunmuştur. Qin Hanedanlığı bu bölgelerde hâkimiyet kurmayı başarmıştır.³² Qin Hanedanlığı döneminde Batı Bölgesi'nde bulunan Hunlar (Xiong-Nu 匈奴), Teoman'ın (Touman ; 頭曼單于) hâkimiyetinden oğlu

³⁰ Gülez, S. G. (2023), Çin'in Tang Dönemi İpek Yolu Yönetim Stratejisinde Geçiş İzni Sistemi: "Guosuo Zhidu (过所制度)", *Orta Çağ Araştırmaları Dergisi*. 6/1, s. 411-426.

³¹ Wu Wei (武威): M.Ö. 121 yılları civarında Batı Han Hanedanlığına ait bir bölgedir. Sui Hanedanlığı döneminde komutanlık merkezi olarak kullanılmıştır. Tang Hanedanlığı döneminde ise Liangzhou (涼州) adıyla da anılmıştır. Bknz: Aktaş, 2020: 56.

³² Helwig S. G. (2022), *Eski Çin Başlangıçlardan 19. Yüzyıla Kadar*. Çev. İclal Cankorel, İstanbul: Runik Yayınları, s. 12.

Modu'nun ³³ (Mete'nin; modu-modun 冒頓) hâkimiyetine geçmiştir. Hunlar, Qin Hanedanlığı topraklarına yaptığı saldırılarla tarihi kayıtlarda yer almaktadır³⁴.

M.Ö 200'lü yıllarda Qin Hanedanlığı yıkılmasının ardından, M.Ö 206 yılında Gaozu (高祖) tarafından Han Hanedanlığı kurulmuştur.³⁵ Kurulan hanedanlık başlangıçta oldukça güçsüzdür. Bunun nedeni, Qin Hanedanlığı döneminde yaşanmış zorluk ve sıkıntılardan kaynaklanmaktadır. Diğer yandan Han Hanedanlığının yönetiminde bulunmuş öne çıkan hükümdar ve bunların dönemleri temelde üç bölümde ele alınabilmektedir. Bunlar, İmparator Gaozu (漢高祖) dönemi, İmparator Wudi (武帝) dönemi ve İmparator Xuandi (宣帝) dönemidir.

M.Ö 202 yılının kış aylarında İmparator Gaozu, Hun toplumları üzerine akın düzenlemişse de yapılan savaş sonucunda Hunlara yenilmiştir. Bunun karşılığında Hun İmparatoru Modu'ya (Mete) evlilik yolu ile akrabalık kurmak

³³ Modu (冒頓), Modun veya Maodun olarak da günümüz Çince okunuşu mevcuttur ancak Sinoloji ve dolayısıyla tarih araştırmalarında ve güncel çalışmalarda Modu veya Modun kabul edilmekte bu şekilde seslendirilmektedir. Çalışmamız da her Türkçemizde yaygın olarak bilindiği isim Mete ve kaynak dil Çince'de yer alan ve güncel araştırmalarda yoğunlukla kullanılan hali olan Modu kullanımlarının her ikisi de tercih edilmiştir.

³⁴ Kara, G. (2021), *Tarih Kayıtları ve Han Hanedanı Tarihi Biyografilerine Göre Çin Kayıtlarında Asya Hunları*. İstanbul: Tarih Doğu Kütüphanesi Yayınları, s.20.

³⁵ Yıldırım, K. (2021) *Çin Tarihi Tarih Öncesinden 21. Yüzyıla*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 22. Asıl ismi Liu Bang (劉邦)dır.

(He Qin-和親)³⁶ ve her yıl ipekli kumaş, pirinç ve değerli süs eşyaları yollamak mecburiyetinde kalmıştır³⁷. Hun lideri ise Çin'in kuzey sınırlarını koruyacağına dair güvence vermiştir³⁸.

Han Hanedanlığının ilk yıllarında Hun akınları ile baş etmekte zorlanıyor olması, İpek Yolu ticaretinin sekteye uğramasına neden olmuştur.³⁹ Bu dönem hakkında Wolfram Eberhard, Gaozu'nun deneyimli komutanlarını görevden alıp akrabalarını ataması ile idarede zorluk ortaya çıktığından bahsetmektedir. Aynı dönem feodal sistem bozulup toprak alım satım yapıldığı ve köylülerin toprakta çalışmayarak başka

³⁶ He Qin politikası: Akrabalık yoluyla barış sağlama olarak tanımlayabileceğimiz "He Qin Politikası" söz konusu ilişkilerde önemli bir yere sahiptir. Batı Han Hanedanlığı'nın kuruluş döneminde başlayan bir politikadır. Bu politika kapsamında Çin imparatoru Hun liderine bir eş verir, bu eşle birlikte değerli hediyeler gönderilir. Hun lideri de bunun karşılığında Çin'in kuzey sınırlarını koruyacağına dair güvence verir. M.Ö.202 yılında başlayan ve kabul gören He Qin politikası farklı devletlerle ve farklı amaçlar doğrultusunda, hemen her hanedanlık döneminde uygulanmıştır. Bknz: Türker, N. (2013) *Han Hanedanlığı Döneminde Hunlarla Yürütülen He Qin Politikası (Akrabalık ile Sağlanan Barış Politikası) ve Sonuçları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatı (Sinoloji) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 1-43. Gelenek haline gelen Hı Qin politikasına, Xianbei ve Xiong-Nu halklarının evlilik bağları örnek verilebilir. Bu evlilik iki toplum arasındaki bağı sağlamlaştırmıştır. Bknz: Aktaş, Ş.(2018) "Çin Kaynaklarına Göre Asya Hun Devleti'nin Yıkılması Sonrası Geri Kalan Hun (Xiong Nu) Tebaası ve Xianbei (Şiyenbei- Siyen pi) İlişkileri" *TTK*. s.786. Xiong-Nu (Hun) toplumlari bozkırın çeşitli bölgelerinde dağınık halde ve iç içe geçmiş şekilde, yaşadıkları için birbirleriyle evlilik ilişkilerinde bulunmuştur. Kurdukları evlilik ilişkilerinden ötürü bozkırın batısında günümüz iç Moğolistan ve Gansu hattını kapsayan bölgede yaşamışlardır. Bknz: Aktaş, 2020: 343.

³⁷ Klyastorniy, S. G. (2018), *Kadim Avrasya'nın Bozkır İmparatorlukları*. Çev. Serkan Acar (1. Bölüm), İstanbul: Selenge yayımları, s. 33.

³⁸ S.42

³⁹ Zhang, Y. (2020). *İpek Yolumun Öyküsü*. Çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 17.

işlerle uğraştıkları için “gentry”⁴⁰ adında bir sınıf ortaya çıktığından bahsedilmiştir.⁴¹

Han Hanedanlığının hâkimiyetini alan İmparator Wudi, Batı Han Hanedanlığını kurmuştur.⁴² Döneminde en önemli gelişmelerden biri toprak hâkimiyetini yeniden sağlamak olmuştur. Bu dönemde Wudi barışçıl politika izlemiştir. Ancak bu dönem Hunlar’da iç karışıklık meydana gelmiştir. Wudi’nin hâkimiyetine girmek isteyen Hun boylarını Gobi’nin güneyine, Şan-si sınırlarına tarım yapmak şartı ile yerleştirmiştir⁴³. Aynı yıllarda Wudi, Hunların üzerine yürüyerek onları büyük bozguna uğratmıştır. Hun hükümdarını 11 yıl boyunca esir tutmuştur⁴⁴. Hunlara karşı yürüttüğü başarılı saldırı politikası sonucunda Kansu ve Ordos bölgeleri geri alınmıştır.⁴⁵

Wudi Hunlara karşı farklı politikalar yürütmüş, yönetim alanını genişletmiş, sınır bölgelerinde önemli girişimlerde bulunmuştur. İpek Yolu hâkimiyetini sağlamak için sınır

⁴⁰ Gentry; Toprak sahibi olup toprağın ekim işi dışında farklı işlere yönelip, toprağı kiralayan, toprak sahibi ağa sınıfı manasına gelmektedir.

⁴¹ Eberhard W. (2000), *Çin Simgeleri Sözlüğü*. Çev. A. Kazancıgil- A. Bereket, İstanbul: Kabaıcı Yayınları, s.85-86.

⁴² Xiong, V.C. (2008). “Historical Dictionary of Medieval China II”, Scarecrow, Press, s. 199.

⁴³ Grousset, R. (2022) *Bozkır İmparatorlukları Attila, Cengiz, Timur*. Çev. Reşat Uzman, İstanbul: Ötüken Yay., s.68. Bu ismin günümüzdeki (Shanxi-山西) ismi olması gerektiğini düşünmekteyiz.

⁴⁴ Zhang, 2020: 18-19.

⁴⁵ Onat, A. (2007), *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde “Batı Bölgeleri”*. Ankara: TTK, s. 2.

bölgelerde garnizonlar kurmuştur.⁴⁶ Bu dönemde Hunlar, Kansu ve Alaşan ovalarına yayılmıştır.⁴⁷ Han devletinin, Hun saldırılarına engel olabilmek için uyguladığı bir başka yol akrabalık kurma girişimleriydi. Ancak bu durum da Hunları durdurmaya yaramamıştır. Hunlara karşı koyabilmek adına Hunların batısında yerleşik bulunan Yuezhi (月氏) topluluğu ile anlaşma yoluna gitmiştir. Han Wudi, Chang-Chien'i (Zhang Qian-張騫), Yuezhılara (月氏) M.Ö 138 yılında elçi olarak yollamıştır. Ancak Yuezhılar, Hun saldırılarından kaçarak Dunhuang ve Chi-lien⁴⁸ diye bir özel isim yer almaktadır. arasındaki toprakları terk edip Baktria'ya yerleşmiştir. Barış içinde yaşadıkları toprakları bırakıp savaşmayı kabul etmemiştir. Hunlara esir düşen elçi Chang-Chien, Batı'da bulunan topluluklar (Tanrı Dağları boyunca, Part, Baktria, Fergana) hakkında imparatora bir rapor sunmuştur.⁴⁹ Çin'e yonca tohumu ve bağ üzümü çubuğu getirmiştir.⁵⁰ Sima

⁴⁶ İzgi, Ö. (2020), *Orta Asya Tarihi Araştırmaları*. Ankara: TTK, s. 207.

⁴⁷ Ögel, B. (2022), *Büyük Hun Topluluğu Tarihi I*. Ankara: TTK, s. 53.

⁴⁸ Qilian (祁连). Burada kaynaktan alıntılanan metinde Chi-lian şeklinde bir kullanım karşımıza çıkmıştır. Bunun çince sözcüklerin latin harfleriyle yazımı usulleri olan Wade-giles veya Pinyin (拼音) sistemi ile uyuşmadığı dikkatimizi çekmektedir. Bu ismin Qilian (祁连) olması gerektiğini sesletimden yola çıkarak düşünmekle birlikte pinyin sistemine uygun olarak yazımının da Qilian olması gerektiğini belirtmek isteriz.

⁴⁹ Yılmaz, E. (2017), "İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. C.9, S.2, s. 672-683; İzgi, 2020: 334-335.

⁵⁰ İzgi, 2020: 334-335.

Qian'ın hazırladığı bu rapor Çin'in İpek Yolu stratejisini geliştirme yönünde oldukça etkili olmuştur.

Han Hanedanlığının son dönemlerinde, İpek Yolu'nun güvenliğini sağlamak adına yapılan adımlar sonunda Hindistan'dan Buda dini yaymak için misyonerler gelmeye başlamıştır. Budizm ve Hint edebiyatı Çin'de yer edinmeye başlamıştır⁵¹. Han Hanedanlığı döneminde yapılan ticarete Shule bölgesi (Shule Diqu; 疏勒地区) oldukça önemlidir. Burası İpek Yolunun kuzey ve güney bölgelerinin kesişim notası olmuştur. Burada yaşayan Kanju toplumu Kürk ve baharatı Chang'da ipekli ürünlerle takas etmiştir. Takas yapılan mallar buradan Orta Asya ve İran'a gönderilmiştir. Han Hanedanlığı, Partlarla yakın ticari ilişkiler kurmuşlardır. Part toprakları ürünlerin dağıtıldığı ve haberleşmenin sağlandığı aktarma görevini üstlenmiştir. Büyük Roma İmparatorluğu Çin ipeğinin başlıca müşterisi olmuştur. Çin ile doğrudan bağlantı kurmak için Partlarla birçok kez münasebete girmiştir.⁵²

İmparator Wudi münasebete girdiği halkların kültürlerine değer vermiş. Bunu Chang'an (长安) şehri yakınlarında inşa ettirdiği yazlık sarayda fark etmek mümkündür. Saray bahçesinin girişinde taştan yapılmış Pers

⁵¹ İzgi, 2020: 208.

⁵² Zhang, 2020: 40-41.

aslanlarına benzer heykeller vardır. Aslında Çin kültüründe, aslan figürü bulunmamaktadır. Sarayın salon duvarında ise kuyruğunu açmış Hint tavuskuşu resimleri bulunmaktadır. Sarayda bulunan sandalye ve sehpa ise Hotan (于阗) yeşimi ile süslenmiştir⁵³. İmparator Wudi münasebete geliştirdiği Batı Bölgesi stratejisi, Tang Hanedanlığının da dış siyasetinin temelini oluşturmuştur.

6. yüzyılın sonlarına doğru Çin'in siyasi durumunda büyük bir değişim olmuştur. Kuzey Zhou (北周) devletinde yetkili biri olan Sui Wendi (隋文帝), 581 yılında kuzey Çin'in imparatoru olmuş ve ardından 589'da Çin'i yeniden birleştirmiştir. Bu birleşme, ticaret ve üretimdeki büyümenin göstergesi olmuştur. Doğu ve Batı Jin (东晋; 西晋), Liang (凉)⁵⁴ ve Tuoba Wei (拓跋魏国) hanedanları tarafından gerçekleştirilen siyasi ve sosyal dönüşümlerin bir sonucu olmuştur. Sui Hanedanlığını (隋代) tarihçiler, Tang Hanedanlığının başlangıcı olarak görmektedir. Geçiş dönemi olarak kabul edilecek bu dönem birçok tarihçi tarafından pek önemsenmiştir.⁵⁵ Sui Hanedanı, Kuzey Zhou'nun aksine, Budizm'i aktif olarak desteklemiş ve yayılmasını teşvik etmiştir.

⁵³ Zhang, 2020: 41.

⁵⁴ Liang (凉): Wei-Jin Güney Kuzey Hanedanlıkları arasında güneyde, 555-587 yıllarında kurulan hanedanlıktır. Baknz: Aktaş, 2020: 1.

⁵⁵ Xiong, V. C. (2006), *Emperor Yang of the Sui dynasty: his life, times, and legacy*. SUNY Press, s.3

Memur alımında yazılı sınav sistemini getirmiştir. Sui Hanedanlığı yönetim sistemi ve toprak işletme sistemi dâhil birçok alandaki yapılanmayı Tang Hanedanlığına devretmiş, hukuk ve askeri alanda da Tang Hanedanlığına örnek teşkil etmiştir.⁵⁶

610 yılında, Yangtze'den (Chang Jiang- 长江 ; Uzun Irmak) Chang'an ve Luoyang'a kadar uzanan kanal, adı geçen şehirlere tahıl taşınmasını sağlamış ve bu şehirlerin yakınlarında tahıl ambarları inşa edilmiştir. Başkent Chang'da 600 yılında 600.000 kişi yaşadığı iddia edilmektedir.⁵⁷

Bütün bu çalışmalar, Çin'in ekonomik büyümesinde önemli bir rol oynamıştır. İkinci Sui imparatoru Yangdi (隋炀帝), 800 kişiyi taşıyabilecek, beş katlı gemilerden oluşan bir savaş filosu inşa ettirmiş ve denizciliğin genişlemesi politikasını yürütmüştür.⁵⁸ Deniz aşırı ticaret faaliyetleri, gemi yapımındaki gelişmeler sonucunda bu dönemde daha da gelişmiştir. 607 yılında, beş bin ipek rulosuyla yüklü bir ticaret filosu, Tay-Malay yarımadasında, muhtemelen Phatthalung bölgesinde veya Langkasuka'nın güneyinde yer alan Chitu'ya (Ch'ih-t'u)

⁵⁶ Eberhard, 2000: 196.

⁵⁷ Philippe Beaujard (2019), *The Worlds Of The Indian Ocean II, "Capter 1 Tang Chiana And The Rise Of The Silk Roads", Cambridge: Cambridge University Press.* s.19.

⁵⁸ Beaujard, 2019: 19.

gitmek üzere Kanton'dan ayrılmıştır. Bu ve benzeri örneklerden yola çıkarak, İpek Yolları boyunca önemli bir ticaret canlanması yaşanmıştır. An Jiayo'ya göre, Orta Asya'dan cam işçilerinin gelişi, Sui döneminden itibaren Çin'de soda-kireç silika camının üretimini açıklayabilmektedir.⁵⁹

On üç yıl hüküm süren Yangdi döneminde Sui Hanedanlığı yıkılmıştır. Bunun nedeni ise Yangdi'nin hanedanlığı iyi yönetememesi ve savurganlık yaparak maddi yönden ülkeyi zayıflatması olarak belirtilmiştir.⁶⁰ Sui Hanedanlığının yıkılmasını Wolfram Eberhard, yapılan fazla harcamanın neden olduğunu söylemektedir.⁶¹ Araştırmacılar, tasarrufsuzca yapılan harcamalar listesine Büyük Kanal inşasını da almışlardır. Ancak yapılan bu kanal sayesinde; Yangtze'den Chang'an ve Luoyang'a kadar uzanan kanal, adı geçen şehirlere tahıl taşınmasını sağlamış ve bu şehirlerin yakınlarında tahıl ambarları inşa edilmiştir.⁶² Yani kanal hakkında yapılan değerlendirmeler çok da doğru sayılmaz. Kuzeyde Büyük Duvarlar inşa etmeye ve Sarı Nehir (黄河) ile Aşağı Yangtze arasında (Hangzhou'a (杭州) kadar) uzanan su yolları ağını inşa ettirmiştir. Bu ağ, Luoyang ve Pekin bölgeleri arasında

⁵⁹ Beaujard, 2019: 19.

⁶⁰ Xiong, V. C. (2006), *Emperor Yang of the Sui dynasty: his life, times, and legacy*. SUNY Press, s. 4; Yang, 2023: 99.

⁶¹ Wolfram, 2007: 196.

⁶² Beaujard, 2019: 20.

uzanan 1500 km uzunluğunda bir Büyük Kanal ile genişletilmiştir.⁶³ Bu projeye diğer bir isimle “Sihirli Kanal” projesi de denmiştir.⁶⁴

Sui Hanedanlığının son dönemlerinde Çin’in iç siyaseti oldukça karışmıştır. Halkın büyük kısmı Göktürklerin yaşadıkları yerlere göç etmiştir. Tang Hanedanlığının kuruluşuna kadar Çin’in iç siyasetinde Göktürklerin payı yadsınamaz. Tang Hanedanlığının kurucusu Li Yuan’de (李渊), Sui Hanedanlığına karşı Göktürklerden yardım almıştır. Ayrıca Sui Hanedanlığının son dönemlerinde Kuzey Çin’de iç karışıklık yaşayan komutanlar arasında da Göktürkler atama yapmıştır.⁶⁵

B. Tang Hanedanlığı Döneminde İpek Yolu Hâkimiyeti

M.S. 618-904 yılları arasında kurulan Tang Hanedanlığının kurucusu Li (李) ailesi, eski yıllardan beri Çin devletinin önemli kademelerinde bulunmuş bir ailedir. 613 yılında patlak veren köylü isyanlarına karşı General Li Yuan

⁶³ Beaujard, P. (2019), *The Worlds Of The Indian Ocean II*. “Capter 1 Tang Chiana And The Rise Of The Silk Roads”, Cambridge: Cambridge University Press, s.19.

⁶⁴ Helwing, 2022: 30-31.

⁶⁵ Okay B. (2022), Çin Kaynaklarına Göre Türk-Çin İlişkilerine Tarihsel Bir Bakış, *Türk Tarih Kurumu Ulusal Sempozyumu*. s. 557-568.

617 yılında iktidarı ele geçirmiş ve 618 yılında Tang Hanedanı'nı kurmuştur.⁶⁶ Sui Hanedanlığı son döneminde milliyetçi gruplar tekrar hanedanlığı yaşatmak istese de başarılı olamamıştır.⁶⁷ Kurulan yeni hanedanlık Tang Hanedanlığı dönemi Çin'in altın çağını yaşadığı dönemlerden biri olmuştur. Tang Hanedanlığı yüzyıl boyunca büyük ilerleme kaydetmiştir. Siyasi, askeri ve sosyal olarak gelişme yaşamıştır. Resim, edebiyat, hat mimarisi işçiliği dikkat çekmektedir. Felsefe ve din tarihinde de önemli yere sahip olan Tang Hanedanlığı döneminde Budizm ve Taoizm (Dao Jiao- 道教) de çığır açmıştır. Ayrıca bu dönem Konfüçyanizm'in rönesansı yaşamıştır.⁶⁸

Çin'de 6. yüzyıldan sonra daha ılıman bir iklim ve yağışlarda artış yaşanmıştır. Bu durumu fırsata çeviren Tang Hanedanlığı, milattan sonra 1. yüzyıl kadar erken bir dönemde icat edilen bir cihaz olan su taşımaya yarayan kare şeklinde pompayı, geniş çapta kullanmıştır. Yine bu dönemde büyük bir ihtimalle Müslüman toplumlardan getirildiği düşünülen "noria" adı verilen su çarkları da kullanılmıştır. Bu döneme bakıldığında tarım işçiliği desteklendiği görülmektedir.

⁶⁶ Beaujard, 2019: 20; Yıldırım, 2021: 111.

⁶⁷ Gumilev, L. N. (2019), *Eski Türkler*. İstanbul: Selenge Yayınları, s.218.

⁶⁸ Xiong, V. C. *Emperor Yang of the Sui Dynasty: His Life, Times, and Legacy*. SUNY Press, 2006, s.3.

Yangtze (Uzun Irmak; 长江) havzası ve güney Çin'de çeltik ekimi yapılmıştır.⁶⁹

Dünyanın bilinen ilk tarım el kitaplarından biri, 8. yüzyılda yani yine bu dönemde kaleme alınmıştır. Ayrıca, Tang Hanedanı güneyde bulunan Yangtze havzası, Lingnan topraklarına doğru genişleme hareketinde bulunmuştur. Bunun neticesinde Yangtze ve güney bölgelerinde nüfus gözle görülür bir şekilde artmıştır. 600 yılında vergiye tabi 3 milyon kişi kayıtlarda yer edinmişken, 742 yılında bu sayı 10 milyona yükselmiştir⁷⁰. Güney bölgeleri giderek daha fazla Çinlileşmeye başlamıştır. Ancak Kuzey Çin en kalabalık bölge olmuştur. İmparatorluğun başkenti Chang'an, bir milyondan fazla nüfusa sahip olmuş ve bu dönemde muhtemelen dünyanın en büyük şehri olma niteliğini taşımıştır. Başkent Chang'an (长安) sonra en fazla nüfuza sahip şehri Luoyang olmuştur. Tang Hanedanlığı döneminde hanedanın başlangıcından sonuna kadar şehirleşme oranı nüfusun yüzde 5'inden yüzde 20'sine yükselmiştir.⁷¹

Üretimdeki artış ve ulaşım araçlarındaki gelişmeler, beraberinde ticari faaliyetlerin de gelişmesine yol açmıştır. Bu durum sadece Çin ekonomisi için değil, Batı'da bulunan

⁶⁹ Beaujard, 2019: 21.

⁷⁰ Baumer, 2012: 107.

⁷¹ Beaujard, 2019: 21.

ulusların ekonomisini de olumlu yönde etkilemiştir. Tang Hanedanı, mallarını pazarlamak için bulunan yerel ve küçük pazarların olduğu bir dönemde, üretim faktörlerinin daha kolay pazarlanabilmesi için pazar sistemini oluşturmuştur. Yine bu pazarlar aracılığı ile teknolojik yenilikler uygulanabilir ve kârlı hale gelmiştir. Porselenin gelişimi, doğal olarak porselen ihracatının artmasına neden olmuştur. Yine bu dönem, genişleyen pazar fırsatları ile tekstil endüstrisinin yükselişi yaşanmıştır.⁷²

Tang Hanedanlığının siyasi merkezinin üst kademesi üç temel yapıdan oluşmuştur. Bunlar; Dışişleri Bakanlığı Alt Kurulu, Sekreterliği ve Başbakan (chengxiang; 丞相)⁷³ ile dokuz Mahkemenin ikinci kademe merkezi yönetim kurumlarıdır. Tang Hanedanlığı bu sistemi, Sui Hanedanlığından devralmıştır. İkinci Sui Hükümdarı Yangdi, Tang Hanedanlığına miras kalan bu sistemin kurucusudur.⁷⁴

Tang Hanedanlığının ikinci hükümdarı Tang Taizong (唐太宗) döneminde Türk Kağanlığı (Göktürkler; Tujue-突厥), Çin'in sınır topraklarına akınlar düzenlemeye başlamıştır. Tang

⁷² Beaujard, 2019: 21.

⁷³ Özellikle Tang dönemi için geçerlidir. O dönem için var olan pek çok bakanlığın, bağlı bulunan beylik, hanedan ve hükümdarlıkların üstünde bulunan hepsinden sorumlu ve hepsinin üstü konumunda bulunan üst düzey yönetici, bürokrat, bakan. Günümüz Başbakanlık makamına eşdeğer makam.

⁷⁴ Xiong, V. C. (2006), Emperor Yang of the Sui dynasty: his life, times, and legacy, *SUNY Press*, 2006, s.4

Hanedanlığı Göktürk akınlarına engel olmakta zorlanmıştır. Göktürk akınları hanedanlığın başkenti Chang'an'a kadar ilerlemiştir. İmparator Tang Taizong Türk Kağanlığı (Göktürkler; Tujue- 突厥) akınlarına engel olabilmek için anlaşma yolunu seçmiştir. Tang Taizong ile Göktürk hükümdarı Bumin Kağan arasında 624 yılında anlaşma yapılmıştır. Anlaşmaya göre, Çin savaş tazminatı olarak ipek ve porselen ödemiştir.⁷⁵

Tanglar ve Göktürkler arasında yapılan anlaşmadan dört yıl sonra Göktürk Devletinde kıtlık yaşanmıştır. İl Hakan'ın sınır bölgelerini koruma çabaları, savaşlar ve yaşanan kıtlık zorda bırakmıştır. Bu durumu fırsata çevirmeye çalışan Tang Taizong, 630 yılında Göktürk üzerine yürümüştür. Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılan Göktürklerin Doğu kısmı fiilen son bulmuş ve Çin hâkimiyetine girmiştir.⁷⁶ Yin Dağı'ndan (阴山) Gobi Çölü'ne (Ge bi; 戈壁) kadar olan bölgede Çin hâkimiyetini kesinleştirmiştir.⁷⁷ Bundan sonra Çin için Batı bölgesinin önü açılmıştır.

Tang Hanedanlığı ile aynı dönemde Orta Asya toplumlarından olan Batı Göktürk Hanedanlığı, varlığını 658

⁷⁵ Taşağıl, 2018: 93.

⁷⁶ Golden, P. B. (2002), *Türk Halkları Tarihine Giriş, Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu*. Çev. Osman Karatay, İstanbul: Ötüken Yayınları, s. 146-147.

⁷⁷ Taşağıl, 2018: 93.

yılına kadar varlığını devam ettirmiştir. Dönemin hükümdarı İstemi Yabgu'nun ölümünden sonra yerine oğlu Tardu Kağan geçmiştir. Doğu Göktürk ile arası açılan Batı Göktürk Kağanlığı, Tardu Kağanın ölümü ile 630 yılın Çin'i resmi olarak tanımıştır. 658 yılından 681 yılına kadar Göktürk toprakları tamamen Çin hâkimiyetine girmiştir.⁷⁸

681 yılında Kutluk Kağan önderliğinde Göktürk boyları bir araya gelip güç toplamaya başlamıştır. 682 yılında II. Göktürk devleti kurulmuş ve topraklarını genişletip İpek Yolu hâkimiyetini Çin'in elinden alsa da bu devlet uzun süreli olamamıştır. 745 yılında Uygurların Ötüken topraklarını ele geçirmesi ile son bulmuştur.⁷⁹ Göktürkler vergi memurları, sağladıkları boy birlikleri, bölgeleri ile tam gelişmiş göçebe devleti olma niteliğini taşımaktadır. Ne kadar güçlü olsalar da Çin karşısında güçlerini yitirmeye başladıklarında, aynı doğrultuda devletleşme kabiliyetlerini de kaybetmişlerdir.⁸⁰ Tang Hanedanlığı ele geçirdiği Göktürk topraklarını yönetmek için farklı stratejiler geliştirmiştir.

⁷⁸ Taşağıl, 2018: 93.

⁷⁹ Pamuk Nuray (2012), *Çin'in Tang Hanedanlığı Döneminde Türklerin Çinliler Üzerindeki Kültürel Etkileri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı (Sinoloji Bilim Dalı), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 3; Taşağıl, 2018: 93.

⁸⁰ Golden, 2002: 160-161.

Tang Taizong, Göktürk topraklarını küçük eyaletlere ayırarak bölgeye valilikler atamıştır. Tang Taizong, uyguladığı valilik sistemi ile sınır bölgesini, stratejik konuma sahip bölgeleri ve İpek Yolu güzergâhını daha kolay yönetmek ve sınır bölgelerinden gelecek akınları önlemeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Sınır bölgelerinde gözetme ve haberleşme kuleleri kurulmuştur. Bu uygulamanın temeli yine Han Hanedanlığı dönemine dayandırılmıştır. Hun topraklarını ele geçirdikten sonra idare edebilmek için garnizonlar kurulmuştur. Bu garnizonlardan iki tanesi oldukça önemli olmuştur.

Tang Hanedanlığının başkenti olan Chang'an (长安) İpek Yolu ticaret ağının merkezini teşkil etmiştir. Bu şehir dünyanın gözde şehri haline gelmiştir. Şehir 81 km² dikdörtgen şeklinde kurulmuş olan şehirde Daming Sarayı (大明宫) adında kraliyet sarayları bulunmaktadır. Şehirde ayrıca, farklı inançlara ait ibadethaneler de yer almaktadır. Şehirde farklı kesimlerden tüccarlar dükkân açıp depolar oluşturmuştur. Chang'an (长安) şehrinde, 12 tane kapı bulunmaktaydı.⁸¹ Chang'an (长安) şehrinde, hanedanlık döneminde yapılan sayımda, yöre halkı dışında dünyanın dört bir yanından gelen

⁸¹ Zhang, 2020: 59-64.

elli bin insan vardı⁸². Tang Hanedanlığı döneminde ülkeye gelen tüccarlar için bir kayıt sistemi kurulmuş yolcuların adı yaşı ve nereye gittiklerine dair not tutulmuştur.⁸³ Resmî belgelerde yabancı tüccarların isimlerinin yanına “Shanghu/Şangu” Çinli olmayan manasına gelen kalıbı eklenmekteydi. Yabancı tüccarlara seyahat etmeleri için “guosuo ve gongyan” adında verilen pasaport benzeri belgeleri yanlarında taşımaları mecburiydi⁸⁴. Bu belgede tüccarın adı nereden geldiği, neye gittiği taşıdığı eşyalar ve yanında yolculuk eden kişiler hakkında bilgi bulunmaktadır. Ayrıca geçiş izni için tüccarlar geçiş garnizonlarında belli bir miktarda ücret ödemeleri gerekmektedir.

Tang Hanedanlığının gelişmesi sonucunda İpek Yolu ticareti deniz ve kara yollarında etkinliği hat safhaya ulaşmıştır. İlk yüzyıllarında, İpek Yolları ve Güney Denizleri aracılığıyla ticaret gelişmiştir. İpek Yolu ticaretinin önemli şehirlerinden Chang'an (长安), Asya halklarının buluşma noktası haline gelmiştir. Bunlar; Türkler, Uygurlar, Tibetliler, Koreliler, Hotan (Khotan) ve Kucha halkları, Soğdlar, Keşmirliler, Persler, Araplar, Hintliler, Seylanlılar'dır.⁸⁵ Böylelikle ticaret Pasifik

⁸² Yang, 2023: 100.

⁸³ Zhang, 2020: 67.

⁸⁴ Kuzakçı B. (2023) *Soğdlar ve Türkler İpek Yolumun Tüccarları ve Hâkimleri*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, s. 96.

⁸⁵ Beaujard, 2019: 24.

Okyanusu, Hint Okyanusu ve Akdeniz'i aşmıştır. Birçok farklı ülkeden sanatkâr, zanaatkâr, din adamı, müzisyen, elçiler ülkenin başkentine gelmeye başlamıştır. Böylece ülkede kültür sentezi yaşanmıştır.⁸⁶ Tang Hanedanlığına birçok Arap ve Fars tüccar yerleşmiştir. Ayrıca hanedanlık Arabistan ile sıkı ticaret ilişkisi içine girmiştir. Bu dönem için kaynaklarda İpek Yolu vasıtasıyla, Türk topraklarından 38.000 sansar postu geldiğinden bahsetmiştir. Tang hanedanlığı döneminde ticaret yoluyla ülkedeki metal ticareti artmıştır.⁸⁷ Yine bu dönemde, Dunhuang⁸⁸ (敦煌)'daki el yazmaları, Batı Gansu'daki Çin ve Tibet metinleri ile Uygur, Sogdian, Sanskrit ve Prakrit dillerinde yazılmış belgeler bulunmuştur.⁸⁹ Bu belgeler bölgenin siyasi ve ekonomisi hakkında detaylı bilgi edinilmesini sağlamıştır.

İpek Yolu boyunca gelen tüccarlar ve elçiler ayrıca post, yünlü kumaş, pamuklu kumaş, brokar, halılar, aromatikler, ilaçlar, boyalar, altın ve gümüş kaplar, cam eşyalar ve değerli ya da yarı değerli taşlar getirmiştir.

⁸⁶ Yang, 2023: 100.

⁸⁷ Kuzakçı, 2023: 128.

⁸⁸ Dunhuang (敦煌): Günümüz Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Gansu eyaletinin Jiu Quan şehrine bağlı bir yerleşim yeridir. Tarihsel ve stratejik öneme sahip olan Dunhuang Şehri, İpek Yolu'nun en önemli ticaret ve kültür kavşağıdır. Bknz: Aktaş, 2020: 57.

⁸⁹ Beaujard, 2019: 25.

Tang Hanedanlığı ticari ve dolayısı ile ekonomik olarak hat safhaya ulaşmıştır. Ancak her alanda ve her dönemde görüldüğü gibi doruk noktasına ulaştıktan sonra gerileme yaşanmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri An Lushan (安祿山; 安史之亂)⁹⁰ isyanı olmuştur. An Lushan İsyanının meydana geldiği dönem aynı zamanda Tang Hanedanlığının da son dönemlerine denk gelmektedir ve bu süreçte, Tang Hanedanlığı son dönemlerine gelindiğinde ekonomik refahın verdiği özgüven ile içki ve zevk düşkünü bir yönetim tarzı ile yönetilmiştir. Bunun getirisi olarak sarayda geniş çaplı bir yolsuzluk ve yozlaşma yaşanmıştır. Bu durum, yerel yöneticilerin ve askeri liderlerin gücünü artırarak, merkezi yönetimin zayıflatmış ve siyasi istikrarsızlık ortaya çıkmıştır. Çin'deki köylülerin üzerine yüklenmiş ağır vergi zor çalışma

⁹⁰ An Lushan; M.S 703 yılında Ying eyaletine bağlı olan Liucheng kentinde doğmuştur. Asıl ismi Ya Luoshan (軋犂山) olarak bilinmektedir. Hükümdarlık yaparken kullandığı isim Xiong Wu'dur (雄武). Bülent Okay'ın aktarımına göre; Soyadı Kang ve Tu Jue soyundandır. Babasının; Xi Yü (西域 Türkistan)'lı veya Kang (康; Semerkand, Marcanda)'lı olduğu düşünülmektedir. Annesi ise Türkler'in (Tujue 突厥) A Shi De (阿史德氏) soyundan falcılık yapan bir şamandır. A Shi De soyu Doğu Türklerinin önemli ailelerindendir. Küçük yaşta babasız ve annesiz kalan An Lushan, yaşanan bir hırsızlık hadisesi yüzünden ölüm cezasına çarptırılmış. Tam idam edilecekken (公不欲灭两蕃邪?何杀我?), "Her iki kuzeyli şeytan rejimini yıkmak istemiyor musunuz, neden beni öldürüyorsunuz?" sözlerini sarf etmesi ile affedilmiş ve bu olay kaderini değiştirmiştir. Bu olaydan sonra saraya alınmış ve zamanla askeri olarak hızla yükselmiştir. Bknz: Şükrü Aktaş (2022) Tang Hanedanlığında Bir Türk: An Lushan (安祿山), *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Endtitüsü Dergisi*. s. 169-171; Bülent Okay (2021), Çin Kaynaklarına Göre Sui-Tang Hanedanlıkları Döneminde Çin Kültürüne Katkı Sağlayan Orta Asya Kökenli Kişiler, Ankara: TTK, s.41.

şartları da isyanın patlak vermesinin ve desteklenmesinin önemli sebeplerinden biri olmuştur. Oluşan şartlardan yararlanan An Lushan, askeri yeteneklerini kullanarak büyük bir isyan başlatmış ve birçok bölgeyi ele geçirmiştir.⁹¹

An Lushan İsyanı, Tang Hanedanlığının uzun sürede etki bırakan ekonomik ve sosyal gerilemeyi tetikleyen bir olay olmuştur. İsyanın ardından Tang İmparatorluğunda, ekonomik ve sosyal yapıda köklü değişiklikler yaşanmış ve bu süreç, Çin tarihindeki önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmiştir. İsyan Çin ekonomik yapısının bozulmasına neden olmuştur. Bunun neticesi olarak tarımsal üretim düşmüş, ticaret yolları zarar görmüştür. Ayrıca imparatorluğun genel refahını etkilemiş ve savaşlar, köy ve şehirlerin tahrip edilmesine yol açmıştır. Mülklerin yağmalanmasına ve insanların topraklarını terk edip göç etmesine yol açmıştır. Bu durum sonucunda toplumsal yapı bozulmuştur.⁹²

1. KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

Kültür sözcüğü, insanların maddi, manevi, etik, dini ve siyasi faaliyetlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Bahsedilen

⁹¹ Beaujard, 2019: 27; Şükrü Aktaş (2022) Tang Hanedanlığında Bir Türk: An Lushan (安祿山), *Van Yüziüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 169-171.

⁹² Beaujard, 2019: 27.

faaliyetler, belirli bir kısmı bir kültürü oluşturur ve onu belirli bir zaman diliminde diğer kültürlerden ayırır. Kültür, genellikle belli bir bölgede gelişir ve bu bölgede kültür temsilcilerinin dinamiklerine paralel olarak gelişir. Aynı zamanda kültür, diğer kültürlerin katkısı ile şekillenmiş veya onlardan etkilenme yeteneği geliştirebilmiştir. Genel bir tabir ile kültür, birkaç gelişim aşamasından geçen zamana bağlı dinamiktir.⁹³ İpek Yolu, Kültürler arası etkileşime katkı sağlayan en önemli unsurlardan biri olmuştur.

İpek Yolu güzergâhında farklı toplumlar etkileşim halinde olmasından dolayı bu etkileşim sonucunda toplumların bilgi birikimleri, deneyim ve taşıdıkları kültürler de birbirine aktarılmıştır. Bunlar arasında en önemli olanlarına konumuzda yer verdik.

1.1. Ticari Ürünler

İpek Yolu'nda belirlenen güzergâhlar, ticari ürünlerin dağıtılması, taşınması ve kolaylıkla tanıtımları yapılabilecek stratejik öneme sahip şehirler, pazarlar, caddeler üzerine konumlanmış geniş bir ağdan oluşmuştur. Ortaya çıkan bu ticari oluşum, kapitalizmin erken dönemine öncülük etmiştir.⁹⁴

⁹³ Christoph B. (2016), *The History Of Central Asia The Age Of The Steppe Warriors*, New York: I.B. Tauris, s.1.

⁹⁴ Michael A. P. (2021) "The Ancient Silk Road And The Birth Of Merchant Capitalism", *Educational Philosophy And Theory*. 955-961.

Başlangıçta İpek Yolu'nda yapılan ticarete ödeme aracı olarak ipek kumaşlar ve değerli materyaller değişim aracı olarak kullanılmıştır. Bronz ve bakır paraların kullanımı sınırlı olmuştur⁹⁵. Madeni paralar sınırlı kullanılmıştır. Bunun sebebi hacimli olması ve yeteri kadar değere sahip olmamasından kaynaklanmıştır. İpek devlet memurlarının maaş ödemelerinde de kullanılmıştır. Hiçbir para birimi ipek kadar değer görmemiştir.⁹⁶ Ayrıca ipek, en çok tercih edilen diplomatik hediye olmuştur. Çin elçilik heyeti yanında yüklü miktarda ipek taşımıştır.⁹⁷

Kültürler arasındaki ilk düzenli etkileşimin nasıl gerçekleştiği net olmamakla birlikte, ticaretin evrenselleştirildiği bu sistemde alım satım yapılan ürünler arasında; besi hayvanları, tahıllar, sanat eserleri, meyve, sebze, savaş aletleri, değerli taşlar, deriler, kıyafet, ipek, baharat ve bilimsel icatlar (pusula, yağmurölçer, kâğıt, baskı, çark, dümen vb.) yer almıştır. Bu ürünler arasında en önemli olanın ipek olduğuna daha önce değinilmiştir.

⁹⁵ Joseph N. (2004), *Secience and Civilisation in China*, Cambridge University Press, s.120.

⁹⁶ Höllmann O. T. (2023) *İpek Yolu*, Çev. Mehmet Yıldırım, İstanbul: Runik Yayınları, s. 84.

⁹⁷ Kuzakçı, 2023: 33.

1.1.1. İpek

İpek Yolu'na (sichou zhi lu; 丝绸之路) adını veren ipeğin ilk olarak hangi tarihte üretime başlandığına dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte arkeolojik buluntular sonucunda ipeğin kökeni yaklaşık 5000 yıl öncesi, Neolitik Çağ'ın sonlarına dayandırılmaktadır. Bu tarihlendirme sonucunda Antik Çin halklarının dut yaprakları kullanarak yapılan ipekböcekçiliği, iplik yapımı ve ipekten dokuma yapmayı bildikleri sonucunda varılmıştır.⁹⁸

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi İpek Yolu'na adını veren en çok taşınan ticaret ürün ipek olmuştur. İpek; Çin'de "si/sı" olarak söylenmekte, "san gu" yani "üçüncü teyze" manasına gelen üretim tanrıçası olarak kutsanmıştır.⁹⁹ İpek, dikiş ipi, kumaş, savaşta kullanılmak için zırh altına, (İpek, zırh altına giyilmektedir. Zırhı delen okun vücuttan kolay çıkarılmasına imkân tanmaktadır.) çalgılı aletlerde tel ve kâğıt üretimlerinde kullanılmıştır. Çin'de ipekten üretilen kâğıda "Hanbalık", Hindistan'da ipekten üretilen kâğıda "abadi" denilmiştir.¹⁰⁰

Çin'de ipeğin kökeni ve nasıl bulunduğu hakkında, farklı öyküler (efsane) bulunmaktadır. Bunlardan biri; Çin'in atası sayılan Sarı İmparatorun yanına bir tören esnasında

⁹⁸ Zhang, 2020: 9.

⁹⁹ Eberhard, 2000: 149.

¹⁰⁰ Höllmann, 2023: 7-10.

gökten güzel bir kız iner, bir elinde gümüşler diğer elinde sarı ipek vardır. Bunu gören imparator, sarı ipekten güzel kıyafetler yapılmasını emreder. Güzel kıza ise “İpekböceği Tanrıçası” adını vermiştir. Başka bir efsaneye göre ipeği Sarı İmparatorun gözdesi Lei Zu (Xiling) tarafından keşfedildiği ve halka öğrettiğine inanılmaktadır.¹⁰¹ Bu efsaneye göre kraliçe; sarayın bahçesinde dut ağaçlarının altında çay içerken, birden ağaçtan bir koza çay fincana düşmüş, refleks olarak rahatsız edici olan bu maddeyi çıkarmaya çalıştığında sıcak çayın bu maddeyi çözdüğüne şahit olmuş ve şaşırmıştır. İmparatoriçe, ipeğin görünüşünü ve dokusunu çok beğenmiştir. Bu olaydan sonra ipeği bahçedeki çiçeklerin üzerine yayılması için emir vermiş, sisli bir görünüm elde edilmesini sağlamıştır. Bu olay sonunda ipek yapımının bulunduğuna inanılmıştır. Kassia St. Clair anlatımına göre; Çin’in Sarı Nehir havzası, ipek böceğinin doğal yaşam alanı ve ipekböcekçiliği yapılan yerdir.¹⁰²

Valerie Hansan’ın “The Silk Road” adlı eserine göre M.Ö 2500 gibi erken bir dönemde Kızıldere’liler yabani bir ipek türünün güvesinden ipek ördüklerini aktarmıştır. Üretilen bu ipeğin yabani böceklerden elde edilmiş olması nedeni ile Çin’de üretilen ipeğin ilk olduğu kabul görmektedir.

¹⁰¹ Kassia St. C. (1923), *The Golden Thread: How Fabric Changed History*, New York: Liveright Publishing Corporation, s.36; Zhang, 2020: 10-11.

¹⁰² Kassia, 1923: 36.

Çin’de ipek üretmek için koza kaynatılır ve bu işlem sonucunda içindeki krizalit ölür.¹⁰³ Oldukça zarif görünen kumaşların yapımında kullanılan ipeğin oluşumunun dört evresi bulunmaktadır. Bunlar, yumurta, tırtıl (larva), krizalit (pupa), güve olmadan önce ise imgo olmuştur.

Yüzlerce kozanın toplanması sonucunda, iplikler makaraya sarılır. Bu aşamada ipin kopmaması oldukça önemlidir.¹⁰⁴ Wolfram Eberhard, Güney Çin’de üretilen ilk ipeklerde ipekböceği tırtılı dışındaki tırtıllardan da faydalandığını düşünmüştür. İpekten üretilen ipliğin sağlam ve esnek olabilmesi için ipek böceğinin dut yaprakları ile beslenmesi gereklidir.¹⁰⁵ Güney Çin’de Han Hanedanlığından olmayan halklar ipek yapımı için çeşitli tırtılları tercih etmiştir. Çin’de yaşayan çiftçiler tarlada iş yaparken evde kadınlar ipek böceği yetiştiriciliği yapmıştır. İnanışa göre 15 yaşına gelmiş tüm kızlar ipek böceği yetiştirmeliydi.¹⁰⁶ İpek böceğinden elde edilen bu kumaş, Doğu’dan Batı’ya kadar geniş bir alanda ve oldukça eski dönemlerden bu yana büyük talep görmüştür.

Batı dünyası ipek ile tanışmadan önce kıyafet yapımında keten ve yün kullanmıştır. İpek, tüccarlar vasıtası ile Batı’ya

¹⁰³ Hansen, V. (2012), *The Silk Road, Oxford University Press*, USA, s. 19.

¹⁰⁴ Zhang, 2020: 11; Kassia, 1923: 37.

¹⁰⁵ Höllmann, 2023: 11.

¹⁰⁶ Eberhard, 2000: 149.

özellikle Roma İmparatorluğuna tanıtılmıştır. Tüccarlar vasıtası ile taşınan ipek oldukça maliyetli olmuştur. İpek Yolu boyunca birçok gümrükten geçtiği için Batı'ya yetiştirildiğinde altın kadar değerli olmuştur. Büyük Roma İmparatorluğunda ipek kıyafetleri kraliyet aileleri ve soylular giyebilmektedir. İpeğin fiyatı Roma'da yüksek olmasına rağmen Romalılar ipek kumaşa oldukça fazla ilgi duymuştur. Çünkü ipek kumaşı dokusundan ziyade soyluluk göstergesi olmuştur. İmparator Tiberrus, erkeklerin ipek kumaş kullanmasını yasaklamıştır.

Çin uzun yıllar boyunca ipek üretiminin yapılışını gizli tutmuştur. Bu dokumanın gizli olması Çin'e üstünlük ve zenginlik kazandırmıştır. Ancak İmparator Justinyanus döneminde (518-565) ipek böcekçiliği Doğu Roma'ya nakledildiği düşünülmektedir.

İpek böcekçiliğinin Doğu Roma'ya getirilmesi hakkında birkaç rivayet bulunmaktadır. Bunlardan ilki; 552 yılında Nesturi, bir rahibin bambu asasının içine ipek böceği yumurtası saklayarak Roma İmparatoruna getirmesi olmuştur. Bir diğeri ise iki tane İran asıllı keşiş uzun süre Çin'de kalmış ipeğin üretimini öğrenmiş ve İmparator Justinyanus'a böceğin kendisinin yolculuğa dayanamayacağını ancak yumurtasını getirebildiklerini anlatıp imparatorun beğenisini kazanmışlardır. Bir diğer rivayete göre; Hindistanlı prensle

evlenecek olan Çin prensesi ipek böceği yumurtalarını gizlice yanında götürmüştür. İpeğin Hindistan'a ulaşması incelendiğinde coğrafi engellerle karşılaşmış olması muhtemeldir. M.Ö. 2. yüzyıla bakıldığında Çin'in yakın komşuları olan Orta Asya toplumları dışında kalan halklarla pek ilgili olmadığı düşüldüğünde, Çin ipeğinin Hindistan'a İpek Yolu'nda aracılık yapan halklar vasıtası ile taşındığı düşünülmüştür.¹⁰⁷ İpek Yolu üzerinde ilk olarak Han Hanedanlığı döneminde sistemli bir şekilde ticaret yapılmıştır. Bu bilgi doğrultusunda yapılan ticarete altın, yeşim taşı gibi hammaddeleri ipek ile takası yapılmıştır.¹⁰⁸

Batı'da büyük beğeni kazanan "ipek" için kullanılan ifade, Herodotos'tan itibaren kaynaklarda Grekçe ve Latince de "Seres" olarak geçmiştir. İpeğin üretildiği ülkede yaşayan topluma ise ipek ülkesi veya ipek halkı manasına gelen "Serica" sözcüğü kullanılmıştır.¹⁰⁹

İpekli kıyafetler insanların giyim tarzına etki ettiğinden daha önce de bahsedilmiştir. İnsanların giyim tarzları yaşadıkları çevreye ve zamana göre farklılık göstermiştir. Yani

¹⁰⁷ Yılmaz, E. (2021), "İpek Yolu'nda İpeğin Yolculuğunun Kısa Tarihi", *Asya Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.1, s. 95-103.

¹⁰⁸ Yılmaz, 2021: 95-103.

¹⁰⁹ Peters, M. A. "The Ancient Silk Road And The Birth Of Merchant Capitalism", *Educational Philosophy And Theory*, 2021, 955-961; Tezcan, M, (2014), "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve ipek yolu Ticaretine İran Engellemesi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Ankara, 2014, II, 96-123

giyim tarzı insanın yaşam felsefesinin simgesi olmuştur. Bazı durumlarda ise giyim tarzının değiştirilmesi gereklilik arz edebilmiştir. Han Hanedanlığı döneminde Hun toplumlarına karşı alınacak önlemler arasında Hun, silahları ve orduda kullanılan kıyafetleri örnek alınmıştır. Çin askerleri uzun kıyafetlerden ziyade Hunlar gibi daha kısa ve düğmeli kıyafetleri tercih etmiştir. Böylelikle seri hareket eden Hun askerleri gibi Çin askerleri de daha seri hareket edebilmiştir. Orduda yapılmış olan kıyafet reformu zaman içerisinde halk arasına da tesir etmiştir.¹¹⁰

Nil Havzasında, Hindistan'da ve Çin'in Sarı Irmak (Huang He; 黄河) yakınlarında bulunan toplumlar ağaçtan yapılan ayakkabılar giymekteyken Orta Asya Halklarından olan Hunlar, deri çizmeler giymeyi tercih etmiştir.¹¹¹ Zaman içerisinde Çin askerleri Hunların giydiği deri çizmelerden giymeye başladığı tespit edilmiştir.

Orta Asya kökenli halklar birçok alanda Çin'den etkilendiği gibi askeri, sosyal, yönetim, tıp, giyim gibi birçok alanda etki altında da bırakmayı başarmıştır. Özellikle Tang Hanedanlığı döneminde Orta Asya kıyafetleri soylu kadınlar tarafından benimsenmiş ve moda olmuştur. Örneğin soylu

¹¹⁰ Ögel, B. (2022) *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, Ankara: TTK, s. 45-46.

¹¹¹ Aksoy, Y. (2015), *Si-An'dan Tiran'a Tarihi İpek Yolu*, İstanbul: Boğaz İçi Yayınları, s. 117-120.

kadınların ata binerken kullandıkları Mu Li (幕篱) adındaki başlık, özellikle 618-649 yıllarında sıkça kullanılmıştır. 655 yıllarından sonra Wei Mao (帷帽) adındaki başlık tercih edilmiştir. Bu iki kıyafet birbirine benzerlik göstermektedir. Aralarındaki fark ise şapkadan sarkan kumaşların uzunluğu olmuştur¹¹².

Orta Asya kökenli toplumların etkisi ile Çin, giyim kuşam, silah yemek gibi birçok alanda etkilendiği gibi güzellik algısında da değişiklik yaşanmıştır. Tang Hanedanlığı öncesinde ince yüzlü zayıf kadınlar beğenilirken Tang Hanedanlığı döneminde yapılan resimlerden anlaşılabacağı üzere, yuvarlak yüzlü ve toplu vücutlu kadınlar beğeni toplamaya başlamıştır. Ayrıca Çinli bayanların makyaj yapma tarzlarının da değiştiği tespit edilmiştir.¹¹³ Buda bize İpek Yolu hâkimiyetinde etkin olan uluslarının moda haline geldiğini sonucuna varmamıza yardımcı olmuştur.

1.1.2. Yeşim Taşı

İpek Yolu ticaretinin en önemli materyallerinden biri yeşim taşıdır. Yeşim taşı (yu shi; 玉石) dünya çapında İpek Yolu ve Çin ile ilişkilendirilmiştir. Yeşim taşının keşfi Neolitik

¹¹² Okay B. (2021) *Çin Kaynaklarına Göre Sui-Tang Hanedanlıkları Döneminde Çin Kültürüne Katkı Sağlayan Orta Asya Kökenli Kişiler*, Ankara: TTK, s. 103-104.

¹¹³ Okay, 2021: 103-105.

döneme kadar dayandırılmaktadır. Batı'nın altını kadar değer görmüştür. Bahsi geçen taşın yapısı biraz karmaşıktır.

Yeşim taşının rengi, saydam, kahverengi ve yeşil renklerde bulunmaktadır. Renk farkının sebebi "The Silk Road: Trade, Travel, War and Faith" eserinde bahsedildiğine göre içinde barındırdığı demir oranına göre renginde değişiklik göstermektedir.¹¹⁴ Ancak "Chinese Jade" adlı eserde yeşimin rengine ek minerallerin ağırlığı doğrultusunda değişim gösterdiği belirtilmiştir. Çin'de zaman içerisinde farklı yapılara sahip farklı renklerden oluşan taşlara da yeşim adı verilmiştir.¹¹⁵ Yeşim taşının ortaya çıkarılması hakkında birkaç farklı görüş bulunmuştur. Buna göre eski dönemde, nehir yatağında yeşim toplamak için Çinlilerin dolunayı bekledikleri ifade edilmektedir. Ay ışığını yansıtan taşı toplamak daha kolay olmuştur. Bu nedenle Çin'de yeşim taşının ay ışığını temsil ettiği düşünülmektedir.¹¹⁶ Ayrıca Çin, ülkenin farklı bölgelerinde gümrük kapıları yaptırmıştır. Burada dışarıdan gelen malların kalitesi kontrol edilmiştir. Çin için önemli ticari ürünlerden biri olan yeşim taşı Kuşan Hanedanlığından ithal edilmiştir.¹¹⁷

¹¹⁴ Michael, 2016: 955-961.

¹¹⁵ Rawson, J. (1995), *Chinese Jade*, London: British Museum Press, s. 5.

¹¹⁶ Whitfield S. (2018), *Sims Willems Ursula*, s. 44.

¹¹⁷ Şahin, 2020: 73-76.

Çin’de milattan önceki yıllarda yeşimden yapılmış 6000 civarında süs eşyası ve törenlerde kullanılan farklı yapılarda materyallere rastlanmıştır. Yeşim işlemeciliği, ince iş ve ustalık gerektiren zanaat erbaplığıdır. Bu nedenle de oldukça pahalıdır daha çok seçkin kişiler tarafından tercih edilen bir eşya olmuştur.¹¹⁸

Yeşim taşı süs eşyası dışında birçok alanda tercih edilmektedir. Bunlardan biri ölen kişinin ağzına yeşim taşından yapılmış ağustos böceğinin yerleştirilmesidir. Efsaneye göre Doğu Çin’de bulunan Qi (齐) Hanedanlığı kraliçesi ölümünden sonra ağustos böceğine dönüşür. Ölünün ağzına yeşim taşının yerleştirilmesi ile cesedin çürümeyeceğine inanılırdı. Bu sebeple yeşim taşından yapılan ağustos böceği ölümlerin ağzına yerleştirilirdi. Zamanla ağustos böceği simgesi dürüst insan manası taşımıştır.¹¹⁹ Ayrıca yengeçlerin yeşim taşından ortaya çıktığına inanılmaktadır. Yeşim taşının bir başka özelliği ise cinselliği sembolize etmesi olmuştur.¹²⁰

Tarihçi Sima Qian’ın (司馬遷) anlatımına göre; Çin’in önemli ticari ürünü olan yeşim, Hotan bölgesinin en büyük ticari ürünü olmuştur. Kunlun Dağları (昆仑山) yeşim taşının

¹¹⁸ Whitfield S., Ursula S. W. (2004), *The Silk Road: Trade, Travel, War and Faith*, Hong Kong: British Library, Serindia, s.45.

¹¹⁹ Eberhard W. (2000), *Çin Simgeleri Sözlüğü*, s. 31. Qi Hanedanlığı genelde Qi Beyliği olarak tanımlanmakta ve kullanılmaktadır.

¹²⁰ Eberhard, 2000: 331.

çıkarıldığı yer olarak tanımlanmıştır. Çin sınırı olarak işaretlenen yere de yeşim kapısı adı verilmiştir¹²¹. Hotan bölgesi Çin'in başlıca nefrit yatağıdır. Buna istinaden nefritin yeşim taşının ham maddesi olma ihtimali yüksektir.

Yeşim taşı, Çin kültürünün gelişiminde önemli yere sahip olmuştur. Yapılan yeşim taşı oymaları güzel sanat eseri olmaları kadar antik Çin yaşantısına ışık tutan önemli kalıntılar olmaları ile de önemlidir.

Yeşim antik dönemden bugüne kadar Çin dünyasının her alanına giriş yapmıştır. Yeşimden kemer uçları, farklı boyutlarda süs eşyaları, hançer, oyulmuş hayvan figürleri, buluta benzer gök cisimleri de yapılmaktadır. Bunlar insanların günlük yaşantısından izler taşınmaktadır. Yeşim insan üzerinde estetik ve psikolojik işleve sahiptir. Yeşim taşının kötü ruhları kovduğu ve şans getirdiğine de inanılmaktadır. Bunun kökeni doğa ve tanrı inançları ile alakalıdır.¹²² Tanrıların armağanı olarak düşünülen ve büyümlü güçlere sahip olduğuna inanılan yeşim, Antik Çin'de insanların doğadaki belirsizliklere karşı savunmasız kaldıklarında tanrıların merhametini alabilmek adına aracı olarak kullandıkları cisim olmuştur.¹²³ İnsanlar

¹²¹ Michaelson, C. (2004), "Jade and The Silk Road: Trade and Tribute in The First Millennium" *The Silk Road: trade, travel, war and faith*, s. 43-49.

¹²² Min Yu (2011) *Chinese Jade*, Cambridge University Press, s. 15.

¹²³ Min Yu, 2011: 16.

arzularını yeşim taşı üzerine oyulan sembollerle ifade etme yoluna başvurulmuştur. Aynı zamanda Yeşim kullanımı zenginliğin ifadesi olmuştur.

Yeşim Çin'de hiyerarşiyi de ifade etmek için de kullanılmıştır. Asil ve zenginler için yeşim işlenmiştir. Zhou Hanedanlığından itibaren yeşim hiyerarşiyi simgelemektedir. Hanedanlığın sembolü haline geldi. Çin'de daha sonra kurulan hanedanlıklarda sosyal statüye göre yeşim kullanma şansına sahip olunmuştur. Örneğin Tang Hanedanlığı döneminde, saf yeşimi sadece imparator kullanabilirdi. Toplumun alt düzeyinde bulunan insanlar sosyal statülerine eşdeğer olan daha düşük ayarlı yeşim taşı kullanmalarına izin verilirdi. Qin (秦朝) Hanedanlığı ile birlikte yeşimden oyularak yapılan hanedanlık mührü mevcuttur.¹²⁴ Bunun da emperyal gücü temsil ettiğine şüphe olmamıştır.

Yeşim taşı dışında İpek Yolu güzergâhlarında farklı materyallerden yapılan takı ve mühür türlerine de rastlanmıştır. Bunlar; Sarazm prensesinin mezarında lapis, lazuli ve deniz kabukları, kare şeklindeki kil mühürler gibi diğer buluntular keşfedilmiştir. Sarazm'ın¹²⁵ yalnızca Altın Tepe ve Kopet Dağ gibi topraklar dışında Afganistan ve İndus

¹²⁴ Min Yu, 2011: 20.

¹²⁵ Sarazm: Soğd İlinin Panjakent ilçesinde yer alan antik bir yerleşim ve idari birimidir. Şehrin tarihi M.Ö 4 bin yılına kadar dayandırılmıştır.

Vadisi Uygarlıklarının şehirleriyle de ticaret yaptığını göstergesi olmuştur. Altın Tepe'de keşfedilen kil mühürler ve ithal edilmiş fildişinden yapılmış nesneler, İndus Vadisi Uygarlığı ile olan ticari ilişkileri, özellikle Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Shortugai'deki ticaret karakolunu vurgulamıştır. Güneydoğu Orta Asya'daki bu yerleşim, Amu Derya ve Kokcha nehirlerinin birleşme noktasına yakın olup, daha sonra Seleukos I (MÖ 305-281) tarafından yeniden bir Yunan şehri olarak inşa edilen Ai Khanum'a yakındır. Shortugai çevresinde ayrıca olağanüstü zengin lapis lazuli ve turkuaz rezervleri bulunmuştur¹²⁶. Bu nesneler arasında akik boncuklar, agat taşları, gergedan figürleri ve İndus Vadisi Uygarlığı'na özgü ideogramlarla oyulmuş sabun taşı mühürleri de bulunmuştur. Ayrıca, deniz kabuklarından yapılmış bilezikler, kil oyun parçaları (minyatür zebular, develer ve arabalar vb.), özel olarak boyanmış kaplar, altın, turkuaz ve fayans nesneler, İndus Vadisi Uygarlığının teknikleri ve zevkine göre yerel zanaatkarları tarafından işlenmiştir.¹²⁷

1.1.3. Baharat ve Yemek Kültürü

Baharat kullanımı Antik Çin dönemlerine dayandırılmaktadır. Yerli Çin baharatları kurumuş bitkilerden

¹²⁶ Baumer, 2012: 73.

¹²⁷ Baumer, 2012: 73.

elde edilmektedir. Çin baharatları İlkbahar ve Sonbahar dönemlerinde kullanmıştır.¹²⁸ Çin’de baharatın çeşitlenmesi Han Hanedanlığı döneminde İpek Yolu ticaretinin kurulması ile sağlamıştır. Han Hanedanlığı döneminde Chang’an (长安) susam, incir, salatalık, havuç, sarımsak, soğan, fasulye, Xiyu (Xi yu - 西域)’den ithal edilmiştir. Batı bölgelerinden gelen ürünler Gansu’dan getirilmiştir. Gansu’da yıllar boyunca fasulye, ceviz ve çeşitli sebze tarımı yapılmıştır. Nar Çin’in merkezi olan Chang’an’da yetiştirilmiştir. Chang’an’dan 25 km uzaklıkta olan Lintong’a ulaşmıştır.¹²⁹

Günümüze kadar gelen Lintong narı Çin’in en ünlü ürünlerinden biridir. Gelişen ticaret ile birlikte zencefil, tarçın ve şifalı bitki kökleri Çin’den Batı Bölgelerine (Xiyu) ihraç edilmiştir. Bu ürünlerin taşınmasında iki yol izlenmiştir. Bunlardan ilki İpek Yolu üzerinden Shaanxi’den (陕西) Gansu’ya Qinghai’den (青海) Xinjiang’a (新疆) oradan da Pers ülkelerine ulaşmaktaydı. Bir diğer yol ise Sichuan’dan (四川) Yunnan (云南) üzerinden Burma’ya oradan da Kuzey Hindistan’a ve Pers ülkelerinin doğusuna geçmekteydi¹³⁰. Bu yol güzergâhlarının adı zamanla “Baharat Yolu” şeklini

¹²⁸ Peibei, H. (2023), “Popularization of Spice Culture and its influence in Tang Dynasty”, *Humanities and Social Sciences*, s. 709”

¹²⁹ Zhang, 2020: 41.

¹³⁰ Zhang, 2020: 42-43.

almıştır.¹³¹ Tüm bu gelişmelere rağmen baharat kullanımı sınırlıydı.

Tang Hanedanlığı dönemi öncesinde kısıtlı olan baharat kullanımı İpek Yolu ticaretinin gelişmesinin ardından kullanımı ve çeşitliliği artmıştır. Hindistan ile yapılan en önemli ticari unsurlardan biri baharat olmuştur. Kullanım alanları başlangıçta sınırlı olmasına rağmen Tang Hanedanlığı'nın baharat kültürünün gelişmesine öncülük ettiği göz ardı edilemeyecek bir olgudur.

Baharat ticaretinin artması ile kozmetik ve tıbbi tedaviler için bitkisel ilaçlar geliştirilmiştir.¹³² İpek Yolu'nda deniz kolunun gelişmesi aracılığı ile Hindistan'dan baharatların taşınması daha kolay olmuştur. Ayrıca baharat çeşitliliği artmıştır. Gelen baharat, yemeklerde pek kullanılmıyordu. Daha çok tıbbi, kozmetik dini alanlarda tercih edilmiştir. Tang Hanedanlığı döneminde baharat vergi aracı olarak kullanılmıştır. 657 yılında Buhara'da bulunan yöneticiler vergilerini Tang Hanedanlığına baharat ile ödemişlerdir. Bu tarihten sonra baharat diplomatik hediye haline gelmiştir. Tang Hanedanlığı ile Abbasi halifeliği arasında yapılan savaş

¹³¹ Reid, S. (1994), *Inventions and Trade: The Silk and Spice Routes*, James Lorimer & Company, s. 8.

¹³² Peibei H. (2023), "Popularization of Spice Culture and its Influence in Tang Dynasty", *Humanities and Social Sciences*, s. 709.

sonunda Abbasi halifesi savaş vergisi olarak çeşitli baharatlar yollamıştır.¹³³ Bu bilgilerden hareketle savaşın baharat elde etmek için bir araç olduğu sonucuna varılmıştır.

Çin ve Hindistan arasında yapılan baharat ticareti sonucunda, Çin’de Budizm yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte Budist rahiplerin getirdiği ve ayin esnasında kullanılan tütsüler de Çin kültürünün bir parçası olmuştur. Budizm dışında Taoizm ve Maniheizm gibi inanışların ritüellerini yerine getirirken de baharat kullanımı yaygınlaşmıştır. Ayrıca Tang Hanedanlığı döneminde baharatların egzotik kültüre etki ettiğine inanılmıştır. Baharatın birçok farklı alanda kullanılması zamanla zenginliğin ve yaşam kalitesinin göstergesi haline gelmiştir. Bunun sonucunda baharat kullanımı inşaat sektörüne de indirgenmiştir. Aloavera Tang Hanedanlığı döneminde inşaat malzemesi olarak kullanıldı. Yine bu dönemde duvarlar sedefle boyanmıştır.¹³⁴

Baharat kültürü ayrıca Çin’de tıbbın gelişmesine de etki etmiştir. Budist tıp bilgilerine dayanan tedavi yöntemleri kullanılmıştır. Örneğin sandal ağacından yapılan konserve susuzluğa iyi gelmekteydi.

¹³³ Peibei, 2023: 710.

¹³⁴ Peibei, 2023: 713.

İpek Yolu'nda yemek kültürü en az ticaret yolunun kendisi kadar geniş ve çeşitlidir. Yemek kültürünün bir yanı çadıra diğer yanı ise saray mutfaklarına dayanmaktadır. Öyle ki Semerkant'ta pişirilen Özbek pilavı Anadolu sofralarında kendisine yer edinmiştir. Orta Asya toplumlarında yaygın olarak içkin kımız, yapımı farklılık gösterse de yayılma alanı elde etmiştir. Kırgız, Tatar, Kazak halkları at sütünden yaparken Özbekler deve sütünden kımızı elde etmektedir. Çin'in ünlü pirinci birçok coğrafyaya yayılmış, mutfaklarında yer edinmiştir.¹³⁵ Günümüze kadar dünya mutfağında adı geçen Çin mutfağı oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Onlar deniz ve hayvan avcılığından bitki yetiştiriciliğine kadar birçok iş ile meşgul olduklarından dolayı sofralarında da çeşitlilik artmaktadır. Çin'de "uyumluluk" ve "disiplin" ilkesi benimsendiğinden bu sofralarına da yansımaktadır. Doğanın sunduğu birçok bitki ve hayvana yemeklerinde yer vermişlerdir.¹³⁶

Çin inancı ve felsefesinde uyumluluk ve disiplin ilkesine istinaden sofrada düzen ve adaplarını dayandırmaktadırlar. Sofrada kullandıkları masa, tabaklar ve kâseler yuvarlak tercih edilmektedir. Böylece uyumu yakaladıkları düşünülmektedir. Çin'de yapılan et ve sebze yemekleri mevsimlere ve özel

¹³⁵ Aksoy, 2015: 115-117.

¹³⁶ Yang, 2023: 178.

günlere göre değişim göstermektedir. Ülkede refahın sağlanacağına olan inanca göre, bahar bayramlarında balık tüketilmektedir. Güz Ortası Festivalinde Ay keklerinden yemek birlik beraberlik manasını taşımaktadır. Doğum günlerinde Uzun el eriştesi yenilmektedir. Burada eriştenin boyu önemlidir ne kadar uzun kesilirse ömrü o kadar uzun olacağına inanılmaktadır.¹³⁷ Çin mutfağı anlaşılacağı üzere ülkenin birliği ve kültürünün temsilcisidir. Çin mutfağında ilaç özelliği taşıyan yemekler de bulunmuştur.

1.2. İcatların Yayılması

Zaman içerisinde insanlar zor koşullara uyum sağlaması gerektiğinin farkına varmış ve avcı, toplayıcı, balıkçı, yerleşik ve konar-göçer hayvan yetiştiricisi, çiftçi ya da zanaatkâr olarak yaşamlarını idame etmişlerdir.

Güney Orta Asya'da çok erken dönemlerde proto-şehir kültürleri ve ticaret ağları gelişmiştir. Bu durum Mezopotamya, günümüz Pakistan'da bulunan İndus Vadisi Uygarlığı ve Çin gibi çok uzak coğrafya ve kültürlerin temaslarının ve alışveriş yapmasını sağlamıştır. Orta Asya'nın geniş bölgelerinde yaşam için gerekli olan hareketlilik, belirli hammaddelerin erken

¹³⁷ Yang, 2023: 179.

ticaretini açıkça teşvik etmiştir; İpek Yolları'ndan çok önce, yeşim taşı ve kalay yolları var olmuştur.¹³⁸

Çin binlerce yıllık geçmişi ile en eski medeniyetlerden biridir. Bu nedenle geçmişten bu yana insanlık tarihinde deneyim ve tecrübelerden yola çıkarak bilgi aktarımı yapması mümkündür. Ayrıca Çin kültürü diye adlandırdığımız kültür yapısı, aslında yerel kültürlerin bir araya gelmesi ile oluşmuştur.

Çin'in antik çağlarda gelişmişlik seviyesini gösteren ve günümüz insanlığına miras bıraktığı çok sayıda icat bulunmaktadır. Bunlardan dört tanesi; barut, pusula, kâğıt ve matbaadır. Söz konusu icatları modern bilimin temeli olarak nitelendirebiliriz. Çin, bu icatların dışında eksenel dümen, astronomik ve meteorolojik aletler (yağmurölçer), çark (dişli tekerlek), yüksek fırın, krank, sismogrof gibi buluşların da sahibidir.¹³⁹ Çin bilimi Batı'ya kıyasla çok daha erken dönemlerde gelişme gösterdiği bellidir.

¹³⁸ Baumer, 2016: 1.

¹³⁹ Science, 54.

1.2.1. Porselen

Resim: Gerritsen, Anne (2020), The city of blue and white: chinese porcelain and the early modern World, Cambridge University Press, s.16.

Porselen adı ilk olarak; Kubilay Han'ın sarayını ziyarete giden Venedikli gezgin Marco Polo tarafından gördüğü pürüzsüz, parlak ve sert seramik parçaları adlandırmak amacı ile deniz kabuğu manasına gelen porcellana ismini vermesi ile türetilmiştir.¹⁴⁰

Su, hava, ateş ve toprağın bir araya gelmesi ile meydana çıkan çömlek yapımının ilk olarak balçık ile sıvanmış bir sepetin yangın esnasında pişerek ortaya çıktığı

¹⁴⁰ <https://www.luxartasia.com/2014/09/retracing-story-of-porcelain-through>, 14.07.2024.

düşünülmektedir.¹⁴¹ Çanak yapma fikri ise insanların avuç içlerini kullanmalarından ortaya çıkmıştır. Bu gelişim sonucunda zaman içerisinde gelişen teknik aracılığı ile porselen yapı ortaya çıkmıştır.

Çin’de üretilen en eski porselen örneklerine seladon¹⁴² adı verilmiştir. Shang Hanedanlığı döneminde ortaya çıkmış olan porselen, İlkbahar ve Sonbahar, Savaşan Devletler dönemlerinde gelişmiştir. Başta yapılan bu materyal soluk ve kalınlığı düzensiz olmuştur. Renkler soluk yeşil, sarı ve kahverengi olmuştur. Zamanla pürüzsüz ve renkli bir hal almıştır. Gerçek anlamda seladonlar Doğu Han Hanedanlığı döneminde ortaya çıkmış olup, ticari ürün olarak oldukça talep görmüştür. Shangyu ve Zhejiang’daki diğer yerlerde yapılan seladon kaplar, saf kilden ve doğru ateşleme yöntemi ile yapılmış olup camsı mavi ve yeşil renkleri ile gerçek anlamda porselen olma özelliğini taşımıştır.¹⁴³

Üretilen en önemli materyaller arasında; kulplu bardaklar, kavanozlar, tahıl saklama kapları, tütsü brülörleri,

¹⁴¹ Birsen, A. (2011), *Çin Porselen Sanatı (Ateşin Toprakla Dansı)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sinoloji Anabilim Dalı, s. III.

¹⁴² Seladon: Çin’de üretilen ilk porselen örneklerine verilen isimdir. Bunlar soluk yeşil renge sahip olup kökenleri Shang Hanedanlığına dayandırılmıştır. Yani 3500 yıldan daha fazla geçmişe sahip olmuştur. Bakınız: Gerritsen, A. (2020), *The City of Blue and White: Chinese Porcelain and the Early Modern World*, Cambridge University Press, s. 3.

¹⁴³ Gerritsen, 2020: 5.

kabartmalı hayvan maskeleri olmuştur. İlerleyen dönemlerde tavuk ağız ibrığı, hazne kabı, keçi şeklinde mumluk, kurbağa şeklinde kâse ve kabartma desenli kâseler önem kazanmıştır. Üç Devlet (Krallık; San Guo 三国) döneminde kabartmalı eşyalar daha da önem kazanmıştır. Han Hanedanlığı döneminde porselen işçiliği gelişmiş Çin'deki seramik ustaları becerilerini geliştirmekle kalmamış Tang Hanedanlığı döneminde yeni zirvelere ulaşmıştır. Bu dönemde porselen üretiminin merkezinde Zhejiang'ın (浙江) doğu kesiminde Ningpo ve Shaojing bulunuyordu. Budizm'in yayılması ile bu dönemde porselenlere genellikle lotus çiçeği şekli verilmiştir.¹⁴⁴ Seladon yapımının zirve yaptığı dönemde diğer porselenlere Xing olarak adlandırılmıştır. Bu ismin verilme nedeni, Hubei (湖北) şehrinde bulunan Xing fırınlarında pişirilmiş olmasıdır¹⁴⁵.

Çin seramiklerinin ticareti, geç Tang Hanedanlığı döneminde sistemli bir şekilde başlamış, Song Hanedanlığı ve Yuan Hanedanlığı dönemlerinde hızlı bir şekilde artmış, erken Ming Hanedanlığı döneminde ise imparatorluk ticaret politikası nedeniyle azalmış ve 1430 ile 1488 yılları arasında neredeyse tamamen durmuştur.¹⁴⁶ Çinli tüccarlar ve seramik

¹⁴⁴ Gerritsen, 2020: 5.

¹⁴⁵ Birsen, 2011: 3.

¹⁴⁶ Miksic, J. N. (2022), *Chinese Cramics On The Maritime Silk Road*, Amsterdam: Amsterdam Universtesi Press, s. 185.

üreticilerinin yerel pazarların zevklerine uyum sağlamak zorunda oldukları da önemli bir gerçektir. Porselen ile alakalı yabancılara ait ilk bulgular Tang Hanedanlığına gelen gezgin Arapların notlarında bulunmuştur. Kayıt altına aldıkları belgelerde bahsettiklerine göre en iyi kilin Çin’de bulunduğunu not etmişlerdir.¹⁴⁷

1.2.2. Barutun Bulunması

Çin’de bulunan simyacıların bilinen birbirlerine yakın iki hedefi tespit edilmiştir. Bunlardan; biri yaşam süresini uzatma, diğeri ise ölümsüzlüğü bulmak olmuştur. Bu doğrultuda simyacılar oldukça fazla deney yapmıştır. Yapılan bu deneyler sonucunda barutun bulunma ihtimali yüksek olmuştur. Kesin olmamakla birlikte M.S. 9. yüzyılda güherçile, sülfür ve odun kömürünün birleşimi ile barutun bulunduğu düşünülmüştür.¹⁴⁸ Çin’in en önemli buluşlarından biri olan barutun ne zaman bulunduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak en geç Tang Hanedanlığı döneminde bulunduğu düşünülmektedir. Tang Hanedanlığı zamanında askeri alanda kullanılan ateşli silahlara “uçan ateş” adı verilmiştir.¹⁴⁹

İpek Yolu vasıtası ile Arap toplumu barut kullanımını M.S. 7-8. yüzyılda öğrenmiş ve savaşlarda kullanmaya

¹⁴⁷ Birsen, 2011: 5.

¹⁴⁸ Höllmann, 111.

¹⁴⁹ Zhang, s.135.

başlamıştır. Arap tarihçileri barutu “Çin Karı” diye kaydetmektedir. İran halkları ise “Çin Tozu” olarak kaydetmiştir. M.S. 13. yüzyılda ise ateşli silah kullanımı ve yapımı Araplardan Avrupa’ya geçmiştir.¹⁵⁰ M.S. 13. yüzyılda Moğol orduları barutu Orta Asya toplumları ile tanıştırmıştır. Avrupa M.S. 13. yüzyılda barut ile tanışmıştır.

Savaş tarihinde yadsınamaz yere sahip olan bu buluş, önceleri alev püskürtme ve silahları ateşlemek için kullanılmıştır. Song Hanedanlığı (宋代) döneminde ise bomba, top mermisi gibi farklı ateşli savaş aletlerinde kullanılmaya başlanmıştır. 11. yüzyılda ise mancınıklarla fırlatılan patlayıcılar kullanılmıştır. Bunlara; “çelik gagalı ateş atmaca” veya “zehirli duman topu” adı verilmiştir. Zehirli top adı verilen savaş aleti yarattığı patlamadan ziyade etrafa yaydığı zehirli maddeye istinaden bu ismi almıştır. Bunlar kimyasal savaş metodunun öncüsü olmuştur.¹⁵¹

1.2.3. Pusulanın Kullanımı

Pusulanın Song Hanedanlığı döneminde icat edildiği bilinmektedir. Rehber balıkların yol göstermeleri doğrultusunda pusulanın bulunduğu düşünülmektedir. Pusulanın bulunması ile deniz ticareti ivme kazanmıştır. Hint

¹⁵⁰ Yang, s. 268.

¹⁵¹ Höllmann, s. 111.

Okyanusuna açılan gemiler Arap tüccarlarında ilgisini kazanmıştır. Çin gemileri ile seyahat eden Arap tüccarlar pusula yapımını öğrenmiştir. Ayrıca Avrupa'ya taşınmasında öncülük etmiştir.¹⁵² Hiç şüphe yok ki Avrupa'ya taşınan pusula orada hızlı bir gelişim göstermiş ve Avrupalılar rüzgârgülü ve manyetik iğneyi birleştirmiş ortaya gelişmiş bir bussola¹⁵³ çıkmıştır.¹⁵⁴

İnsanlar yolculuk yaparken geceleri yıldızların gündüz ise güneşin yardımı ile yollarını bulmuşlardır. Kötü, güneşsiz havalarda güneyi gösteren iğneden veya ucunda kanca olan otuz metrelik bir ip yardımı ile yönlerini belirlemiştir. Ki Çince'de pusula güneyi gösterir iğne (zhi nanzhen; 指南针) şeklinde tanımlanmakta ve kullanılmaktadır. Suda seyahat ederken su üzerinde yüzen tahta ya da mantar üzerine yerleştirilmiş iğneden yardım alınmıştır.¹⁵⁵

Manyetik pusula uzun süre geometrik alet olarak kullanılmıştır. Başlangıçta kâhinler pusulanın yön bulma özelliğini mezar yapımı için uygun yeri bulmak amacı ile

¹⁵² Yang, 2021: 268.

¹⁵³ Bussola: İtalyanca küçük kutu manasına gelen sözcükten türetilmiştir. Bknz: Yavuz Unat (2007), Pusula, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 33, s.363.

¹⁵⁴ Höllmann, 2023: 110.

¹⁵⁵ Höllmann, 2023: 110.

kullanmışlardır.¹⁵⁶ Denizde kullanımı keşfedildikten sonra 10. yüzyıla tarihlendirilmektedir.¹⁵⁷

1.2.4. Kâğıt Yapımı

Dini ve insani öğretilerin yayılması bilginin aktarımı ve kalıcılığını sağlamak için yapılması gereken en iyi eylem onu kaydetmek olmuştur. Bunun için dayanıklı, masrafsız ve az hacimli bir materyale ihtiyaç duyulmuştur. Çin, Han Hanedanlığı dönemine kadar kayıtlarını bambu, ahşap tabletler ve ipek kumaşlar üzerine tutmuştur. Bu malzemelerden biri not almayı zorlaştırırken diğeri ise oldukça maliyetli olmuştur.

Çin kâğıdı, diğer toplumlara yayılmadan önce; Güneydoğu Asya ülkeleri yazmak için ahşap kullanılmıştır. Eski Mısır'da papirüs üzerine yazı yazılmıştır. Eski Roma ve Eski Yunan toplumları ise Mısır'dan aldıkları papirüsü kullanmışlardır.¹⁵⁸

İlk olarak Han Hanedanlığı döneminde M.S 105 yılında saraydaki tarih yazımı atölyesinde çalışan Cai Lun (蔡伦) isimli kişi kendinden önce bulunmuş olan bitkilerin liflerinden yapılan kâğıt tekniğini geliştirmiştir. Arkeolojik buluntulara

¹⁵⁶ Höllmann, 2023: 110.

¹⁵⁷ Secience s.74.

¹⁵⁸ Zhang, 2020: 133.

göre kâğıt, milattan önce bitki lifleri yardımı ile bulunduğu desteklenmiştir.¹⁵⁹

Kâğıdın yapımı ilk olarak kenevir bitkisinin liflerinden elde edilmiştir. Zaman içerisinde yöntem değiştirilerek, dut ağacı ve bambu liflerinden elde edilmeye başlanmıştır. Daha sonra içerisine ipek kumaşlarda karıştırılıp katmanlar halinde kâğıt elde edilmiştir.¹⁶⁰

Çin, kâğıdı ilk dönemlerde dini öğretiler için kullanılırken, daha sonraları ise tarihi notları tutmak için kullanılmıştır. Kâğıdın üretimi M.S 7. Yüzyılda İpek Yolu vasıtası ile Hindistan'a taşınmıştır. Bazı Orta Asya araştırmacıları, Orta Asya'da bulunan toplumlara kâğıdın 704 yılında yani Tang Hanedanlığı döneminde ulaştığını belirtmişlerdir.¹⁶¹ Arkeolojik buluntulara göre Soğdlular tarafından kullanılan kâğıt Batı Gansu civarında bulunmuştur.¹⁶² Bir rivayete göre, Tang Hanedanlığı döneminde kâğıt yapımı İpek Yolu aracılığı ile Arabistan'a kadar ulaşmıştır. M.S 11. yüzyılda Araplar İspanya'yı ele geçirmiş ve orada kâğıt fabrikası kurmuştur. Böylelikle kâğıt

¹⁵⁹ Höllmann, 2023: 108.

¹⁶⁰ Höllmann, 2023: 108.

¹⁶¹ Zhang, 2020: 134.

¹⁶² Zhang, 2020: 134.

yapımı İspanya'ya kadar ulaşmıştır.¹⁶³ Tang Hanedanlığı yıllıklarına göre 751 yılının temmuz ayında Çin Tang Hanedanlığı generali Gao Xianzhi¹⁶⁴ (高仙芝) Talas'ta Arap ordularına yenilmiştir. Alınan esirler arasında zanaatkâr ve kâğıt yapım ustaları da vardır. Araplar bu esirlerden kâğıdı yapımını öğrenmiş ve böylelikle kâğıt Avrupa'ya taşımıştır.¹⁶⁵

1.2.5. Matbaanın (Pergel) İcadı

Kâğıt insanlık tarihinde önemi yadsınamaz buluşlardan biri olmuştur. Ancak kâğıt kadar değerli bir başka buluş ise matbaadır. Matbaa, iletişimin kolaylaşması, bilginin çoğalması ve dağıtılmasında önemli bir icat olmuştur. Matbaa baskı tekniğinin bulunması Sui Hanedanlığı dönemine uzandığı söylenmektedir.

Metin ve resimler taş baskılar veya el basmaları ile çoğaltılabiliştir. Baskının daha kolay ve fazla çoğaltılması için baskı örneği tersten yazılan ağaç mekanizma içerisine konulup elde edilmiştir. M.S 7. Yüzyıldan itibaren baskı levhaları

¹⁶³ Yang, s. 267.

¹⁶⁴ Gao Xianzhi (高仙芝): Tang Hanedanlığının önemli generallerindendir. Gaogouli soyundan olduğu bilinmektedir. Gaogouli, Çin'in kuzeydoğusunda yaşamış bir devlettir. Gaogouli, Kuzey Qi, Sui ve Tang Hanedanlıklarında Gaoli (高丽) olarak bahsedilmiştir. Babasının adı Gao Zheji (高舍鸡)'dir. Yetenekli bir asker olan Gao Zheji, Tang Hanedanlığı ordusuna kabul edilmiştir. Hexi'de (河西) general olarak görev yapmıştır. Baknz: Öztürk, N. P. (2018) "Tang Hanedanlığı Generallerinden Gao Xianzhi'nın Hayatı ve Askeri Görevleri", İstanbul: *Kesit Yayınları*, s. 139-141.

¹⁶⁵ Höllmann, s. 108.

yardımı ile önce dini metinler ardından takvim ve ilanlar çoğaltılmıştır. Zaman içerisinde felsefi düşünceler ve ansiklopediler ardından da gelişen teknoloji ile birlikte kitaplar basılmaya başlanmıştır. Matbaa sisteminin ortaya çıktığı ilk yıllarda Bi Sheng (毕升) pişmiş kilden karakterler yapmıştır.¹⁶⁶ Ardından seramik, sonra ağaç ve en sonda bakırdan yapılan hareketli harfler kullanılmaya başlanmıştır. M.S 11. Yüzyılda ise kâğıt paranın basımı ile kullanımı da yaygınlaşmıştır.¹⁶⁷

Çin'in insanlığa armağanı olan önemli icatlarından matbaa, İpek Yolu üzerinden Batı bölgelerine taşınmıştır. Sonra da Arap topraklarına girmiştir. M.S. 900'lü yıllarda seyyahlar Çin'e kitap ve takvimleri hangi teknikle çoğalttıklarını öğrenmek için gelmişlerdir. Bu durum Tang Hanedanlığının son yıllarına tekabül etmektedir.¹⁶⁸

2. İPEK YOLU ARACILIĞI İLE İNANÇ ÖĞELERİNİN ETKİLEŞİMİ

İpek Yolu vasıtası ile taşınan en önemli olgulardan biri inanç sistemidir. Budizm'in Doğu'ya doğru göç hareketine girişmesi ile beraberinde Hindistan'dan Budist masalları da

¹⁶⁶ Zhang, 2020:134.

¹⁶⁷ Höllmann, 2023: 108.

¹⁶⁸ Zhang, 2020: 135.

getirmiştir. Gelen bu masallar aracılığı ile Çin ve Orta Asya'da zamanla mitolojik karakterler arasında Hindistan'daki karakterler ile benzerlik ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bu bölgedeki halkların beslenme şekllinden, dinledikleri müziğe, düşünce yapısına ve hatta hastalıkları tedavi etme şekillerine kadar birçok alanda hayatlarında değişimler yaşanmıştır.

2.1. Mitoloji

İnsanlar, yaradılıştan bu yana çevrelerini anlamaya çalışmış ve doğa olaylarını çözümüleme gayretiyle evrimleşmişlerdir. İlk zamanlarda doğanın gizemli güçlerine karşı duydukları korku ve hayranlık, onları bu olayları tanrısal bir anlamla ilişkilendirmeye yöneltmiştir. İnsanlık, anlam veremediği doğa olaylarını, kendisinden daha güçlü olan, ancak anlaşılabilir bir şekilde tasvir edilen tanrılar aracılığıyla açıklamaya çalışmıştır. Bu süreç, mitolojilerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Mitoloji, insanlığın doğa olaylarına, yaşamın başlangıcına, ölüm ve yeniden doğuş gibi evrensel temalara dair anlatıları kapsayan bir disiplindir. Yunanca "Mythos" (mit) ve "Logos" (doğa üzerine düşünme, söz) sözcüklerinden türetilen "Mitoloji" terimi, derin anlamlar ve semboller içeren bir anlatıyı ifade eder. Bu terim, aynı zamanda mitlerin doktrin ve sıralı söylemleri ifade etmesi açısından da önemlidir.

"Mythos"un kökeni, "söylemek" veya "anlatmak" anlamına gelen "mu" hecesine dayanmaktadır. Mitler, yalnızca eski toplumların dini ve kültürel değerlerini değil, aynı zamanda o dönemdeki insanların dünya görüşlerini ve insan-doğa ilişkilerini de yansıtmaktadır. Farklı kültürlerde "efsane" ve "destan" sözcükler, mitolojik anlatıların farklı biçimlerini içermektedir. Çincedeki "shenhua (神话)" kelimesi efsane anlamına gelirken, "Shi shi" (史诗) destan anlamına gelir¹⁶⁹. Destan; ulusların tarihini, savaşlarını, kahramanlıklarını ve mitolojik figürlerini anlatan edebi eserleri ifade etmektedir. Mitolojiler; insanların doğayı ve evreni anlamaya çalışırken, bilinçli ya da bilinçsiz, anlam yükledikleri simgelerle evrimleşir. Doğa, yıldızlar, rüzgârlar, denizler, dağlar ve hayvanlar, mitolojik figürlerin kişileştirildiği ve güçlendirilerek kültürel hafızada yer edindiği birer öge haline gelmiştir. Bu ögeler üzerinden insanlık, hem evrenin işleyişine dair sorularına cevap aramış, hem de kendi kimliğini şekillendirmiştir. Mitolojiler, sadece eski zamanlara ait değil, günümüzde de insanların değerler sistemini, toplumsal yapısını ve dünya görüşünü etkileyen önemli bir kaynak olarak varlığını sürdürmektedir.

¹⁶⁹ Aktaş, Ş. (2021) *"Ana Hatlarıyla Çin Mitolojisi", Interdisipliner Araştırmalar Mehmet Cüneyt Taşır Armağan Kitabı*, Bursa: Ekin Kitap Evi Basım Dağıtım, s. 98-99.

Mitoloji; dünya üzerinde yaşamış farklı ulusların kültürünün bir parçası olmuştur. Mitoloji, insanların nasıl var olduğunu, doğa olaylarının nasıl ortaya çıktığını, medeniyetlerin nasıl kurulduğunu, kahramanlıkları, tanrıları, kıtlık ve savaş gibi olayları içermesi açısından önemlidir. Kısacası mitoloji, insan yaşamını etkileyen her alanı konu edinmiştir. Mit sözcüğü Batı toplumlarında, “kutsal anlatı” manasını taşımaktadır.¹⁷⁰

Bilim insanları mitoloji sözcüğünün manası üzerine uzun süre tartışmıştır. Mitoloji, insanın varoluşunu, yaşam ve ölüm gibi çözümlenmeyen karmaşık durumları ve insanın doğadaki yerini açıklamaya çalışmıştır.¹⁷¹

W. van Binsbergen tarafından yapılan tanıma göre mitler, dünyanın ve insanlığın, doğası ve nihai kaderi, bu arada onların toplumları, ritüelleri ve festivalleriyle ilgili soruları ele alan, yüksek değer verilen, az çok standartlaşmış, seküler olmayan hikâye bütünüdür.

Genel bir tabir ile kozmolojik mitler; dünyanın doğuşunu, yaratılışı ve düzenini açıklamıştır. Etiyolojik mitler, doğal olayların ortaya çıkış nedenlerini açıklamıştır. Kurucu mitler ise bir halkın doğuşunun veya onların beşiği olan şehir

¹⁷⁰ Anne, B. (2012), *Çin Mitolojisi*, Çev. Melisa Pancar, s. 7.

¹⁷¹ Messer, R. (1980), “A Structuralist's View of an Indian Creation Myth” *Anthropologica*, s. 195-235.

ve krallıkların yaratılma koşullarını anlatmıştır. Bu tür mitler başka bir deyimle köken hikâyeleri, tarih öncesine ait olup, doğaüstü ve kutsal bir düzende, bir varlığın nasıl ortaya çıktığını açıklamıştır.¹⁷² Dünya üzerinde farklı bölgelerde yaşayan insanların tufan efsanelerinde benzerlikler görülmektedir.

2.1.1. Çin Mitolojisi

Çin dilinde mit veya mitoloji sözcüğünün karşılığı shenhua (神话) sözcüğüdür. İlk hece shen (神), kutsal, tanrı, ilahi, tanrısal, kutsal manasını taşımaktadır. İkinci im hua (话) ise söz, masal sözlü anlatı, öykü anlamına gelmektedir.¹⁷³ Çin mitolojisindeki evrenin oluşumu, hiçlikten var olduğuna karanlık kaplı sulardan oluştuğuna inanılmaktadır.

Güney Çin ve Tayvan'dan çıkmış olan yaratılış efsanesine göre ilkel boşluk ve karanlıktan bahsedilmektedir. Maori efsanesinde, “olumsuzluk veya hiçlik, karanlığı doğurmakta ve burada cennet olgusunu gökyüzü taşımaktadır.” Başlangıçta evren her yerde suyla kaplı karanlık bir halde bulunmuştur. Burada ışık belirtisi yoktu.¹⁷⁴

¹⁷² Jack, C. (1994) “West Indian Mythology And Its Literary Illustrations”, *Indian University Press*, s.132.

¹⁷³ Aktaş, 2021: 98-100; Birrell, 2020: 7.

¹⁷⁴ Witzel, 2006: 284-318.

Hareketsiz kalmayı sonlandırabilmek için tanrı Io şöyle demiştir:

Karanlık, ışığa sahip bir karanlık ol!

Ve anında ışık ortaya çıktı...

Sonra o kendini çevreleyen sulara baktı dördüncü defa şöyle dedi;

Tai-Kama'nın suları açılın!

Gökyüzü şekillensin!

Ve gökyüzü asılı hale geldi.

Tupua-hora-nuku'yu meydana getirin.

Ve anında hareket eden dünya uzanmış bir şekilde yatıyordu¹⁷⁵

Çin yaradılış düşüncesine göre evren kaotik bir yumurta gibiydi. Bu yumurtanın var oluşu farklı bir biçimde anlatılmaktadır:

Eski zamanlarda hiçbir şey yokken küçük bir hava kütlesi vardı. Hava zamanla buluta, bulut ise yuvarlanarak küçük bir küreye dönüşür. Küre zamanla büyür ve kocaman kırmızı renkli yumurta halini alır.¹⁷⁶ İlk varlık Pangu (evrenin

¹⁷⁵ Witzel, 2006: 284-318.

¹⁷⁶ Yang, 2023: 18.

yaratıcısı: 盘古) bu kırmızı yumurtanın içinde büyür.¹⁷⁷ Yaklaşık 18000 yıl bu yumurtanın içinde uyumuştur. Çin inanışlarında dokuz kutsal bir sayıdır. Önemli bir şey anlatılırken dokuzun katları kullanılır.¹⁷⁸ Uyandığında sıcak ve karanlık olan bu yerden sıkılmış ve vücudundan bir balta ile yumurtayı parçalara ayırmıştır. Yumurtanın içindeki hafif olan parçalar yukarı uçmuş ve gökyüzü oluşmuştur. Ağır olan parçalar ise alçaldı ve yeryüzü oluşmuştur. Pangu'nun sayesinde şekillenen evrende yeryüzü ve gökyüzü birbirinden ayrılmış olsa da birbirlerinden çok da uzak değillerdi. Pangu, gökyüzünü kolları ile yukarı kaldırmıştır.¹⁷⁹ Böylece gökyüzü her gün 3 metre yükselirken yeryüzü 3 metre kalınlaşmıştır. 18000 yıl göğü havada tutan Pangu'nun boyu 9000 mile ulaşmıştır.¹⁸⁰ Bu yüzden yer ile gök arası 90000 mildir ve göğün 18 katmanı bulunmaktadır. Türk efsanelerinde de göğün 18 katı bulunmaktadır. Pangu, gülse güneş açar, kızsı gök bulutlanır, sevinse gök aydınlanırdı. Nefes alsı rüzgâr eser, ağlasa gözyaşları yağmura dönüşürdü.¹⁸¹

¹⁷⁷ Aktaş, 2021: 231.

¹⁷⁸ Yang, 2023: 18.

¹⁷⁹ Yang, 2023: 19.

¹⁸⁰ Yang, 2023: 19.

¹⁸¹ Yang, 2023: 19.

Binlerce yıl göğü havada tutmaya gayret gösteren Pangu, çok yorulup, yere uzanmıştır. Akabinde, yorgunluktan hayatını kaybetmiştir. Gövdesi büyüğü bir hal almış sol gözü güneş, sağ gözü ay, saçları yıldız elleri ayakları dünyanın 4 kutbu ve Wuyue¹⁸² olmuştur. Kanı deniz ve nehirlere dönüştü, derisi otlara ormanlara, teri yağmura ve son nefesi ise yağmur ve rüzgâra dönüşmüştür¹⁸³. Baş, Doğudaki Taishan Dağına (泰山), ayakları Batıdaki Huashan Dağına (华山), karnı, Zhongyuan'deki (中原; merkezi düzlükler) Songshan Dağına (嵩山), sol bileği Güneydeki Hengshan Dağına (衡山), sağ bileği ise Kuzeydeki Henshan Dağına dönüşmüştür. Pangu'nun ölümü ile dünya bugünkü görüntüsüne benzer bir hal almıştır. Ortaya yayılan değişik gazların sonucunda da alt familyadan; kuşlar, böcekler, balıklar, hayvanlar gibi canlılar oluşmuştur.¹⁸⁴ Ölen Pangu'nun uzuvları doğa olaylarının ve yeryüzü şekillerini oluşmasını sağlamıştır.¹⁸⁵ Böylece Çin'de hâkim olan topraklara sahip çıkma içgüdüsünün Baba Pangu'dan miras kaldığına inanılmaktadır.

Cennet ve Dünya arası canlılık bulunca bedeni yılan, başı insan, şefkatli ana olarak tasvir edilen Nüva (女娲), diğer bir adı

¹⁸² Çin'de kullanılan 5 dağa verilen isimdir.

¹⁸³ Aktaş, 2021: 231; Yang, 2023: 19.

¹⁸⁴ Aktaş, 2021: 231; Yang, 2023: 19.

¹⁸⁵ Aktaş, 2021: 231.

ile tanrıça Nü Gua (女媧)¹⁸⁶ var olmuştur. Burada birçok mitte karşılaşılacağı gibi hiçlikten var olma konusu geçmektedir. Nüva, yeryüzünde yürüdüğünde ağaçlar çiçekler canlanıyor, nehirler çağlıyordu. Nüva için bereketin ve bolluğun sembolü diyebiliriz. Ancak Nüva yalnız olduğu için sıkılmıştı. Çünkü hayvanlar ve bitkiler onu anlamıyor cevap vermiyordu. Bir gün su kenarında otururken suda kendi yansımasını gördü ve şaşkınlık içindeydi. Çünkü kendisi gibi bir varlık yoktu. Nüva, suyun kenarından çamur aldı yansımasına benzer biçimde şekillendirdi. Sonra ona nefes üfledi. Böylece kendi gibi birini yaratmıştır. Daha sonra Nüva bir ağaçtan dal almış ve çamura batırmıştır. Sonra daldan sıçrayan her çamur parçası bir insan olmuştur. Böylece çok sayıda insan yaratmıştır. Ancak bir gün Nüva ormanda dolanırken yerde hareketsiz yatan insanları fark etmiş ne olduğunu anlamak için baktığında saçları beyazlamış insanların öldüğünü fark etmiştir. Böylece sürekli insanları yaratması gerektiğini anlamıştır. Bu duruma farklı bir çözüm bulması gerekiyordu. Hayvanlarda olduğu gibi insanların kendi arasında çoğalmalarını sağlamıştır.

İnsanlar mutluluk içinde yaşarken birden gökte boşluklar oluşmuş ve yeryüzü sularla dolmuştur. Efsaneye göre bunun nedeni; Ateş tanrısı Zhouong ve Su Tanrısı Gonggong

¹⁸⁶ Aktaş, 2021: 211-234.

savaş yapmış ve Gonggong savaşı kaybetmiş ve Zhouong'dan kaçarken Buzhou Dağına çarpmıştır. Buzhou Dağı, gökyüzünü tutan dört sütundan biridir. Dağa çarpması ile gökte büyük bir boşluk oluşur. Sular dökülmeye başlar yer sallanır ve yangın çıkar. Fırsat yakalayan ejderha da ortalıkta ateş saçmaya başlar.¹⁸⁷ Sadece birkaç şanslı insan yüksek dağların zirvesine tırmanarak hayatta kalabildi. Artık yeryüzü eskisi gibi değildi. Burada bahsi geçen olay her toplumda karşımıza çıkan Tufan efsanesidir. Neredeyse tüm mitlerde yaratılıştan sonra yeryüzü sular altında kalmaktadır. Nüva, gökyüzüne yama yapar ve yağmuru durdur ve ejderhayı ormana yollar. Pangu'nun uzuvlarından olan göğü havada tutan 4 dağ artık göğü havada tutmakta zorlanıyordu. Nüva, bir kaplumbağa yakaladı ve dört dağ yerine o kaplumbağanın ayaklarını kesip kullanmıştır. Bu arada dünyada insanlara musallat olan kara ejderhayı da ormanın derinliklerine sürmüştür. Dünyadaki işini bitiren Nüva, Long'a¹⁸⁸ binerek cennete gitmiştir.

Çin'deki yaratılış ve tufan efsanelerini anlatmaya gayret gösterdik. Çin'in bu efsanelerinde Orta Asya toplumlarından etkilendiği düşünülmektedir. Ata olarak Saydıkları Sarı İmparator'un da Orta Asya kökenli olma ihtimali vardır.

¹⁸⁷ Yang, 2023: 24.

¹⁸⁸ Long; ejderhaların çektiği bir tür tahtıran.

Çin'deki mitolojik metinler Han Hanedanlığı döneminde kaleme alınmıştır.¹⁸⁹

2.1.2. Orta Asya Türk Mitolojisi

Orta Asya toplumlarından Altay yaratılışına göre; Tanrıların en büyüğü olan Kayra Han, her yersularla kaplı iken suyun içinden bir ses ona yarat der. Kayra Han, kendine yoldaşlık edecek bir varlık yaratır ve Buna 'kişi' adını verir. Kişi ve Kayra Han birlikte suyun üzerinde sakın sakın uçarak varlıklarını devam ettirmektedirler. Ancak Kişi bu durumdan memnun değildir, Kayra Han'dan yukarı uçmaya başlar ve uçuşma özelliğini kaybedip suya yuvarlanır. Boğulacakken Kayra Han'dan yardım istemiş ve bunun üzerine Kayra Han, ona sudan çıkmasını emretmiştir.¹⁹⁰ Ancak Kişi'nin uçuşma özelliğini almıştır.

Uçuşma özelliğini kaybeden kişinin oturması için yeryüzünü yaratır. Bunun için kişiye derinlere dalarak toprak çıkarmasını söyler. Kişi toprak getirirken kendine gizli bir arazi yapmak amacıyla ağzına toprak gizler. Ancak yukarı çıkınca ağzındaki toprak şişer ve onu boğar. Kayra Han ağzındaki toprağı tükürmesini emreder. Etrafa sıçrayan topraklar bataklıkları ve dağları oluşturdu. Oysa Kayra Han'ın yarattığı

¹⁸⁹ Alimcan, İ. "Mitostrateji ve Huangdi (Sarı İmparator)", s.6.

¹⁹⁰ Radloff, W. (2012), *Türklük ve Şamanlık*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2012, s. 18-22.

yer düzlüktür. Bu duruma sinirlenen Kayra Han, kişiye Erlik adını verdi ve onu ışık diyarından kovmuştur. Kayra Han, yerden dokuz dallı ağaç büyütür. Her dalın altında bir insan yaratmıştır. Bu dokuz kişi dokuz Oğuz boyunun ataları oldular Erlik Han, Kayra Han'dan insanları emrine vermesini ister. Kayra Han bu isteği kabul etmeyince insanları kolaylıkla kandırıp yoldan çıkarır.¹⁹¹

İnsanların Erlik Han'a inanmasına kızan Kayra Han, Erlik Han'ı yeraltı dünyasının üçüncü katına sürer. Kayra Han'da ışık diyarının on yedinci katına çekilir. İnsanları koruması için May-Tara'yı bırakır. Sonra Erlik Han, Kayra Han'dan izin alarak kendine bir sema yapar. Burada Erlik Han ve yoldan çıkan kötü ruhlar birlikte rahatça yaşamaya başlar. Bu duruma kızan Kayra Han, Mandışira Bahadırı yollamıştır. Erlik Han'ın semasını yıktırır. Mandışira Bahadır'ın darbeleriyle yıkılan semanın parçaları yeryüzüne dökülür. Bundan dolayı yeryüzünde uçurumlar, aşılması zor ormanlar ortaya çıkar. Kayra Han, Erlik Han'a sonsuza kadar güneşin ve ayın olmadığı yerin altında kalmasını emreder.¹⁹² Orta Asya ve Sibirya halk mitolojilerinin çoğunluğunda yeryüzü yaratılmadan önce büyük bir okyanustan ibarettir. Yukarıda

¹⁹¹ Radloff, 2012: 18-20.

¹⁹² Radloff, 2012: 18-22.

bahsedilen Altay yaradılış efsanesini Bahaddin Ögel şöyle anlatmaktadır¹⁹³.

Yerin yer olduğunda, sular yeri sarardı,
Ne gök ne ay ne güneş, ne de bir dünya vardı.
Tanrı uçar dururdu, insanoğluysa tekti,
O'da uçar, uçardı, sanki Tanrıyla eşti.
Uçar, hep uçarlardı, yer yoktu konamazlardı,
Tanrı idiler çünkü ondan yorulmazlardı.
Yoktu Tanrının hiçbir, başında düşüncesi,
İnsanoğlunun ise, durmadı hiç hilesi.¹⁹⁴

Şimdiye kadar Çin ve Altay toplumlarının mitlerinde fark edildiği gibi insanlar çevrelerini tanımaya çalışırken de farklı toplumların fikirlerinden etkilenmektedir.

Türk toplumlarındaki tufanı haber veren boynuzlu bir keçidir (gök boynuzlu teke). Hint mitolojisinde ise tek boynuzu olan altın renkli balık kılığına giren tanrı Vişnu'dur. Altay tufan efsanesinde; Yeryüzünde Tengiz (Deniz) adında bir yönetici vardı. Tangiz'in hâkimiyeti altında Nama adında bir adam üç oğlu "Sozu Uul, Sar Uul, Balık" ile yaşadığı rivayet

¹⁹³ Radloff, 2012: 18-22.

¹⁹⁴ Ögel, B. (1997), *Türk Mitolojisi I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 76

edilmektedir. Tanrı Ülgen bu adama tufanın olacağını ve bir gemi yapması gerektiğini söyler. Nama bu işi yapmasını oğullarından ister bir tepe üzerinde gemiyi yaparlar. Nama oğullardan gemiyi 80 kulaç uzunluğundaki iple bağlamalarını ister. Ailesi ve her hayvan türünden bir çift alarak gemiye binerler.¹⁹⁵

Tufan gerçekleştiğinde yeryüzü sularla kaplanmış, dağlardan denizlerden sular fışkırmıştır. Gökyüzü kararır sel gibi gökten yağmur yağmış, yedi gün sonra gemiyi bağladıkları halatlar kopmuştur ve bu olay sonrası suyun yüksekliğinin 80 kulaç olduğunu anlamışlardır. Bir yedi gün daha geçer ortalık durulmuştur. Nama oğluna pencereyi açmasını söyler. Bakarlar ki uçsuz bucaksız sudan başka bir şey yoktur. Su üzerinde yüzen gemi Çomoday ve Tuluttu dağlarında karaya oturur.¹⁹⁶

Nama, geminin penceresinden kuzgunu dışarı yollar ancak kuzgun geri gelmez. İkinci gün kargayı yollar, üçüncü gün saksaganı yollar ama hiçbirisi gelmez. En son güvercini yollar ağzında ince bir yapraklı dal ile döner. Nama diğerlerinin neden dönmediğini sorar, güvercin onların leş

¹⁹⁵ Çığ, M. İ. (2008), *Sümerlerde Tufan Tufan'da Türkler*, İstanbul: Kaynak yayınları, s. 87.

¹⁹⁶ Çığ, 2008: 87.

yediğini söyler. Sinirlenen Nama, şu an ne yapıyorlarsa dünyanın sonuna kadar onu yapsınlar der.¹⁹⁷

Nama tufandan kurtardığı insanları karısının kışkırtması ile öldürmüştür. Yaşlandığı zaman karısını öldürmüş ve oğlu Sozu Uu'lu yanına alıp göğe çıkmıştır. Bu hadiselerden sonra Tanrı Ülgen insanı yeniden yaratmaya karar vermiştir. İnsanı yaratmak için kabın içine gök renkli bir gül koymuştur. Ancak Erlik bu gülden bir yaprak çalar bu duruma kızan Ülgen senin yarattıkların kara kayış kuşaklı olsun. Benim yarattıklarım doğuya senin yarattıkların batıya gitsin der. Erlik'in yarattıkları deriden bir davul yapar.¹⁹⁸ Bunun sonucunda ilk Şaman öğretisinin ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Altay mitlerinde anlatılan başka bir tufan efsanesi daha vardır. Yukarıda bahsedildiği üzere bu efsanede Hint tufan efsanesine benzer yanlar vardır. Tufanı boynuzlu teke haber vermektedir.

Tufan olacağını boynuzlu gök teke haber aldı.

Yedi gün yeryüzünü dolaştı ve bağırdı.

Yedi gün zelzele oldu

Yedi gün dağlar ateş saçtı

¹⁹⁷ Çığ, 2008: 87.

¹⁹⁸ Çığ, 2008: 88.

Yedi gün yağmur yağdı

Yedi gün fırtına ve dolu oldu

Yedi gün kar yağdı

Bundan sonra çok soğuk oldu.

Yedi tane ulu kardeş vardı bunlar tufanın olacağını anladılar.

Bu kardeşlerin büyük olanları biri Erlik diğeri Ülgen adındaydı.

Yedikardeş gemi yaptı her cins hayvandan bu gemiye bindirdiler.¹⁹⁹

Tufan çekilince Ülgen, bir horoz saldı o dondu. Sonra bir kaz saldı geri gelmedi. Kuzgunu saldı o da leş bulup yemeye başladı. Geri dönmedi. Yedikardeş gemiden çıktı ve Ülgen insanları yaratmaya başladı. Erlin, Ülgen'in insanları yaratmak için fincana koyduğu gülden çaldı. Ülgen bu duruma sinirlenip senin yarattıkları kara kuşaklı olsun batıya gitsin, benim yarattıklarım ak olsun doğu yana gitsin dedi.²⁰⁰ Erlik'in yarattığı insanlar ilk şaman ayinlerini başlattığı bu efsanede de geçmiştir.

¹⁹⁹ Akmaz, G. (2019), "Hint, Yunan, Sümer ve Türk Mitolojilerinde Tufan Mitinin Kültürel Bellek Açısından Önemi", *DTCF Dergisi*, s. 825-843.

²⁰⁰ Akmaz, 2019: 825-843.

2.1.3. Hint Mitolojisi

Hindistan denildiğinde akla ilk olarak bereketli toprakları ve dünyanın hiçbir yerinde rastlanamayacak inanç sistemi gelmektedir. Hindistan inanç sistemini etkileyen ve kast sisteminin şekillenmesinde önemli rol oynayan Orta Asya kökenli topluluk olan Arilerdir. Ariler Hindistan'a kuzeyden gelen beyaz tenli insanlardır. Kast sistemini de ten rengini baz alarak oluşturmuşlardır.²⁰¹ Hindistan'da bulunan kutsal metinler en eski kutsal metinler olarak kabul edilmektedir.

Vedalar arasında en önemlisi ve en eski olan Rig Vedalardır. Kelime manası "ilahi bilgisi" dir. Rig Vedalarda 1028 veda bulunur genelde tek tanrıya yer verilse de birçok tanrıdan söz edilebilir. En çok ismi geçen tanrılar Agni ve İndra'dır.²⁰² En eski Hint metinlerinden olan Rig Vedalar, yaklaşık olarak M.Ö 1500-1200 yıllarında yazıldığı düşünülmektedir.²⁰³ Bu Vedalar dünyanın ve insanlığın hiçlikten doğduğunu yazmaktadır. Büyük boşluk ve

²⁰¹ Demirel, Ş. (2013), *Hint İnanç Sisteminde Tanrı Kavramı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatı (Hindoloji) Ana Bilim Dalı, s.1-5.

²⁰² Budda, Ö. H. (1935), *Dinler Tarihi*, İstanbul: s. 12; Demirel, 2013: 27.

²⁰³ Witzel, M. "Creation myths." *Proceedings of the pre-symposium of RIHN*, 7 (2006): 284-318.

karanlıklardan bahsedilmektedir. Rig Vedalar tanrıların başlangıçta var olup olmadıklarını sorgular.²⁰⁴

Veda metinlerinde başlangıçta oldukça ilkel ve soyut bir yaratılış kavramı geçmektedir. Olmayandan ortaya çıkmak fikri hâkimdir. Bazen ise ortaya çıkma veya yaratılış kavramı ilkel sularla ilişkilidir. Hindistan'da bulunan Rig Vedalarda da bu durum bilinmektedir. Bu anlatım, "felsefi" ve spekülatif ilahiler arasında yer almıştır.²⁰⁵ Hindistan'da yaratılış konulu mitlerde geçen bir önemli unsur da gök, yer, sular ve insanlar yaratılmadan önce "Kutsal Ruh" var olduğu söylemi yer almaktadır. Tüm varlıkları bu Kutsal Ruh var etmiştir.²⁰⁶

İlkel su fikri, ilkel karanlık veya kaos fikirleri birbirleri ile bağlantılıdır. Bu yüzden kaos terimi sulu bir boşlukla bağdaştırılmaktadır. Sudan doğuş mitleri Asya, Afrika, Amerika ve Hindistan toplumlarında yer almaktadır. Bu durum mantiken yüzen dünya miti ile ilkel suların dibinden çıkarılan dünya fikirleri ile uyuşmaktadır. En eski yazılı dini metinlerin Hindistan'daki vedalar olduğundan bahsetmiştik. Burada geçen metinlerde başlangıçta bahsi geçen su, tuzlu sudur. Buna paralel olarak Çin'de anlatılan mitlerde de tuzlu (okyanus) ve tatlı (nehir) sularından bahsedilmektedir.

²⁰⁴ Witzel, 2006: 284-318.

²⁰⁵ Witzel, 2006: 284-318.

²⁰⁶ Yang, 2023: 18.

Hint tufan efsanesine göre Güneş tanrısının oğlu Manu (Vaivasvata), on bin yılını Vadrika'da bulunan Hünnap ağacı ormanında ibadet ederek geçirdi. Burası Kritanaka Nehir'ine yakın bir yerdir. Manu bir gün nehrin kenarına gelir. Orada küçük bir balıkla karşılaşır. Küçük balık Manu'ya seslenir ve büyük balıklardan korktuğunu ve onu korumasını ister. Manu küçük balığı gölden alır ve onun için çamurdan yaptığı kaba koyar. Zaman içinde hızla büyüyen balığı başka bir kaba koyar. Zamanla kocaman olan balığı nehre bırakmak zorunda kalır. Nehre de sığamayan balığı okyanusa bırakan Manu balığa sorar;

Kimsin sen? Tanrı Vişnu olmalısın

Balık; ben kötülerini cezalandırmaya iyileri korumaya geldim. Dünya sular altında kalacak seni koruyacağım bir gemi yap yedi bilgeyi de yanına al. Sular yükseldiğinde yanına geleceğim gemiyi benim boynuma bağlayacaksın, yanına tahıl tohumlarından almayı unutma.

Her şey balığın anlattığı gibi oldu. Tufan gerçekleşti. Sonra Vişnu bir yılan görünümüne dönüşür bir ip gibi gemiye sarılır ve gemiyi korur.²⁰⁷ Sel durup sular çekilince gemi Himalaya dağlarına yerleşti. İnsanlık ve diğer canlılar burada yeniden

²⁰⁷ Demirel, 2013: 131.

çoğaldı.²⁰⁸ Bu sırada ifrit olan Hayagriva, Brahmanın ağzından Vedaları çalar. Vişnu, Hyagriva'yı öldürür ve Vedaları Brahma'ya götürür.²⁰⁹

Yukarıda geçen metinde anlatılan insanın atası sayılan Manu ve tanrı Vişnu'nun Matsya (balık) şeklindeki ilk avatarı²¹⁰ arasında geçenlerdir. Tufan mitinin bir diğer özelliği ise insan ve doğa arasında geçen çatışmanın temeli niteliğindedir.

Tanrı Vişnu, insan ırkını koruya bilmek için çok farklı tasvirler ile dünyaya gelmiştir. İlk avatarı Matsya (balık), dünyayı sulardan korumuştur. Daha sonra üst üste gerçekleşen tufanlar sonunda yaşamı kurtarmak için Kurma (kaplumbağa) şeklinde dünyaya inmiştir. Vişnu, ifrit Hirayaksha tarafından okyanusun dibine batırılan dünyayı kurtarmak için Varaha (domuz) olarak dünyaya inmiştir.²¹¹

Bu dev, dünya ortaya çıkmadan önce var olmuştur. Bu devler bir şekilde ölmüş ve parçalara ayrılmıştır. Çeşitli vücut kısımlarından gökyüzü, yeryüzü ve hatta insanlar ortaya çıkmıştır. Çin mitolojisindeki Pangu mitine benzemiştir.

²⁰⁸ Akmaz, 2019: 825-843.

²⁰⁹ Demirel, 2013: 1-5.

²¹⁰ Demirel, 2013: 131.

²¹¹ Demirel, 2013: 131-133.

2.2. Felsefe

Çin düşünce tarzı Daozim ile başlamaktadır. Bu düşüncenin kurucusu ve savunucusu Lao Zi (老子)'nın düşüncelerini içeren kitap, Dao De Jing (道德经) adını taşımaktadır. Dao De Jing (道德经) adını taşımaktadır. Burada savunulan düşünceye göre pozitif bilgiyi arttırmak yerine zihnin işlevselliği yüceltilmiştir. Daha sonraki dönemlerde etkili olan önemli düşünce tarzı Konfüçyanizm olmuştur. Kurucusu Konfüçyüs (孔夫子), Çin'de ilk öğretmen olarak kabul edilmiştir. Bu düşünceler ilahi bir güç tarafından yollanmasa da zaman içerisinde dini öğreti halini almıştır.²¹² Konfüçyanizm'in etki alanı Çin ile sınırlı kalmayıp; Kore, Japonya ve Doğu Asya ülkeleri arasında yayılmıştır.²¹³

2.3. Din

İpek Yolu sayesinde yüz yıllar boyu süren temas sayesinde ticaretin yanı sıra birçok alanda toplumlar arası etkileşim kaçınılmaz olmuştur. Bunlardan en önemlisi dinlerin yayılmasıdır.

²¹² Eberhard, W, Berk İ. (1944), "Eski Çin Felsefesinin Esasları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, s. 265-276.

²¹³ Okay B. (2017), *Konfüşyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın Evi, s. 19.

2.3.1. Budizm

Budizm'in Hindistan'da ortaya çıkışı, yani kuruluşu veya doğuşu, MÖ 6. yüzyıla kadar uzandırılmıştır.²¹⁴ Budizm'in kurucusu Gautama Siddharta'dır.²¹⁵ Buda adını erdikten yani Aydınlanmaya ulaştıktan sonra Sanskritçe'de "aydınlanmış olan" veya "uyanmış olan" anlamına gelen Buda olarak adlandırılmıştır.²¹⁶ Budizm, Brahman sınıfının gücüne karşı çıkmış ve tanrılara yapılan kurban törenlerinin birileri tarafından yönetilmesini gereksiz bulmuştur. Buda'nın yaşadığı döneme ait yazılı bir metin bulunmamıştır. Bu nedenledir ki Buda'nın yaşantısı hakkında verilen bilgilerin ne derece güvenilir olduğu tartışmalı bir konu olmuştur. Çünkü hakkındaki bilgiler yaşadığı dönemdeki insanlar tarafından yüzyıllar boyunca sözlü olarak nakledilmiştir. Bu bilgiler M.Ö 80 yılında Pali dilinde yazıya aktarılmıştır.²¹⁷

Buda hakkında ilk geniş bilgiye Budist keşiş Aşoka tarafından ulaşılmıştır. Aşoka'nın yazdığı metinler Çince ve

²¹⁴ Şükrü Aktaş, "Budizm'in Çin'e Giriş Süreci ve Din Sosyolojisi Bakımından Kısa İncelenmesi ve Yorumu" *Sosyal Bilimler Akev Akademi Dergisi*, s. 3.

²¹⁵ Bayur, Y. H. (1987), *Hindistan tarihi I İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, Ankara: TTK, s. 42; Demirel Ş. (2017), "Hinduizm'in Tarihsel Serüveni", *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 18, s. 561-577.

²¹⁶ Demirel, 2016, s. 916; Şükrü Aktaş, "Budizm'in Çin'e Giriş Süreci ve Din Sosyolojisi Bakımından Kısa İncelenmesi ve Yorumu" *Sosyal Bilimler Akev Akademi Dergisi*, s. 3.

Y. Hikmet Bayur'a göre; Buda Sakalardandır dolayısı ile Türk olduğunu savunmuştur. Bayur, 1987: 42.

²¹⁷ Ruben, 2000: 79; Demirel, 2017: 561-577.

Tibetçe'ye çevrilmiştir. Buda hakkında yazılan Uygurca iki tane metin bulunmuştur. Uygurca yazılan metinlerin asılları Sanskritçesi olmadığı için nereden aktarıldıkları bilinmemektedir. Buda'nın yaşamı ile ilgili birçok Sanskrit metin mevcuttur. Ancak bunlar Aşvagoşa'dan çok önce kulaktan aktarılanları kaleme almıştır.²¹⁸

Budist metinlerde anlatıldığına göre, babası Sakya Kralı annesi ise kraliçe Maya'dır. Budda'nın adı Pali dilinde Siddhatta'dır Ailesi ise Gotamadır. Sanskrit dilinde ise Buda'nın adı Siddharta Gautama olarak geçmiştir.²¹⁹

Siddharta, prenses Yaşadhara ile evlenmiştir. Halktan habersiz bir şekilde sarayında yaşamını sürdürürken bir gün hasta birini, yaşlı bir adamı ve yakılmak üzere götürülen ölü bir dilenciye görmüş ve yaşamdaki kısa süreli mutluluk veren her şeyin manasız olduğunu düşünerek tüm varlığını terk etmiştir. Bu dönemde Buda, henüz 29 yaşındadır.²²⁰ Uzun süre kendini bulmaya çalışan Siddharta, aydınlanmış ve insanlar arasında ayırım yapmadan öğretilerini yaymaya çalışmıştır. Siddharta'nın 80 yaşına geldiğinde Uttar Pradeş'te öldüğü tespit edilmiştir.²²¹

²¹⁸ Ruben, 2000: 79.

²¹⁹ Demirel, 2017: 561-577.

²²⁰ Bayur, 1987: 42.

²²¹ Ruben, 2000: 26; Demirel, 2017: 561-577.

Buda'nın öğretileri, ölümden sonrası için değil yaşarken uygulanması için yapılmıştır. Bu öğretiler ile insanların çektiği acıya son vermeyi amaçlamıştır. Budizm temel kuralları; Canlı olan hiçbir varlığa zarar vermemek, keyif verici maddeler kullanmamak, hırsızlık yapmamak, yalan söylememek, başkasının kadınına el sürmemek.²²² Başka bir amacı ise doğum ve ölüm döngüsüne bir çıkış yolu bulmak ve Nirvana'ya ulaşmak olmuştur.²²³ Budizm, insanlık tarihindeki diğer inanç ve dini sistemlerde olduğu gibi, topluma ve insanlığın sıkıntılarına çözüm sunma arzusundan doğmuştur. Buda'nın öğretileri, sadece bireysel bir kurtuluş değil, aynı zamanda toplumun daha huzurlu ve uyumlu bir şekilde var olabilmesi için bir çözüm önerisi olarak ortaya çıkmıştır.²²⁴

Budizm en parlak dönemlerini M.Ö 272 ile 231 yıllarında hükümdar Chandragupta'nın torunu Aşoka döneminde yaşamıştır.²²⁵ Aşoka, Buda inancına mensup keşişlerle toplantı yapmıştır.²²⁶ Hindistan'da bulunan önemli yol güzergâhlarına Budizm hakkında bilgi veren taş sütunlar diktirmiştir. Budizm'i insanlara aşılama amacı ile birçok anıt, taş üzerine Budizm'e

²²² Demirel, 2017: 561-577.

²²³ Höllmann, 2023: 87.

²²⁴ Şükrü aktaş "Budizm'in Çin'e Giriş Süreci ve Din Sosyolojisi Bakımından Kısa İncelenmesi ve Yorumu" *Sosyal Bilimler Akev Akademi Dergisi*, s. 3.

²²⁵ Ataöv T. (2014), *Keşmir, Hindistan ve Komşuları: Öykü, Terör, Barış*, Ankara: TTK, s. 30-31.

²²⁶ Ruben, 2000: 25.

ait ilkeleri yazdırmıştır. Bu yazıtlar Budizm hakkındaki bilgilerin sonraki dönemlere aktarılmasında oldukça önemli yere sahip olmuştur. Aşoka, Hindistan’da bu şekilde ilk yazıtlar yazdıran hükümdar olma niteliğini taşımıştır. Buda inancına ait ilk kubbeli eserler bu dönemde inşa edilmiştir. Brahmanlar da bu dönemde öğretilerini yazıya geçirmiştir.²²⁷

Her inançta olduğu gibi zamanla Budist öğretiler arasında da görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Bunlar üç gruba ayrılmıştır. Birincisi Mahayana (Büyük Araç) bu görüş Budizm’in tüm toplumu aydınlatacağından yana olmuştur. İkincisi; Hinayana (Küçük Araç) Burada kişinin kurtuluşu temel alır katı kurallara sahip manastır yaşamını savunmuştur. Üçüncüsü ise Vacrayana (Sert Araç veya Elmas Araç); disiplini ve serbestliği bir arada sunan bir tarikattir. İmparator Aşoka döneminde yapılan bir toplantıda Tripitaka (üç sepet) adıyla bilinen bir derleme yapılmıştır.²²⁸

Aşoka’dan sonra Budizm’in yayılmasına önemli katkı sağlayanlardan biri de Yuezhi’ların bir kolu olan Kuşanların (贵霜) hükümdarı Kanişka (迦膩色伽) olmuştur. Kanişka, Budizm’i yaymak amacı ile Hindistan’ın kuzeybatı topraklarına Budist

²²⁷ Ruben, 2000: 25.

²²⁸ Herman K, Dietmar R. (2001), *Hindistan Tarihi*, Çev Müfit Günay, Ankara: İmge Yayın Evi, s, 80; Demirel, 2017: 561-577.

keşişler yollamıştır.²²⁹ Bu dönemde Peşaver ve Gandhara Budizm'in merkezi konumuna gelmiştir. Kanishka, Budizm'in büyük bir destekçi olarak onurlandırılmıştır. Onun, Kuzey Hindistan'ın Sarvastivada okulunda dördüncü Budist Konseyi'ni topladığı ve Peshawar'da devasa bir stupa²³⁰ inşa ettiği söylenmiştir. Ancak Kanishka'nın bu tartışmalı konseyle olan ilişkisi büyük ihtimalle bir efsane niteliği taşımaktadır. Buna karşın onun döneminde Sarvastivada Okulunda, Mahayana'nın öncüsü olarak, Gandhari Prakrit dilinde yazılmış Budist metinleri Sanskritçe'ye çevrilmeye başlanmıştır. Bu nedenle, Brahmi alfabesiyle yazılmış Budist Karma Sanskritçe, Orta Asya'nın İpek Yolları boyunca yaygın bir Budist dili haline gelmiştir.²³¹ Kanishka'dan sonra Budizm duraklama dönemine girmiştir. Budizm'i benimseyen son hükümdar Harsha olmuştur.²³²

Budizm dışında yaygın olan birkaç inanış daha mevcuttur. Bunlardan biri Brahmanizm'e karşı çıkan ilk görüş Canizm'dir. Canizm'in kurucusu Mahavira'dır. Budda'nın yaptığı gibi halk arasında dolaşıp düşüncelerini yaymak yerine

²²⁹ Demirel, Ş. (2015), "Budizm'in Doğduğu Topraklarda Barınamaması Üzerine", s. 131.

²³⁰ <https://www.britannica.com/topic/stupa>

²³¹ Baumer, 2012: 52.

²³² Demirel, 2015: 131-138.

Canizm'e mensup kişiler ile ormanda inzivaya çekilmişlerdir. Bundan dolayı Budizm kadar yayılma alanı bulamamıştır.²³³

İnanç, kültür ve kast sistemi ile kendine has olan Hindistan, Budizm'in doğduğu topraklardır. Ancak Budizm burada uzun süre varlığını devam ettirememiştir. Bunun nedenlerinden biri Budizm'in Hinduizm'in potasında erimiş olarak kabul edilmiştir. İlerleyen dönemlerde Budizm'in kurucusu olan Budda tanrı Vişnu'nun bir tasviri olarak kabul edilmiş ve Budda, Karşı çıktığı sistemin bir parçası olup tanrılaşmaktan kurtulamamıştır.²³⁴

Budizm, Hindistan'da uzun soluklu varlığını devam ettiremese de İpek Yolu'nun kara güzergâhı vasıtası ile Orta Asya ve Çin'de ²³⁵ kendini kabul ettirmeyi başarmıştır. Bu topraklarda yayılma gösteren Budizm Mahayana mezhebidir.²³⁶ “Buda'nın Atalar Şecere Kaydı (佛祖统纪)”, ” Zhu Shixing Kayıtları (朱士性)”、 “Buda Yıllıklarının 35. Cildi”, “Buda'nın Klasikler Kaydı (经录)” ve “Beyaz At Tapınağı Kayıtlarına (白马寺记)”na göre; M.Ö 242 yılında Batı bölgeden 18 kişinin Sanskritçe metinleri Çin'in Xianyang bölgesine getirdiği düşünülmüş ise de bu dönemde Budizm Çin'de

²³³ Demirel, 2015: 131-138.

²³⁴ Demirel, 2015: 131-138.

²³⁵ Höllmann, 2023: 88.

²³⁶ Demirel, 2015: 131-138.

yayıma göstermemiştir.²³⁷ Buradan anlaşılacağı üzere misyonerlik faaliyetleri yapılmamıştır. Budizm'in VI. yüzyılda Çin'in Hotan bölgesi üzerinden yayılmaya başlamıştır. Budizm'in Doğu Orta Asya'da ve oradan da Çin ve Moğolistan'a yayılmıştır. Orta Asya'nın ticaret yollarından sadece egzotik mallarla dolu kervanlar geçmekle kalmamış, aynı zamanda sanatsal fikirler ve başka dünya dinleri de yaymıştır²³⁸.

Çin bölgesine Budizm'in yayılma süreci, Savaşan Devletler Dönemi'nde (战国时期) başlamış olup, dönemin siyasi yapıları ve kültürel etkileşimleriyle şekillenmiştir.²³⁹ Beş Nehir Havzası (五河) gibi stratejik bölgelerde, farklı kültürler arasındaki ticaret ve etkileşimler, Budizm'in Çin'e taşınmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçte Hotan, Tang Hanedanlığı döneminde Batı Bölgesi'nde vaha devletinin kurulduğu bir merkez olarak dikkat çekmektedir.²⁴⁰

Hotan, sadece bir ticaret yolu noktası değil, aynı zamanda Budizm'in Çin'e girişinin sağlandığı önemli bir yer olmuştur. Tang Hanedanlığı döneminde, bu bölge "Dudu Fu" (

²³⁷ Shen; 1988, s.78.

²³⁸ Baumer, 2012: 306.

²³⁹ Şükrü Aktaş "Budizm'in Çin'e Giriş Süreci ve Din Sosyolojisi Bakımından Kısa İncelenmesi ve Yorumu" **Sosyal Bilimler Ekev Akademi Dergisi**, s. 4.

²⁴⁰ Şükrü Aktaş "Budizm'in Çin'e Giriş Süreci ve Din Sosyolojisi Bakımından Kısa İncelenmesi ve Yorumu" **Sosyal Bilimler Ekev Akademi Dergisi**, s. 3.

都督府)²⁴¹ adıyla bilinen Bölgesel Komutanlık merkezi olarak kullanılmış ve Budizm'in bölgeye ulaşmasında etkili olmuştur. ²⁴² Hotan'dan yayılan Budizm, Çin'in batı bölgelerinden başlayarak, zamanla daha büyük bölgelere ve kentlere ulaşmıştır. Bu süreç, sadece dini bir dönüşüm değil, aynı zamanda Çin'in kültürel ve felsefi yapısında da önemli değişimlere yol açmıştır. Budizm'in Çin'deki etkisi, yalnızca dini inançlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda sanat, edebiyat, felsefe ve toplumsal yapıya da yansımıştır. Bu dini hareket, Çin'in hükümet yapısına, toplumun ahlaki değerlerine ve bireysel yaşam anlayışına önemli katkılar sağlamıştır. Bunun yanı sıra, Budizm, özellikle Zhang Qian (張騫) gibi önemli figürlerin etkisiyle, Orta Asya üzerinden Çin'e giden kara yoluyla taşınmış, sonrasında Çin'in iç bölgelerine ve doğuya doğru hızla yayılmıştır.²⁴³

Bu dönemde Budizm'in Çin'e yerleşmesinde, Asya'nın diğer bölgelerinden gelen göçmenler, tüccarlar ve keşişler de önemli bir rol oynamıştır. Hem kültürel hem de dini olarak, Çinli halklar Budizm'i benimsemiş ve bu dinin öğretilerini kendi yaşam biçimleriyle harmanlayarak, özellikle Mahayana

²⁴¹ Şükrü Aktaş "Budizm'in Çin'e Giriş Süreci ve Din Sosyolojisi Bakımından Kısa İncelenmesi ve Yorumu" *Sosyal Bilimler Ekev Akademi Dergisi*, s. 3.

²⁴² Şükrü Aktaş "Budizm'in Çin'e Giriş Süreci ve Din Sosyolojisi Bakımından Kısa İncelenmesi ve Yorumu" *Sosyal Bilimler Ekev Akademi Dergisi*, s. 4.

²⁴³ Şükrü Aktaş "Budizm'in Çin'e Giriş Süreci ve Din Sosyolojisi Bakımından Kısa İncelenmesi ve Yorumu" *Sosyal Bilimler Ekev Akademi Dergisi*, s. 4.

Budizmi'ni kabul etmişlerdir. Bu süreç, Çin toplumunun manevi yapısında derin izler bırakmış ve Budizm'in Asya'daki diğer kültürlere yayılmasını hızlandırmıştır.

Budizm'in Hotan'da yayılması üzerine birkaç rivayetten söz etmek, konuya açıklık getirmek açısından yarar sağlayacaktır. Hotan'da Budizm'in tanıtılması ve kabul edilmesiyle ilgili anlatılan bu hikâyeler, aslında bölgenin Budizm'e geçiş sürecinin nasıl şekillendiğini ve halkın bu yeni inanca nasıl yaklaştığını gösteren önemli örneklerdir. Huisheng yıllıklarında yer alan öyküde, Hintli tüccarların ve Bhikkhu Vairocana'nın rolü, yalnızca dini bir öğretiyi taşımakla kalmayıp, aynı zamanda kültürel etkileşimi de simgelemiştir.²⁴⁴ Vairocana'nın Hotan'a gelişi, Batı'dan gelen dini figürlerin ve felsefi düşüncelerin, Çin ve Orta Asya'daki toplulukları nasıl dönüştürdüğünün bir göstergesidir. Hotan hükümdarının tapınak inşa ettirme kararı, sadece dini inancın değil, aynı zamanda Budizm'in bölgedeki sosyal ve kültürel yapıyı şekillendirme potansiyelini de göstermiştir. Şeftali ağacının altına yapılan tapınak²⁴⁵, aynı zamanda doğanın ve kutsallığın bir araya geldiği bir sembol olarak, Budizm'in öğretilerinin doğal çevreyle olan uyumunu da vurgulamıştır.

²⁴⁴ Şükrü Aktaş "Budizm'in Çin'e Giriş Süreci ve Din Sosyolojisi Bakımından Kısa İncelenmesi ve Yorumu" *Sosyal Bilimler Ekev Akademi Dergisi*, s. 5.

²⁴⁵ Şükrü Aktaş "Budizm'in Çin'e Giriş Süreci ve Din Sosyolojisi Bakımından Kısa İncelenmesi ve Yorumu" *Sosyal Bilimler Ekev Akademi Dergisi*, s. 5.

Xuanzang'ın (玄奘) seyahat kayıtlarındaki benzer hikayeler, Budizm'in Asya'da yayılmasının ne kadar derin izler bıraktığını ve farklı kültürler arasında nasıl köprüler kurduğunu göstermektedir. Xuanzang'ın, Hindistan'dan Çin'e yaptığı yolculuk sırasında karşılaştığı Budist tapınaklar, rahipler ve kültürel etkileşimler, Hotan gibi şehirlerin Budizm'e olan yaklaşımını anlamada önemli bir kaynak sunmaktadır.²⁴⁶

Hotan'dan daha güneydeki Büyük Jalan'da kurulan şehir ise, Hotan'ın Budizm'i kabul etme sürecini pekiştiren bir başka örnektir. Pilukhena Arhat için kurulan bu şehir, Budizm'in sadece bir inanç sistemi olarak değil, aynı zamanda bölgedeki yönetim ve sosyal yapılar üzerinde de etkili bir güç olarak kabul edilmeye başlandığını göstermiştir. Bu tür şehirler, Budist öğretilerin ve pratiğin daha geniş bir coğrafyaya yayıldığını ve farklı toplumlar tarafından benimsendiğini işaret etmektedir. Bu etkileşimler, sadece Hotan'ın Budizm'e geçişini değil, aynı zamanda Orta Asya'dan Çin'e, hatta Hindistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada Budizm'in kökleşmesini sağlayan temel faktörlerin başında gelmektedir. Başka bir rivayete göre; Wei tarihi Batı Bölgeleri yıllıklarında (魏书-西域传) Hotan'ın elli mil güneyinde Zanmo tapınağı (赞摩寺)

²⁴⁶ Şükrü Aktaş "Budizm'in Çin'e Giriş Süreci ve Din Sosyolojisi Bakımından Kısa İncelenmesi ve Yorumu" **Sosyal Bilimler Ekev Akademi Dergisi**, s. 5.

Bhikhu Lujai'nın Budizm'in yayıldığı yer olarak belirlenmiştir. Budizm'in Hotan'a gelmesi üzerine Sanskrit metinleri Çin yazım teknikleri (hareketli baskı sistemi; matbaa) ile kısa sürede çok sayıda kopyalanmıştır. Ancak henüz Çinceye çevirisi yapılmamıştır.²⁴⁷ Han Hanedanı liderliğinin üst kademeleri Budist klasiklerinin incelenmesine büyük önem vermiştir.

Doğu Han İmparatoru Ming, iktidarının sekizinci yılında, Prens Ying, Buda'ya ibadet etmiş, Buda'ya dua edip günahlarına kefaret olması için bir odada inzivaya çekilmiştir. Upasaka ve Cramana'ya oruç tutmuş ve kurbanlar sunmuştur. Bu olayın ardından, İmparator Ming'in bir rüya gördüğü ve bu rüyanın Budizm'in Çin'de yayılmasında önemli bir etkisi olduğundan bahsedilmektedir.²⁴⁸ Hükümdar rüyasında, tanrıyı göz kamaştırıcı bir parlaklıkta göğe doğru yükseldiğini görmüştür. Bir sonraki gün bilge birine rüyasını danışmıştır. Bilge kişi, Hindistan'da Buda adlı tanrı olabileceğini söylemiştir. Hükümdar Hint topraklarına Buda'yı araştırmak için bir grup araştırmacı yollamıştır. Yola çıkan grup misyonerlik faaliyeti yapan keşişlerle karşılaşmıştır. Birlikte Çin'e döndüklerinde hükümdar onlara tapınak yaptırmıştır.²⁴⁹ "Sui ve Tang hanedanlarında, toplamda devlet desteği ile on sekiz resmi

²⁴⁷ Shen; 1988, s.78.

²⁴⁸ Şükrü Aktaş "Budizm'in Çin'e Giriş Süreci ve Din Sosyolojisi Bakımından Kısa İncelenmesi ve Yorumu" *Sosyal Bilimler Akev Akademi Dergisi*, s. 5.

²⁴⁹ Zhang, s. 46-47.

çeviri bürosu kurulmuştur: beşi Sui döneminde ve on üçü de Tang döneminde yapılmıştır. Baş çevirmen olarak genellikle prestijli yabancı bir seçilmiştir.²⁵⁰ Bu rüyadan etkilenen İmparator Ming'in, daha sonra Hint Budizm'ine özgü heykeller yapmayı öğrenmeye çalıştığı ve Budizm'e yönelik ilgisinin arttığı söylenmektedir.²⁵¹

Bu ilgi, Budist imgelerin ve kutsal metinlerin Çin'e getirilmesi için bir adım atmasına yol açmıştır. İmparator, Budizm'in öğretilerini ve sanatını tanımak amacıyla, aralarında Cai Yin ve Qin Jing'in de bulunduğu 18 kişilik bir heyeti Da Yuezhi'ya göndermiştir.²⁵² Heyetin görevi, Hint Budizmi'nin kutsal yazılarını ve Budist ikonografiyi Çin'e taşımaktır. Bu misyon, Budist öğretilerin Çin topraklarında yayılmasının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Heyet, yalnızca dini metinler getirmekle kalmadı, aynı zamanda Budist heykel sanatı ve tapınak mimarisi konusunda da bilgi taşımıştır. Bu süreç, Budizm'in Çin'deki kültürel ve sanatsal etkisinin temel taşlarını oluşturmuştur. İmparator Ming'in girişimi, Çin Budizm'inin gelişiminde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilip, Budizm'in Çin'deki ilk resmi tanınması olarak

²⁵⁰ Philippe, B. (2019), *The Worlds Of The Indian Ocean II*, "Capter 1 Tang Chiana And The Rise Of The Silk Roads", Cambridge: Cambridge University Press, s.30.

²⁵¹ Şükrü Aktaş "Budizm'in Çin'e Giriş Süreci ve Din Sosyolojisi Bakımından Kısa İncelenmesi ve Yorumu" *Sosyal Bilimler Akev Akademi Dergisi*, s. 5.

²⁵² Şükrü Aktaş "Budizm'in Çin'e Giriş Süreci ve Din Sosyolojisi Bakımından Kısa İncelenmesi ve Yorumu" *Sosyal Bilimler Akev Akademi Dergisi*, s. 5.

görülmektedir. Bu olay, Budist sanatı ve felsefesinin Çin'in kendi kültürüyle birleşmesini sağlayarak, ilerleyen yıllarda hem dini hem de estetik açıdan zengin bir mirasın oluşumuna katkıda bulunmuştur. Giden bu ekip Kasyapa, Mantaga (天竺沙门摄摩) ve Dharmaratna'larla (竺法兰) yanlarına alarak Luoyang'a dönmüşlerdir ve burada Beyaz At Tapınağı'nı kurmuşlardır.²⁵³

Orta Asya'yı geçen Çinli Budist keşişler özellikle Faxian ve Xuanzang'ın seyahat günlükleri, geçtikleri bölgeyi incelediklerinden dolayı, Orta Asya'nın kültürel tarihi hakkında değerli bilgiler sunmuştur.²⁵⁴

Han Hanedanlığı yönetici grubu Budizm öğretilerinin Çin'de yayılmasına ve doğru anlaşılmasına oldukça önem vermiştir.

Tapınağın kuruluşunda payı olan Shema Teng, getirilen yazılardan "42 Bölüm Klasığın" tercümesini yaptırmış ve bunları on dört tane taşa kaydettirmiştir. Bunlardan bir pagoda dikilmiştir. ²⁵⁵ Budizm'in yayılması ile Budist metinlerin tercümesine olan ihtiyaç artmıştır. Diğer yandan, Batı bölgesinden Hindistan, Yuezhi, Anxi, Kangju Gao,

²⁵³ Shen; 1988, s. 79.

²⁵⁴ Baumer, 2012: 306.

²⁵⁵ Shen; 1988, s.79.

bölgelerinden ziyade Budizm doğuya doğru kaymıştır. Luoyang ve Han Hanedanlığından birçok Budist keşiş (汉族沙门) ile birlikte salt inananlar arasında iş birliği yapılmıştır. Böylece Sanskritçe Buda öğretileri çevrilmeye başlanmıştır. Tang-Song dönemine kadar eski dönem Çin’de yapılan en büyük tercüme işi olmuştur.²⁵⁶

Budizm’in Doğu Han Hanedanlığı döneminde Çin’de yayıldığından söz etmiştik. Han Hükümdarı Lingdi Guanghe (灵帝光和), Sanskritçe metinlerden “Dao Xing Jing’in - 道行经” Luoyang’a ulaşması üzerine bunlardan ikisini tercüme ettirmiştir. Doğu Han Hanedanlığının son dönemlerinde ise Hintli Wei Zhinan (维祇难), Zhu Luyan (竺律炎), Zhu Dali (竺大力), Tan Guo (昙果), Tanke Jialuo (昙柯迦罗) gibi diğer isimler Luoyang’a gidip Budist metinleri tercüme etmiştir. Zhu Dali (竺大力), Tan Guoceng (昙果曾) ve Kang Mengxiang (康孟祥) birlikte hareket ederek tercüme yapmıştır.²⁵⁷

Doğu Han Hanedanlığının Guanghe ve Zhongpingjian dönemlerinde 18 adet, Lokaksema 14 adet yazma Luoyang’a

²⁵⁶ Shen; 1988, s.79.

²⁵⁷ Shen; 1988, s.79.

tercüme etmek için getirilmiştir.²⁵⁸ Başka tercüme işi ile uğraşan Zhi Chen'in, Yuezhi vatandaşı Zhi Yao (支曜) ve Zhi Liang (支亮) adlı kişiler Huandi ve Lingdi dönemlerinde Çin'e gelip klasik metin tercümesi yapmışlardır. Zhi Qian'in (支謙)'in²⁵⁹ tercüme yaptığı birçok Budist metin bulunmuştur.²⁶⁰

Budizm, yapılan çeviriler, anlatımlar vasıtası ile tüm Çin'de yaygın hale gelmiştir. Çin'e giren Budizm'de fazla çeşitlilik vardı halk arasında yayılan Budizm ile saray çevresindeki Budizm oldukça farklı olmuştur. Budist unsurlar halk inanışları arasında kendine yer bulma fırsatı yakalamıştır. Budizm, Çin'de yayılan düşünce Konfüçyanizm ve Daoizm'den sonra üçüncü düşünce akımı olmuştur.²⁶¹ Öte yandan, Budizm'in Çin'de yaygınlaşmasıyla birlikte Budist metinlerin tercümesine duyulan ihtiyaç da giderek artmış bunun neticesinde Budist kutsal yazıların Çince'ye çevrilmesi, Han Hanedanlığı'ndan Tang ve Song dönemlerine kadar antik Çin'in

²⁵⁸ Lokaksema'nın Çincesi zhī lóu jiā chàn 支婁迦讖'dir. Zhi Chen 支讖 olarak da bilinmektedir. TEISER, STEPHEN F. *"Ornamenting the Departed: Notes on the Language of Chinese Buddhist Ritual Texts."* Asia Major, vol. 22, no. 1, 2009, pp. 201-37. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/41649970>. Accessed 16 Apr. 2024.; p.212

²⁵⁹ Zhi Qian, çok fazla Hint Budist yazılarını Çince'ye çevirdi. Yuezhilere mensup Çinli Budist rahipti. O, Yuezhi ülkesinden gelen göçmen Fadu (法度)'nın torunuydu.

²⁶⁰ Shen; 1988, s.79.

²⁶¹ Helwig, 2022: 53-55.

en büyük çeviri projelerinden biri haline gelmiştir. Bu süreç, sadece dini bilgilerin aktarılmasını değil, aynı zamanda kültürler arası etkileşimlerin artmasını da sağlamıştır. Sonuç olarak, bu çeviri faaliyetleri, sadece metinlerin dilini değil, aynı zamanda içeriklerini de yerel halkın anlayışına uygun hale getirmeyi hedeflemiştir.

İnanç değişikliği yapmak toplumlar için kolay bir süreç olduğunu söylemek zordur. En başından beri, dini dönüşümün hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli etkileri olmuştur. Belirli bir inanç sistemine geçiş, yalnızca bir dini yapı değişikliğini değil, aynı zamanda mevcut değerlerin yeniden değerlendirilmesini veya bazı durumlarda tamamen reddedilmesini gerektirmektedir.²⁶² Bu süreç, bireylerin ve toplumların kimliklerini, dünya görüşlerini ve sosyal yapılarını derinden etkileyebilir. Budizm'in Çin'e girişinin tarihsel sürecinde de bu dönüşümün etkileri açıkça görülmektedir. Budizm, diğer birçok din gibi, öncelikle ticaret yolları ve karizmatik bireyler aracılığıyla aktarılmıştır. Bu sosyal etkileşim kanalları, Budizm'in Çin'e girişini ve kabulünü kolaylaştıran önemli araçlar olmuştur. Tüccarlar, keşişler ve karizmatik figürler, Budizm'in felsefi ve dini mesajını taşıırken, aynı zamanda kültürel ve sosyal bir değişim sürecini de

²⁶² Şükrü Aktaş "Budizm'in Çin'e Giriş Süreci ve Din Sosyolojisi Bakımından Kısa İncelenmesi ve Yorumu" **Sosyal Bilimler Akev Akademi Dergisi**, s. 10.

tetiklemişlerdir. Bu süreçte Budizm, Çin'in mevcut dini ve felsefi yapılarıyla, özellikle Konfüçyüsçülük ve Taoizm ile karşılaşarak onların etkisi altında şekillenmiş ve yerel bir kimlik kazanmıştır. Budizm'in bu şekilde benimsenmesi, yalnızca bir inanç sisteminin değişiminden ibaret olmayıp, aynı zamanda toplumsal değerlerin ve kültürel normların dönüşümünü de içermektedir. Bu açıdan bakıldığında, Budizm'in Çin'de yayılması, dini bir dönüşümden öte, geniş kapsamlı bir kültürel ve sosyal etkileşim süreci olarak değerlendirilmelidir.

Budizm'in Çin'de kabul görmesinin farklı bir nedeni de rüya meselesidir. Bu bağlamda İmparator Ming'in rüyası, Budizm'in Çin'de yayılmasında önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Yöneticiler, önemli kararlarını ilahi ya da sembolik nitelikteki rüyalarla ilişkilendirerek, bu deneyimleri bilge kişiler ya da din adamları tarafından yorumlatmışlardır.²⁶³ Bu yorumlar, alınan kararların haklılığını desteklemiş ve yöneticilerin otoritelerini güçlendirmiştir. İmparator Ming'in rüyası da bu bağlamda Budizm'in kabul edilmesi ve desteklenmesi için meşru bir zemin oluşturmuştur.

²⁶³ Şükrü Aktaş "Budizm'in Çin'e Giriş Süreci ve Din Sosyolojisi Bakımından Kısa İncelenmesi ve Yorumu" **Sosyal Bilimler Akev Akademi Dergisi**, s. 12.

3. BİLİMSEL YÖNTEMLERİN ETKİLEŞİMİ

Antik Çağlarda bilimin gelişmesinde en önemli unsurlardan biri de gökyüzü cisimlerinin hareketleri olmuştur. Ayrıca yaşanan mevsim değişikliği de insanlar üzerinde merak uyandırmış ve bununla beraber hesap yapma yetilerinin gelişmesine de öncülük etmiştir. Gökteki hareketlerin kestirilebilmesi insanları hesap yapmaya itmiştir. Bu gelişme; önce matematik, ardından da astronomi ve buna bağlı olarak astrolojinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlarla eş zamanlı olarak da tıp bilimi gelişme göstermiş ve hastalıklar ile birlikte tedavi yöntemleri ortaya çıkmıştır.

3.1. Matematik

Matematik bilimi, diğer bilim dallarının gelişmesinde öncülük etmiştir. Hesap yapma konusunda oldukça önemlidir. Özellikle yerleşik hayattaki toplumların tarım yapması için veya göçebe halkların nereye, ne zaman ve hangi yöne gideceklerine dair hesaplamalar yapmalarında önemli bir metot olmuştur. Çalışmamızda günümüz matematiğinin temel kavramları nasıl ortaya çıktığına dair bilgiler verilmiştir. Bunun için matematiğin ilk gelişim gösterdiği toplumlardan olan Çin ve Hint matematiği ele alınmıştır.

Antik Hint bilim insanlarından olan Aryabhaya, matematik ve astronomi alanında araştırmalar yapmıştır.

Meşhur eseri Aryabhatiya'da verdiği bilgilere göre "pi sayısı"nın değerini hesaplamıştır. O dönemde yapılan hesaplamalara oranla en iyi pi değerini vermiştir. O, pi sayısını 3.1416 olarak hesaplamıştır. Aynı dönemde genel olarak, Çin'de kabul edilen değer 3.06 olmuştur. Eski Mezopotamya'da ve Eski Mısır'da verilen değerlerle karşılaştırıldığında Aryabhata'nın pi için verdiği değer farklı olmuştur.²⁶⁴

Aryabhaya gibi önemli bir başka Hint astronomu Brahmagupta'dır. Brahmagupta, astronomi hesaplamalarında trigonometrik işlemleri kullanmıştır. Bilindiği gibi, Hint'te trigonometrik işlemler, günümüzdeki gibi sinüs, cosinüs şeklinde belirlenmiştir. Brahmagupta'nın bütün bilgilerini kapsayan meşhur eseri Siddhanta'da Ay, Güneş, gezegenler, onların hareketleri konusunda ayrıntılı bilgi vermiştir. Hindistan'da Erken dönemde 10 üzeri 4'e kadar sayılar bulunmuştur. Ancak Budist dönemde 10 üzeri 53'e kadar ilerlemiştir. Sayıların ifadesi için kullanılan semboller de gelişme göstermiştir. Ayrıca sıfır ilk defa Hintli matematikçiler tarafından kullanılmıştır. 'Hiçlik', 'boşluk', 'yokluk' gibi terimlerle karşılanan sıfırın M.Ö. 1. yüzyıldan itibaren kullanıldığı tahmin edilmiştir. Hint sayı sistemi günümüz sistemimizin temelini teşkil etmiştir.

²⁶⁴ Kâhya E, Macun İ. (2001), "Hint Biliminin Günümüz Bilimine Katkılarının Kısa Bir Değerlendirmesi", C 65, S 242, *Belleten*, s. 63-74.

Antik Çin matematiği, Mezopotamya ve Hindistan matematiği ile açıkça benzerlik göstermektedir.²⁶⁵ Çin’de Qin Hanedanlığı döneminde en çok beğenilen matematikçi, Mei Weding hakkında dokuz ciltlik yazı günümüze ulaşmıştır.²⁶⁶

3.2. Tıp

Tıp, insan sağlığını koruma, hastalıkları önleme, teşhis ve tedavi etme amacıyla uygulanan bilim ve sanat dalı olmuştur. Tıp bilimi, tarih boyunca büyük gelişim göstermiş ve farklı dallara ayrılmıştır. Tıp biliminin bazı ana dalları şu şekildedir; Anatomi, fizyoloji, patoloji, farmakoloji vb. Bilinen en eski tıp yöntemleri Geleneksel Hint olarak bilinmektedir.

Daha önce Vedalar’ın önemine vurgu yapılmıştır. Vedalar eski Hint felsefesinin ve doğa felsefesinin şekillenmesine de ilham olmuştur. Veda döneminde çeşitli bilgi, düşünce ve efsaneleri tanımlayan dört büyük Veda bulunmaktadır. Bunlar Rigveda, Samaveda, Yajurveda ve Ayurveda’dır. Bunlar arasında, Ayurveda, insan yapısı, fizyolojisi, embriyolar, hastalık, tıp ve tedavi hakkında bilgiler de içeren birçok tıbbi bilgiyi bünyesinde barındırmıştır. Farklı birçok alanda olduğu gibi tıp alanında da en eski bilgileri bünyesinde barındıran Ayurveda’da verilen bilgiler geleneksel

²⁶⁵ Martzloff, J. C. (2007), *A history of Chinese Mathematics*. Springer, s.44.

²⁶⁶ Martzloff, 2007: 44.

tıpta en yaygın kullanılan sistem olmuştur. Hint tıbbı, bütünsel tıbbı vurgulamıştır. Yani beden, zihin ve ruh bir bütünü oluşturulmuştur. Verilmek istenen prensibe göre; insan doğal yaşam yoluyla fiziksel, zihinsel ve duygusal sağlığa kavuşmuştur. Buradan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki tıbbi bilgiye sahip ve uygulayıcısı olanlar din adamları olmuştur. Çünkü büyük çoğunluğu dini metinlerden oluşan Vedalar'ı halkın okuyamadığı bilinmektedir. Buradan da dönemin doktorlarının aynı zamanda din adamları olduğu sonucuna varılmıştır. Tıbbi bilgiye sahip hekimlerin başlangıçta nereden eğitim aldığına dair kesin bir bilgi bulunmamıştır.²⁶⁷

Hint tıbbında temel teori beş elementtir. Ayrıca üç humoralizm teorisi vardır. Vedic kültüründe tıpta kullanılan doğal bir felsefe olmuştur. Beş element teorisi insan fizyolojisini destekler dünyadaki her şey beş temel unsurdan oluşmaktadır. Prithvi (toprak), Jala (su), Agni (ateş), Vayu (hava) ve Akasha (eter). Bunlara karşılık gelecek insan vücudundaki üç element, humoralizm teorisine göre; (Tridosha) gaz (Vata), safra (Pitta) ve mukus (Kapha)'dur.²⁶⁸ İnsanın vücudundaki hastalıklar bu üçünün dengesinin bozulmasından kaynaklanmıştır. Bu üç

²⁶⁷ Kavak, M. (2019), *Antik Dönem Hint Tıp Anlayışı (Suśruta - Caraka - Vāgbhaṭa Dönemi)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı s. 25.

²⁶⁸ Borins, M. (1987), "Traditional medicine in India", *Canadian Family Physician*, s.1061-1065; Kâhya, Macun, 2001: 63-74.

elementin dengesizliğine yol açan iç ve dış faktörler olmuştur. Mizahalizm ve tedavi bunların dengesini yeniden sağlamaktır. Daha sonra yedi çeşit dokunun (Saptadhatus) (Rasa, Rakta, Mamsa, Meda, Asthi, Majja ve Shukrad yani kile, kan, et, yağ, kemik, kemik iliği ve sperm/yumurta) tamamı gıdalardan elde edildiği düşünülmüştür.²⁶⁹

Ayrıca, zamanla kimyasal maddelerle tedaviyi öngören Rasacikitsa Tıp Okulunun açıldığı da dönemin kaynaklarında yer almıştır. Bu okula göre canlılar cansız unsurlardan meydana gelmiştir. Bu nedenle tedavilerde aynı doğrultuda olmalıdır. Tedavi yöntemi olarak inorganik tedaviyi tercih etmişlerdir. Hindistan'da kurulan önemli tıp okullarından biri de Yoga Okulu olmuştur. Burada; tedavi olmaktan çok sağlıklı kalabilmek üzerinde durulmuştur. Bu okul mensupları egzersiz yapmalı, sağlıklı beslenmelidirler. Diğer bir okul ise Nadivijnana Tıp Okulu'dur. Burada nabız ve nabzın gösterdiği özelliklere dayalı olarak geliştirilmiş bir tedavi sistemi bulunmuştur. Bu yöntem özellikle de Çin tıbbıyla yakın ilişkili olarak gelişmiştir.²⁷⁰

Hint tıbbına göre; kişinin sağlıklı ya da hasta olması vücudun iyi durumda olmasına bağlanmıştır. Vücudun tüm

²⁶⁹ Shi, Yu, Chao Zhang, Xiaodong Li (2021), "Traditional medicine in India." Journal of Traditional Chinese *Medical Sciences*, 8, s.51-65.

²⁷⁰ Kâhya, Macun, 2001: 63-74.

bölümlerinin dengede olup olmadığı dış etkenlerle de kontrol edilmiştir. Aşırı yeme, kötü alışkanlıklar ve sağlıklı yaşam kurallarının göz ardı edilmesinden kaynaklanan yaşam şekli vücudun dengesini bozmuştur. Aynı zamanda anormal mevsimler, yanlış egzersiz ve vücudun olumsuz etkileri, zihin de mevcut normal dengeyi bozacaktır. Zihinde ve vücutta ortaya çıkan olumsuzlukları doğal yollarla tedavi etmek mümkün olmuştur.²⁷¹

Tedaviler basit tedavi yöntemleri ile halledilmiştir. Bunlar; “vücut temizliği” ve “zihin temizliği” olarak özetlenebilmektedir. Diyeti ayarlayarak vücut ve zihin sisteminde dengeyi yeniden sağlanabilmektedir. Bu yöntem ile kötü alışkanlıklar ve davranışlar ortadan kaldırılabilir. Ayurvedalarda ise hastalıklar, tıbbi tedavi ve cerrahi tedaviye uygun olanlar olarak ki kategoriye ayrılmıştır. Bunlar, üç nedene atfedilebilecek zihinsel ve fiziksel ağrıya neden olanlardır. Doktor teşhis koymadan önce hastanın yaşı, yaşam ortamı, sosyal ve kültürel geçmişi ve hastanın yapısı dikkate alınmıştır. Tedaviyi belirleme yöntemleri dil tabakası, cilt rengi, gözler, dışkı ve idrar teşhis için oldukça önem taşımıştır.²⁷² Teşhis ve tedavi yöntemleri, esas olarak vücudun işlevini güçlendirmek için önemli olmuştur. İlaç, diyet, egzersiz ve

²⁷¹ Zhang, 2021: 51-55; Borins, 1987: 1061-1065.

²⁷² Zhang, 2021: 51-55; Borins, 1987: 1061-1065.

sağlık korumasını sağlamak, vücut sisteminin ve bileşenlerinin dengesizliğine neden olan faktörleri ortadan kaldırmak, dengeyi geri getirmek, fiziksel yapıyı güçlendirmek ve hastalığın ortaya çıkmasını önlemek veya azaltmak tedavide oldukça önemli olmuştur.

Kullanılan ilaçlar ağırlıklı olarak hayvanlar, mineraller ve deniz ürünlerinden elde edilmiştir. İlaçların özellikleri, organların işlevlerini uyarır, tıbbi bitkilerin doğal aktivitelerini ortaya çıkarmış ve vücudun doğal iyileşme gücünü teşvik etmiştir. Bu tedavi, esas olarak bitkilerden elde edilen yağları kullanarak vücuttaki toksinleri uzaklaştırmayı ve vücudu doğal bir dengeye geri getirmeyi amaçlamıştır.²⁷³

Ayurveda tıbbı, insanların zihinlerini sakinleştirir ve zihinsel enerjiyi üç türe ayırır: Satva, Rajas ve Tamas. Bu üç tür enerjinin uyumu; insanları hastalıklardan koruyabildiği, insanların algılarını harekete geçirebildiği ve insanların barış arayışında mutlu olmalarını sağlayabildiği düşünülmüştür. Hintli doktorlar, insan sağlığının her şeyden önce zihnin sağlığı olduğunu ve bunun doğrudan bedeni etkilediğini düşünmüştür. Örneğin, müzik insanların ruhlarını boşluğa

²⁷³ Zhang, 2021: 51-55.

taşıyabilmiş; müzik meditasyonu ile doğru düşünme, sağlıklı bir beden ve uyumlu insan ilişkileri sağlayabilmiştir.²⁷⁴

Klasik Hint Sushruta Samhita'da yer alan sekiz çeşit cerrahi yöntem bulunmuştur. Bunlar; rezeksiyon, insizyon, delme, ponksiyon, çıkarma, ponksiyon ve kollateraller, dikiş ve bandajlamadır. Dünyanın en eski tıp bilgisine sahip Ayurvedalar sekiz uzmanlık dalını içermektedir. Bunlar yukarda belirttiğimiz gibi, iç hastalıkları (Kayacikitsa), cerrahi (Salya Tantra), kulak burun boğaz (Salakya), jinekoloji ve pediatri (Kaumarabhrtya), psikiyatri (Bhutavidya), toksikoloji (Agada Tantra), gerontoloji (Rasayana Tantra) ve öjenik (Vajikarana). Ayurveda'nın ana özelliği, beden ve zihin arasındaki yakın ilişkiye odaklanarak, tüm vücut parçalarının dengesini korumanın, dış patojenik faktörleri ortadan kaldırmaktan daha önemli olduğunu vurgulayan bütünsel tedavi olmuştur.

Ayurveda, tedavisinde "Pançakarma" yöntemi de kullanılmıştır. Pançakarma terapisi ve vücudun yenilenmesi, arındırılması ve yaşam süresinin uzatılması süreçlerinde kullanılmıştır.²⁷⁵ Pançakarma, vücut dokularından toksinleri uzaklaştırmak için kullanılan beş karma (eylem) içermiştir.

²⁷⁴ Zhang, 2021: 51-55.

²⁷⁵ Zhang, 2021: 51-55.

Bunlar: Virechan (toz, macun veya dekoksiyon kullanarak arındırma), Vaman (belirli ilaçlar kullanarak kusturma), Basti (tıbbi yağdan yapılan lavman kullanımı), Rakta moksha (kan aldırma), Nasya (burun yoluyla uygulama, dekoksiyon, yağ ve duman gibi). Ayrıca Ayurveda tıbbında Rasayana yöntemi (gençleştirme yöntemi), uzun ömürlülüğü teşvik etmiş ve yaşlanma sürecini uzatmıştır. Pançakarma (arındırma terapisi) ise vücudu toksinlerden ve atıklardan arındırarak hastalıklardan tamamen temizleyebilmiştir. Ayurvedik tıpta kullanılan bazı bileşikler, soğuk algınlığı, ateş, ülser, öksürük, ishal, karaciğer hastalıkları, rahim kanaması, idrar yolu enfeksiyonu, astım ve göz hastalıkları gibi çeşitli yaygın hastalıklar için çok etkili olmuştur. Ayrıca kanser, iltihaplı hastalıklar ve böbrek hastalıkları gibi bazı kronik hastalıkların tedavilerinde de olumlu sonuçlar elde edilmiştir.²⁷⁶

Ayurvedik tıbbın neredeyse tüm dünya tıp sistemlerini zenginleştirdiğine dair kanıtlar bulunmuştur. Hindistan ile deniz ticareti yoluyla, Mısırlılar Ayurvedik tıbbı öğrenmiştir. İskender'in istilasını aynı şekilde Yunanlılar ve Romalıları Ayurvedik tıpla tanıştırmıştır ve yine benzer şekilde, Budizm'in Doğu'ya yayılmasıyla, Ayurvedik tıp Doğu'ya ulaşmıştır.

²⁷⁶ Zhang, 2021: 51-55.

Yapılan çalışmalar neticesinde Hint, Çin ve Orta Asya kökenli toplumların benzer doğal tedavi yöntemleri kullanıldıklarına saptanmıştır. Çin’le ilgili olarak özellikle matematik ve tıp alanında bu etki belirlenebilmiştir. Hint’ten alınan bazı matematik ve tıp bilgilerinin Sanskrit metinlerde yarıda kesilmişse Çince nüshasında da aynı yerde bırakılmış olmasından anlaşılmaktadır.²⁷⁷ Sanskritçe metinlerin İpek Yolu üzerinden Budist keşişler tarafından Hindistan’dan Çin’e geçirildiği bilinmektedir.²⁷⁸

Budizm öncesinde gelişen Doğu tıbbına bakıldığında; Çin’de antik tarihi, tabular, gelenekler, törenler ve farklı kültür birleşimlerinin diğer ilişkili adetlerini tanımlayan efsane ve mitlerle kaplanmıştır. Bu gelenekler göç eden kabileler arasında, binlerce yıl boyunca, kişiden kişiye ve kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılmıştır; halk sanatları, halk hikâyeleri, halk dansları ve şarkılarının bazıları ise başka şekillerde iletilmiştir. Antik dönemde kemikler üzerinde yazıya benzer buluntular ile bu geçmiş döneme ait ibadetler hakkında bilgi edinilmiştir.²⁷⁹

²⁷⁷ Kâhya, Macun, 2001: 63-74.

²⁷⁸ Ruben, W. (2000), *Eski Metinlere Göre Budizm*, Çev. Lütfü Bozkurt, İstanbul: Okyanus Yayınları, s.26;

²⁷⁹ Schiffeler, J. W, Yıldız A. K. (2015), “Çin Halk Tıbbının Kökeni”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, s. 114-125.

Çin tıbbının kökeni konar-göçer yaşam süren Orta Asya toplumlarında görülen bitkisel yöntemlere benzer yöntemler içermektedir. Orta Asya toplumlarında yaygın olan Şaman inancı gereğince Şaman dini ayinler dışında bitkisel yöntemlerle insanın ruh ve beden sağlığını iyileştirmekten sorumlu olmuştur.

Han Hanedanlığı döneminde temelleri atılan Çin tıbbı, Tang Hanedanlığı döneminde Hint etkisi altında kalmıştır. Bunun sonucunda, hastalıkların tedavisinin büyü ve büyüden oluşan bir sistem, Çin tıbbı içinde yer almaya başlamıştır.

Bu etkileşimin ana kaynağı İpek Yolu vasıtası ile gelen Budizm inancı ve tedavi şekilleri olmuştur. Yaşanan önemli etkileşim dönemlerinden biri Kral Aśoka devrinde Benares, Takşilla, Vidarbha (Berar) ve Nalanda gibi tıp okullarında yetişen hekimler, misyonerlik faaliyette bulunmak için Grek, Çin ve Tibet gibi uzak bölgelere seyahat gerçekleştirilmiştir. Budizm'i yaymalarının yanı sıra, Hint tıbbına ait mâlûmatı, yazmaları ve tıbbî bitkileri de gittikleri yerlere taşımıştır.²⁸⁰ Çin'de yetişen önemli doktorlar; Ts'ang, Chang ve Hua'dır. Bunların arasında Hua, en ünlüsüdür. Çünkü olağanüstü becere sahip cerrah olarak beyin tümörlerini başarılı bir şekilde tedavi etmiş ve İmparatorluk Sarayı için hadım yetiştirmek

²⁸⁰ Kavak, 2019: 43.

amacıyla hadım etme operasyonunu başlatmıştır. Efervesan bir toz kullanarak anesteziyi sağlamış, ancak bu bir yenilik olmamıştır.²⁸¹

Orta Asya toplumlarından Moğol tıbbında; tarih öncesi çağlardan Hunların kuruluşuna yani MÖ 209'a kadar uzanan dönem, dom denilen Moğol halk tıbbının uygulandığı dönem olmuştur. Tedavi yöntemleri arasında sınıkcılık, moksa, kanalma ve benzeri ritüelleri bulunmuştur.

Orta Asya'da Şamanizm'i benimseyen topluluklar arasında Türkler de bulunmaktadır. Şamanizm inancının en belirgin özelliği tabiat ile toplumun bir bütün oluşturmastır. Bu bakımdan Şamanlık "doğa dini" olarak nitelendirilmektedir. Tedavi yöntemleri de bu inanç ile doğru orantılı olarak doğal yöntemlerle uygulanmıştır.²⁸²

Çalışmamızı temellendirdiğimiz konunun esas hedefi, Çin ve Orta Asya toplumlarının Budizm etkisinden önce de benimsedikleri belli başlı tıbbi yöntemlerin mevcut olduğunu vurgulamaktır. Budizm'in etkisiyle tıp alanında bir gerileme yaşanmıştır. Bunun nedeni inançtan kaynaklı etik kurallara uyum sağlayan Buda ve takipçilerinin, insan ve hayvanlar

²⁸¹ Wong, K. C, Wu Lien-teh W. (1932), *"History of Chinese Medicine. Being a Chronicle of Medical Happenings in China from Ancient Times to the Present Period"*, s. 25-706.

²⁸² İnan, A. (1986), *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: TTK, s. 186.

üzerinde cerrahî müdahalelere izin vermemesi olmuştur. Bu durum anatomi ve cerrahînin gelişmesinin önünde bir engel olarak görülmüştür. Tüm bu yasaklamalara rağmen bazı tıp alanlarının (eczacılık, hastaneler vs.) desteklendiği görülmüştür. Budizm'in hâkim olduğu Tang Hanedanlığı döneminde ülkenin her tarafında insanlar ve hayvanlar için hastane ve tedavi merkezleri kurulmuştur. Ülke genelinde 17 hastane açılmıştır. Ayrıca hastalar steril ortamda iyileştirilmiş, ilaç, taze sebze-meyve verilmiş ve gerekli görülen hastalara tedavi amaçlı masaj yapılmıştır.²⁸³

3.3. Astronomi

Astronomi çalışmaları, doğa olayları karşısında öğrenme isteği ve meraklarından doğmuştur. Etraflarında olanları anlamlandırmaya çalışan insanlar, geceyle gündüzün oluşumunun yanı sıra belli gök cisimlerinin gökyüzünde görülmemesi, aydınlık olması gereken zamanda etrafın kararması gibi durumlardan etkilenmiştir. Gökyüzünde meydana gelen olayları çözme isteği sonucunda, hesaplama yetileri gelişmiş ve zamanla bu durum astronominin gelişmesinin de öncüsü olmuştur. Astronominin gelişimi beraberinde astrolojinin de gelişmesini sağlamıştır. Bunun

²⁸³ Kavak, 2019: 39.

neticesinde astroloji; savaş, barış, zafer, hükümdarlık, hastalık ve taşkın gibi önemli olayların habercisi olmuştur.²⁸⁴

Hindistan'daki erken dönem çalışmaları, diğer Çin ve Mezopotamya gibi eski uygarlıklarda olduğu gibi takvim çalışmaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu takvimler Güneş'in hareketlerini esas alarak hazırlanmıştır. Burada Güneş'in yıldızlarla olan açısız konumu önem taşımıştır. Çünkü diğer gök cisimlerine nispeten daha sabit olan yıldızlar gök cisimlerinin hareketlerinin hesaplanmasında ölçüt olarak kullanılmıştır. Mezopotamya uygarlıklarının en önemli gök cismi ay olmuştur. Bunun nedeni ise ay korku ve dehşet veren bir gök cismi olmuştur²⁸⁵.

Hindistan'da Yajurvedalar'da matematik ve astronomi ile ilgili bilgi vermiştir. Zamanla Vedalarda Ay'ın hareketlerini ve Ay tutulması hakkında bilgilere de yer verilmiştir. Çin astronomisindeki önemli gök cismi yıldız ve yıldız grupları olmuştur.²⁸⁶

Hint astronomisi, diğer uygarlıklarda olduğu gibi, beş gezegen ve hareketleri konusunda bilgi vermektedir. Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn'ün hareketlerini inceleyen

²⁸⁴ Sayılı, A. (1966) *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Astronomi ve Tıp*, Ankara: TTK, 324.

²⁸⁵ Sayılı, 1966: 325.

²⁸⁶ Kâhya E. (2019), *Çin'de Felsefe, Matematik, Astronomi*, Tıp ve Bitkisel ve Hayvansal İlaçlar, Ankara: Mana Kitap, s.127.

astronomlar bunların hareketlerindeki düzensizlikleri ve hızları hakkında bilgi vermiştir. Hindistan'da yıldızların astronomi ve astroloji alanında önemli yere sahip olmuştur. 27 ila 28 olarak belirlenmiş olan yıldız grupları bulunmuştur. Bu yıldız grupları içinde burçların oluşumu diğer eski uygarlıklardaki gibi daha çok mitolojik bir anlatım halini almıştır. Buna göre; Naksatra denen bu yıldız grupları farklı sayıda yıldızdan meydana gelmiştir. Bunlardan birisi olan ve boğa burcunun ortaya çıkışını anlamlandıran yıldız, Tauri'dir. Bu yıldız grubunda 6 yıldız yer almaktadır. Onun meydana gelişi hakkında şöyle bir mitolojik hikâye verilmiştir. Prajapati efsanesine göre; Tanrı Prajapati kendi kızı Rohin'e aşık olur; kızı dişi bir geyik şeklinde koşarken, o da arkasından gider. Ancak Tanrı Rudra bu olayı durdurmak ister ve avcı (Mrgavyadha) şekline girip, Prajapati'yi okuyla parçalar. Antilop şeklindeki tanrının kafası 5-6 parçaya ayrılmıştır. Bunlar Mrgasirsa'yı (Boğa Burcu) meydana getirmiştir.²⁸⁷

Hindistan'da bulunan 27, 28 yıldız grubu, zamanla yerini 12 yıldız grubuna bırakmıştır. Mezopotamya ve Çin uygarlıklarının erken tarihlerde bu yıldızlar hakkında bilgi olduğu ve Hint Uygarlığının Mezopotamya'daki çalışmalarından etkilendiği öne sürülmüştür.²⁸⁸ Bunun dışında sabit halde olan

²⁸⁷ Kâhya, Macun, 2001: 63-74.

²⁸⁸ Kâhya, Macun, 2001: 63-74.

4 yıldız grubu hakkında Mezopotamya ve Çin’de verilen bilgilerle önemli benzerlikler göstermiştir. Bu yıldız gruplarının açısıl konum ve adları gibi konulardaki açıklamalar neredeyse aynı olmuştur. Zodiak sistemi diye adlandırılmış olan bu 12’li yıldız sisteminin ilk defa hangi uygarlıkta ele alındığı ve incelendiği konusu ise astronomi tarihinin hâlâ tartışılan bir konusu olmuştur.²⁸⁹

Çinlilerin en önemli gözlemlerinden biri süpernova olmuştur. Onlar bu olayı misafir yıldız olarak isimlendirmiştir. Çünkü bir yıllık parlamanın ardından yıldız kaybolmuştur. Burada sözü geçen süpernova Yengeç Burcunu temsil etmiştir. Ayrıca Ming Hanedanlığı (明代) döneminde Pekin’de büyük bir gözlem evi inşa edilmiştir.²⁹⁰ Ancak şöyle bir gerçek vardır ki Hindistan astronomisinin en fazla gelişim gösterdiği dönem M.S. 5. yüzyıldır. Bu dönemde Hint toplumu Çin ile yakın ticari ilişkiler içerisinde olmuştur. Yapılan ticari alışveriş dışındaki bilgi aktarımı arasında astronomik hikâyelerin olmasının da doğal bir gelişme olduğunu düşündürmektedir.

5. yüzyıl Hint astronomları arasında Aryabhata, Brahmagupta ve Bhaskara yer almaktadır. Bu astronomlar özellikle Aryabhata ve Brahmagupta’nın belli başlı eserleri

²⁸⁹ Kâhya, Macun, 2001: 63-74.

²⁹⁰ <https://s.visitbeijing.com.cn/attraction/118101>

öncelikle Arapça ve Farsça olmak üzere bazı yabancı dillere çevrilmiştir. Bunlardan Aryabhaya astronominin yanı sıra, matematikle de ilgilenmiştir. Meşhur eseri Aryabhatiya'da o, yer ve şekli, hareketi ve Güneş, Ay ve yıldızlarla ilgili açıklamalar vermiştir. Burada ekliptiğin (tutulma düzlemi) eğimini 24° olarak vermiştir. Daha sonra, ekliptiğin eğimi, İslam Dünyasında Beyruni ve Ebu'l-Vefa tarafından $23^{\circ} 34'$ olarak verilmiştir. Günümüzde $23^{\circ} 27'$ olarak kabul edilmiştir. Ay ve Güneş tutulmalarını da günümüze benzer şekilde açıklayan Aryabhata, özellikle de yerin hareketi ile ilgili verdiği açıklamalarla daha sonraki çalışmaları etkilemiştir. Genelde olarak, eski astronomlardan birçoğu yeri hareketsiz olarak kabul etmiştir.²⁹¹

Bu dönemde göçebe yaşam tarzı sürdüren Orta Asya toplumları arasında da astronomi incelemeleri yaygındır. Nereye doğru ve ne zaman göçecekleri sorusuna cevabı diğer toplumlar gibi gökte aramışlardır. Konar-göçer toplumlar yön tayin ederken Venüs ve Merkür'den yararlanmışlardır. Ayrıca, On iki Hayvanlı Türk Takvimi'ni oluşturmuşlardır.²⁹²

²⁹¹ Kâhya, Macun, 2001: 63-74.

²⁹² Süslü, 2015: 6-16.

Yukarıda bahsedilmeye çalışılan toplumların astronomisinin tümünde güneş ve ay dışındaki en önemli yıldız Sirius yıldızı olmuştur.²⁹³

SONUÇ

İpek Yolu, Çin'den başlayıp Orta Asya üzerinden Anadolu'ya ve oradan Avrupa'ya kadar uzanan, tarih boyunca ticaretin yapıldığı, kara ve deniz üzerine yayılmış önemli bir yoldur. Bu güzergâh üzerinden, M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren, özellikle Çin'in ipek ve diğer değerli mallarını kervanlarla Batı'ya taşınmıştır. Yalnızca ipek değil, baharat, değerli taşlar, kâğıt, matbaa, demir ve porselen gibi değerli ürünler de bu yol üzerinde taşınmıştır.

İpek Yolu ekonomik etkilerinin yanı sıra, kültürel ve teknolojik etkileşimlerin de merkezi olmuştur. Farklı medeniyetler arasında din, bilim, sanat ve fikir alışverişine olanak tanımış, bu da İpek Yolu'nun tarihsel önemini artırmıştır. Aynı zamanda, bu güzergâh üzerinde şehirler ve ticaret merkezleri gelişmiş, bu da İpek Yolu'nu dünya tarihindeki en önemli ticaret yollarından biri haline getirmiştir.

²⁹³ Metevelis P. (2005), "The Dog Star and the Multiple Suns motif: an Asian contribution to European mythology" *Asian folklore studies*, 64.1, s. 133-137.

Bu güzergâhı en fazla kullananlar; tüccarlar, askerler ve elçiler olmuştur.

Tang Hanedanlığı dönemi, İpek Yolu'nun en parlak ve etkileşimin en fazla olduğu dönemlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde Çin, Türkistan ve Hindistan arasında gerçekleşen kültürel etkileşimler, sadece bu bölgenin kültürel ve sosyal yapısını değil, İpek Yolu'nun ulaştığı her yeri etkilemiştir.

Türkistan hem coğrafi konumu hem de sahip olduğu zengin kültürel mirasıyla, Çin ve Hindistan arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Bu süreçte, Çin'den gelen ipek, porselen ve diğer değerli mallar, Türkistan üzerinden Hindistan'a ve diğer batı bölgelerine taşınırken, Hint kültürü ve dini düşünceler, özellikle Budizm, bu güzergâh üzerinden Çin'e yayılmıştır. Bunun yanı sıra, Türkistan halklarının kendi kültürel unsurları da bu etkileşimde önemli bir yer tutmuştur.

Tang Hanedanlığı döneminde İpek Yolu'nda yaşanan bu yoğun kültürel etkileşim, sadece mal alışverişiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda bu üç bölge arasında kalıcı ve derin kültürel bağların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Tang döneminde İpek Yolu'nun; Türkistan, Çin ve Hindistan arasındaki kültürel etkileşimin en önemli aracı olduğu, bu

etkileşimlerin günümüze kadar süregelen kültürel mirasın temel taşlarını oluşturduğu söylenebilir.

Bu çalışma, Tang Hanedanlığı dönemi boyunca İpek Yolu'nun sadece bir ticaret yolu olmanın ötesine geçtiğini, kültürel ve dini etkileşimlerin, bu yolun varoluş sebebi ve devamlılığı açısından en az ticari faaliyetler kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Tang Hanedanlığı döneminde iyice hareketlenen İpek Yolu üzerinden gerçekleşen kültürel ve sosyal etkileşimler, dünya tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir.

Sonuç olarak, bu çalışmada, İpek Yolu üzerinde Hint, Türkistan ve Çin toplumları arasındaki ticaretin boyutu ve bu ticaretin dünya mirasına katkılarının ortaya konması amaçlanmıştır. Ticari metaların öncülüğünde gerçekleşen bu alışveriş, sadece maddi değerlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda bu toplumların düşünce yapıları, bilim, tıp, tedavi yöntemleri, inanç sistemleri ve hatta mitolojik unsurlar arasında önemli benzerliklerin oluşmasına yol açmıştır.

Sonuç olarak, İpek Yolu'nun yalnızca bir ticaret yolu değil, aynı zamanda kültürel, bilimsel ve dini açıdan da bir etkileşim aracı olduğu görülmektedir. İpek Yolu aracılığıyla edinilen kültürel ve bilimsel etkileşimler, bu toplumlar tarafından kendi kültürlerine başarılı bir şekilde uyarlanmıştır.

Bu sayede, dışarıdan bakıldığında birbirlerinden oldukça farklı görünen bu toplumların, derinlemesine incelendiğinde pek çok ortak noktaya sahip olduklarını görmek mümkündür.

Günümüzde Çin'in "One Belt, One Road : 一帶一路" projesiyle İpek Yolu'nu yeniden canlandırma çabaları, bu tarihi etkileşimlerin günümüzde de sürdürülmesi ve genişletilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Çin devleti, 2013 yılında başlattığı bu girişimle, İpek Yolu'nun kara ve deniz yolu hatlarıyla daha verimli hale getirilmesini hedeflemektedir. Bu tarihsel perspektiften bakıldığında, günümüzde Bir Kuşak Bir Yol adıyla tekrar canlandırılmaya çalışan projede yer alacak olan paydaş ülkelerin elde edeceği kazanımların sadece ekonomik değil aynı zamanda çok yönlü olacağı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akmaz, Gökhan. "Hint, Yunan, Sümer ve Türk Mitolojilerinde Tufan Mitinin Kültürel Bellek Açısından Önemi". *DTCF Dergisi*, 2019, 825-843.
- Aksoy, Yahya. *Si-An'dan Tiran'a İpek Yolu*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2015.
- Aktaş, Şükrü. "İpek Yolu ve Dunhuang şehri" *Uluslararası Tükbilim Dergisi*. 2017, 499-513.
- Aktaş, Şükrü. "Tang Hanedanlığında Bir Türk: An Lushan (安祿山)". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2022, 169-189.
- Aktaş, Şükrü. "Çin Kaynaklarına Göre Asya Hun Devleti'nin Yıkılması Sonrası Geri Kalan Hun (Xiong Nu) Tebaası ve Xianbei (Şiyenbei- Siyen pi) İlişkileri". *TTK*. 2022.
- Aktaş, Şükrü. "Klasik Çin Edebiyatında "Batıya Yolculuk" Romanı ve Esin Kaynağı Üzerine Mitolojik Bir Okuma", *Motif Akademi Halk Bilim Dergisi*. C 15, S 18, 2022, 562-575.
- Aktaş, Şükrü. *Çin Kaynaklarına Göre Türklerin Menşegi Hakkında Bir İnceleme "Xianbeilerden Tuobalara (Tuoba Xianbei) Türk Tarihi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Sinoloji) Anabilim Dalı,
2020.

Aktaş, Şükrü. İnterdisipliner Çalışmalarla Sosyal Bilimlere Farklı Bakışlar, “Kendine Özgü Yapısı İtibariyle Çin Mitolojisi Ve Çin Mitolojisinde İnsanın ve Evrenin Varoluşu”, *Ekin Basım Yay. Dağıtım*, 2021.

Ataöv, Türkan. *Keşmir, Hindistan ve Komşuları: Öykü, Terör, Barış*, Ankara: TTK, 2014.

Atik, Kubilay. “Moğol İmparatorluğu Öncesi İpek Yolu’nun Oluşumu”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2022.

Baumer, Chiristoph. *The History Of Cantral Asia The Age Of The Steppe Warriors I*. New York: Co Ltd, 2012.

Baumer, Christoph. *The History Of Central Asia The Age Of The Steppe Warriors II*. New York: Co Ltd, 2016.

Bayur, Yusuf Hikmet. *Hindistan tarihi I İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*. Ankara: TTK, 1987.

Bechwith, Christopher I. *İpek Yolu İmparatorlukları Bronz Çağı’ndan Bugüne Dünya Tarihinde Avrasya*. (Çev. Sinan Akbaytürk), İstanbul: Selenge, 2023.

- Bik, Haji Murad. "Tarihte İpek Yolunda Ortaya Çıkan Dinler". *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı*. Konya: 2012.
- Birrell, Anne. *Çin Mitolojisi*. Çev. Melisa Pancar, 2017.
- Birsen, Adile. *Çin Porselen Sanatı "Toprağın Ateşle Dansı"*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sinoloji Anabilim Dalı, Ankara. 2011.
- Borins, Mel. "Traditional medicine in India." *Canadian Family Physician*. 1987,1061-1072.
- Budda, Ömer Hilmi. *Dinler Tarihi*. İstanbul: Vakit Gazete Batbaa, 1935.
- Ceylan, Ertuğrul. "Antik Çin Tarih Yazıcılığı: Sıma Qian". Ankara: *TTK*, 2022, 569-582.
- Çığ, Muazzez İlmiye. *Sümerlerde Tufan Tufan'da Türkler*. İstanbul: Kaynak yayınları, 2008.
- Demirel, Şengül "İpek Yolu Ticaretinin Babür İmparatorluğu Döneminde Hindistan'a Etkisi". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. C.7, Özel Sayı 1, 2023, 43-57.

Demirel, Şengül. "Budizm'in Doğduğu Topraklarda Barınamaması Üzerine". 2015, 117-138.

Demirel, Şengül. "Hinduizm'in Tarihsel Serüveni", *Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 18, 2017, 561-577.

Demirel, Şengül. *Hint İnanç Sisteminde Tanrı Kavramı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatı (Hindoloji) Ana Bilim Dalı, 2013.

Eberhard, Wolfram, İkbâl Berk. "Eski Çin Felsefesinin Esasları". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 1944, 265-276.

Eberhard, Wolfram. *Çin Simgeleri Sözlüğü*. Çev. A. Kazancıgil-A. Bereket, İstanbul: Kibalcı Yayınları, 2000.

Eberhard, Wolfram. *Çin Tarihi*. Ankara: TTK, 2007.

Gerritsen, Anne. "The city of blue and white: chinese porcelain and the early modern World". *Cambridge University Press*. 2020.

Golden, Peter B. *Türk Halkları Tarihine Giriş, Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu*. Çev. Osman Karatay, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002.

Gülezer, Sema Gökenç. “Yeni İpek Yolu’nun İlham Kaynağı
“Antik İpek Yolu”: Çin’in İpek Yolu Yöntemi temelinde
“Bir Kuşak Bir Yol” Girişimine Bakış”, *Nevşehir Hacı
Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi*. C.12, S1, 2022, 98-112.

Han, Peibei. “Popularization of Spice Culture and its influence
in Tang Dynasty”. *Humanities and Social Sciences*, 2023.

Hansen, Valerie. *The Silk Road*. USA: Oxford University Press,
2012.

Helwig, Schmidt-Glintzer. *Eski Çin Başlangıçlardan 19.
Yüzyıla Kadar*. Çev. İclal Cankorel, İstanbul: Runik
Yayınları, 2022.

Hölmann, Thomas O. *İpek Yolu*. (Çev. Mehmet Yıldırım),
İstanbul: Runik Kitap, 2023.

Huff, Toby E. *Erken Modern Bilimin Doğuşu ve Yükselişi*. (Çev.
Melek Dosay Gökdoğan, İnan Kalaycıoğulları, Ertan
Tağman, Meriç Nur Bıçakkaya), İstanbul: Runik kitap,
2017.

İkiz, Ahmet. “Tek Kuşak ve Tek Yol Projesi ve Türkiye’ye Olan
Olası Etkileri”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*,
XVIII, S. 72, 2019, 1688-1690.

İnan, Abdulkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: TTK, 1986.

İnayet Alimcan, "Mitostrateji ve Huangdi (Sarı İmparator)". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. S. 12, 2018, 40-54.

İzgi, Özkan. *Orta Asya Tarihi Araştırmaları*. Ankara: TTK, 2020.

Jack, Corzani. "West Indian Myhology And Its Literary Illustrations", *Indian University Press*. 1994.

Kâhya Esin, Macun İnci. " Hint Biliminin Günümüz Bilimine Katkılarının Kısa Bie Değerlendirmesi", *Belleten*, C 65, S 242, 2001, 63-74.

Kâhya, Esin. *Çin'de Felsefe, Matematik, Astronomi, Tıp ve Bitkisel ve Hayvansal İlaçlar*. Ankara: Mana Kitap, 2019.

Kara, Gülnar. *Tarih Kayıtları ve Han Hanedanı Tarihi Biyografilerine Göre Çin Kayıtlarında Asya Hunları*. İstanbul: Tarih Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2021.

Kara, Gülnar. *Tarih Kayıtları Ve Han Hanedanı Tarihi Kayıtlarına Göre Çin Kaynaklarında Asya Hunları*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2021.

Karaca, Özkan. "Tarihin İz Dokunduğu Güzerâh: İpek Yolu", *Tarih Araştırmaları Dergisi, İstanbul*. 2022, XLI, 154-173.

Kassia St. Clair. *The Golden Thread: How Fabric Changed History*. New York: Liveright Publishing Corporation, 1923.

Kavak, Mehmet. *Antik Dönem Hint Tıp Anlayışı (Suśruta - Caraka - Vāgbhaṭa Dönemi)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2019.

Klyashtorniy, Sergey Grigoryevich. *Kadim Avrasya'nın Bozkur İmparatorlukları*. Çev. Serkan Acar (1. Bölüm), İstanbul: Selenge yayımları, 2018.

Kuzakçı, Başak. *Soğdlar Ve Türkler İpek Yolumun Tüccarları ve Hâkimleri*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023.

L.N. Gumilev. *Eski Türkler*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2019.

Lokaksema'nın Çincesi zhī lóu jiā chàn 支婁迦讖'dır. Zhi Chen

支讖 olarak da bilinmektedir. TEISER, STEPHEN F.

"Ornamenting the Departed: Notes on the Language of

Chinese Buddhist Ritual Texts." Asia Major, vol. 22, no.

1, 2009, pp. 201-37. JSTOR,

<http://www.jstor.org/stable/41649970>. Accessed 16

Apr. 2024.

Martzloff, Jean-Claude. *A history of Chinese mathematics*. Springer, 2007.

Messer, Ron. "A Structuralist's View of an Indian Creation Myth". *Anthropologica*. 1989, 195-235.

Metevelis, Peter. "The Dog Star and the Multiple Suns motif: an Asian contribution to European mythology". *Asian folklore studies*. 2005.

Michael A. Peters. "The Ancient Silk Road And The Birth Of Merchant Capitalism". *Educational Philosophy And Theory*. 2021, 955-961.

Miksic, John N. *Chinese Cramics On The Maritime Silk Road*. Amsterdam: Amsterdam Universtesi Press, 2022.

Min Yu. *Chinse Jade*. Cambridge University Press, 2011.

Mukherji, Priyadarśī, Priyadarśhī Mukherji. "The Santal and Oraon Cosmogonic Myths and Certain Parallels in China: A Reflection of Socio-Cultural Realities". *Indian Anthropologist*. 2006, 23-44.

Needham, Joseph. *Secience and Civilisation in China*. Cambridge University Press, 2004.

Okay, Bülent. "Çin Kaynaklarına Göre Türk-Çin İlişkilerine Tarihsel Bir Bakış". *Türk Tarih Kurumu Ulusal Sempozyumu*. 2022, 7-568.

- Okay, Bülent. *Çin Kaynaklarına Göre Sui-Tang Hanedanlıkları Döneminde Çin Kültürüne Katkı Sağlayan Orta Asya Kökenli Kişiler*. Ankara: TTK, 2021.
- Okay, Bülent. *Konfüşyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın Evi, 2017.
- Onat Ayşe, Aksoy Sema, Ercilasun Konuralp. *Han Hanedanı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*, Ankara: TTK, 2020.
- Onat, Ayşe. *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*. Ankara: TTK, 2015.
- Onat, Ayşe. *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*, Ankara: TTK, 2007.
- Ögel, Bahaddin. (2022) *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*. Ankara: TTK, 2022.
- Ögel, Bahaddin. (2022), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*. Ankara: TTK, 2022.
- Ögel, Bahaddin. *Türk Mitolojisi I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- Pamuk Öztürk, Nuray. "Tang Hanedanlığı Generallerinden Gao Xianzhi'nın Hayatı ve Askeri Görevleri", İstanbul: *Kesit Yayınları*. 2018.

Pamuk, Nuray. *Çin'in Tang Hanedanlığı Döneminde Türklerin Çinliler Üzerindeki Kültürel Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı (Sinoloji Bilim Dalı), 2012.

Philippe Beaujard. *The Worlds Of The Indian Ocean II, "Chapter 1 Tang Chiana And The Rise Of The Silk Roads"*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Radlof, Wilhelm. *Türklük ve Şamanlık*. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2012.

Rawson, Jessica. *Chinese Jade*. London: British Museum Press, 1995.

Reid, Struan. *Inventions and Trade: The Silk and Spice Routes*. James Lorimer & Company, 1994.

Rene, Grousset. *Bozkır İmparatorlukları Attila, Cengiz, Timur*. Çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Ötüken Yay, 2022.

Rothermund, Herman Kulke Dietmar. *Hindistan Tarihi*. Çev. Müfit Günay, Ankara: İmge Yayın Evi, 2001.

Sayılı, Aydın. *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Astronomi ve Tıp*. Ankara: TTK, 1966.

- Schuffeler John, Yıldız Altın Kübra. "Çin Halk Tıbbının Kökeni", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. 2015, 114-125.
- Sema Gökenc Gülez (2023),Çin'in Tang Dönemi İpek Yolu Yönetim Stratejisinde Geçiş İzni Sistemi: "Guosuo Zhidu (过所制度)", *Orta Çağ Araştırmaları Dergisi*. 6/1, s. 411-426.
- Shen fuwei; zhongxi wenhua jiaoliu shi, shanghai renmin chubanshe, 1988, s.78 (沈福伟; 中西文化交流, 上海人民出版社·1988, 第78页).
- Shi, Yu, Chao Zhang, Xiaodong Li. "Traditional medicine in India." *Journal of Traditional Chinese Medical Sciences*. 8, 2021, 51-60.
- Su Shu Yang. *Çin Kültür Tarihine Giriş*. Çev. Sevilay İsmail, İstanbul: Flant Yayınları, 2023.
- Süslü, Ahmet. "Türklerin Bilim Tarihine Katkıları", *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*. S.1, 2015, 6-16.
- Şahin, Erdoğan. "İpek Yolu: Tarihsel Geçmişi, Kültürü ve Türk Dünyası İçin Önemi". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. XXXIX, 2020, 73-76.

Şahin, Tahir Erdoğan. "İpek Yolu: Tarihsel Geçmişi, Kültürü ve Türk Dünyası İçin Önemi". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. Ankara, 2020, XXXIX, 73-76.

Taşagıl, Ahmet. *Gök-Türkler 1-2-3*. Türk Tarih Kurumu, Ankara: 2018.

TEISER, STEPHEN F. "Ornamenting the Departed: Notes on the Language of Chinese Buddhist Ritual Texts." *Asia Major*, vol. 22, no. 1, 2009, pp. 201-37. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/41649970>. Accessed 16 Apr. 2024.; p.212.

Tezcan, Mehmet. "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve ipek yolu Ticaretine İran Engellemesi". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. Ankara, 2014, II, 96-123.

Thomas, Höllmann O. *İpek Yolu*. Çev. Mehmet Yıldırım, İstanbul: Runik Yayınları, 2023.

Türker, Nurcan. *Han Hanedanlığı Döneminde Hunlarla Yürütülen He Qin Politikası (Akrabalık İle Sağlanan Barış Politikası) ve Sonuçları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatı (Sinoloji) Anabilim Dalı, 2013.

Unat, Yavuz. Pusula. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 33, 2007, 363-364.

- Xiong, V.C. (2008). **"Historical Dictionary of Medieval China II"**, Scarecrow, Press, s. 199.
- Volkan, Acar H. "Geleneksel Moğol Tıbbı ve Türk Tıbbı ile Bağlantıları, Moğol ve Türk Tıbbı". Ankara, *Lokman Hekim Dergisi*, 2017, 6-14.
- Walter, Ruben. *Eski Metinlere Göre Budizm*. Çev. Lütfü Bozkurt, İstanbul: Okyanus Yayınları, 2000.
- Whitfield Susan, Sims Willems Ursula. *The Silk Road: Trade, Travel, War and Faith*. Hong Kong: British Library, Serindia, 2004.
- Witzel, Michael. "Creation myths." *Proceedings of the pre-symposium of RIHN*. 2006.
- Wong, K. Chimin, Wu Lien-teh Wu Lien-teh. *"History of Chinese Medicine. Being a Chronicle of Medical Happenings in China from Ancient Times to the Present Period"*. 1932.
- Xiong, Victor Cunrui. *Emperor Yang of the Sui dynasty: his life, times, and legacy*. SUNY Press, 2006.
- Yang, Jidong. "Transportation, boarding, lodging, and trade along the early Silk Road: a preliminary study of the Xuanquan manuscripts". *Journal of American Oriental Society*. 3, 2015, 421-432.

Yang, Lihui, Deming An. *Handbook of Chinese Mythology*.
USA: Oxford University Press, 2008.

Yıldırım, Kürşat. *Çin Tarihi Tarih Öncesinden 21. Yüzyıla*.
İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.

Yılmaz, Esra. "İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. C.9, S.2, 2017, 672-683.

Yılmaz, Esra. "İpek Yolu'nda İpeğin Yolculuğunun Kısa Tarihi". *Asya Araştırmaları Dergisi*. C.5, S.1, 2021, 95-103.

Yiping, Zhang. *İpek Yolunun Öyküsü*. Çev. Cüneyt Akalın,
İstanbul: Kaynak Yayınları, 2020.

İnternet

<https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-466/ipek-yolu/>,
28.05.2024, 18:00.

<https://nereye.com.tr/ipek-yolunun-ticaret-rotalari-eski-imparatorluklari-birlesimi/ipekyolu-detayli-harita-1/> ,
28.05.2024, 18:00.

<https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/mezar-yazitlari-tang-hanedaninin-sosyal-hareketliliği>, 28.05.2024, 18:00.

<https://tr.academiachina.org/cgi-sys/suspendedpage.cgi>,
28.05.2024, 18:00.

<https://arkeofili.com/filozof-ve-egitmen-konfucyus-kimdi>,
28.05.2024, 18:00.

<https://www.adamsmithworks.org/documents/kwok-ping-tasng-adam-smith-and-sima-qian>, 28.05.2024, 18: 10.

<https://muratulker.com/y/gocebeyim-gocebe-misiniz-biz-anadolu-turklerinin-psikolojisi>, 28.05.2024, 18: 10.

https://www.metmuseum.org/toah/hd/inte/hd_inte.htm,
20.07.2024, 21:10.

<https://www.boundless.com/world-history/textbooks/boundless-world-history-textbook>,
12.06.2024.

<https://www.fotogezgin.com/ipek-yolu-yada-yolu/ipek-yolu-yada-yolu-yesimtasiyolu>, 12.06.2024.

EKLER

EK 1: İpek Yolu ticaret merkezleri

EK 2: İpek Yolu ticaretinde taşınan maddi ve manevi unsurların simgesel haritası

EK 3: İpek Yolu kervanları

EK 4: Dunhuang mağaralarında bulunan duvar resimleri

EK 6: Konfüçyüs tasfiri

EK 7: Tang Hanedanlığı dönemine ait tabak**EK 8: Sima Qian (司马迁)**

Ek 9: Tang Hanedanlığına ait heykel

EK 10: Göçebe toplumlar

EK 11: Tang Hanedanlığı Dönemine ait porselen vazo

**EK 12: İpek Yolu ticaretine istinaden tasarlanan Tang Hanedanlığı
Dönemine ait biblo**

EK 13: İpek Yolu ticaretine dair tüccarların tasvir edildiği biblo.

EK 14: Tang Hanedanlığı Dönemine ait vazo

EK 15: Elephanta Mağaraları, Trimurti Tasviri

EK 16: Tanrı Vişnu

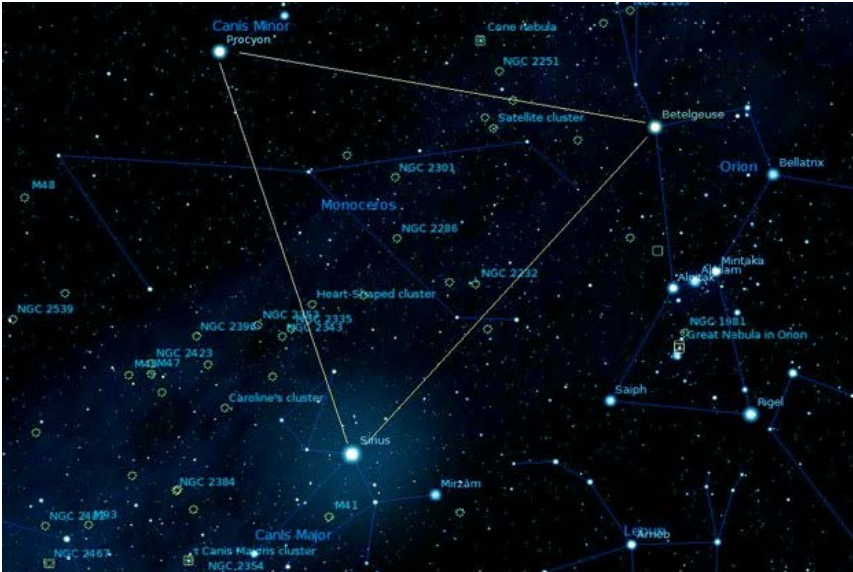

EK 17: Tanrı Brahma tasviri

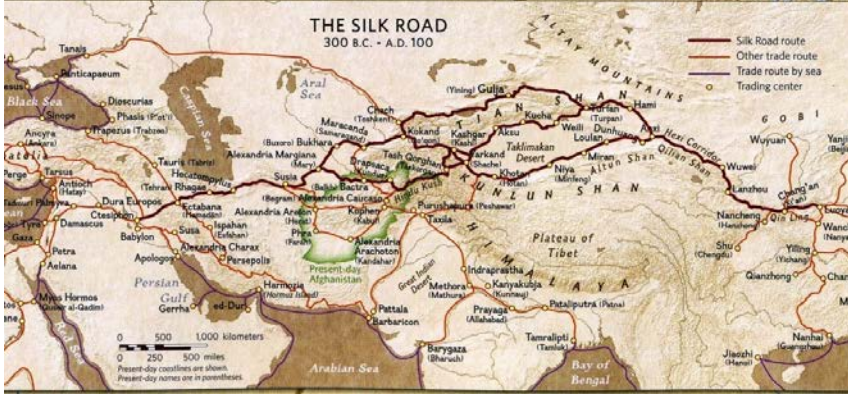
EK 18: İpek Yolu, ticaret kervanları

EK 19: Tamsili astronomi hesaplamaları

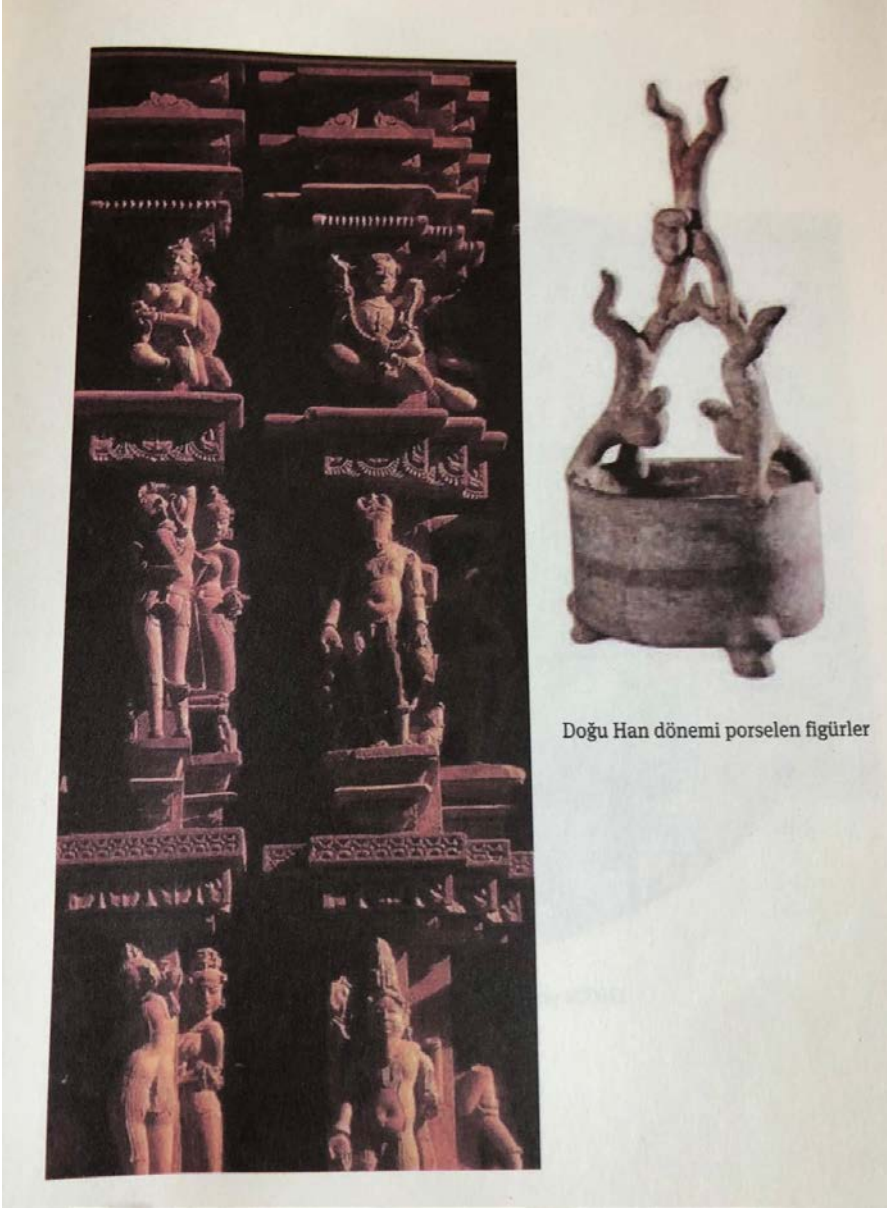
EK 20: İpek Yolu Haritası

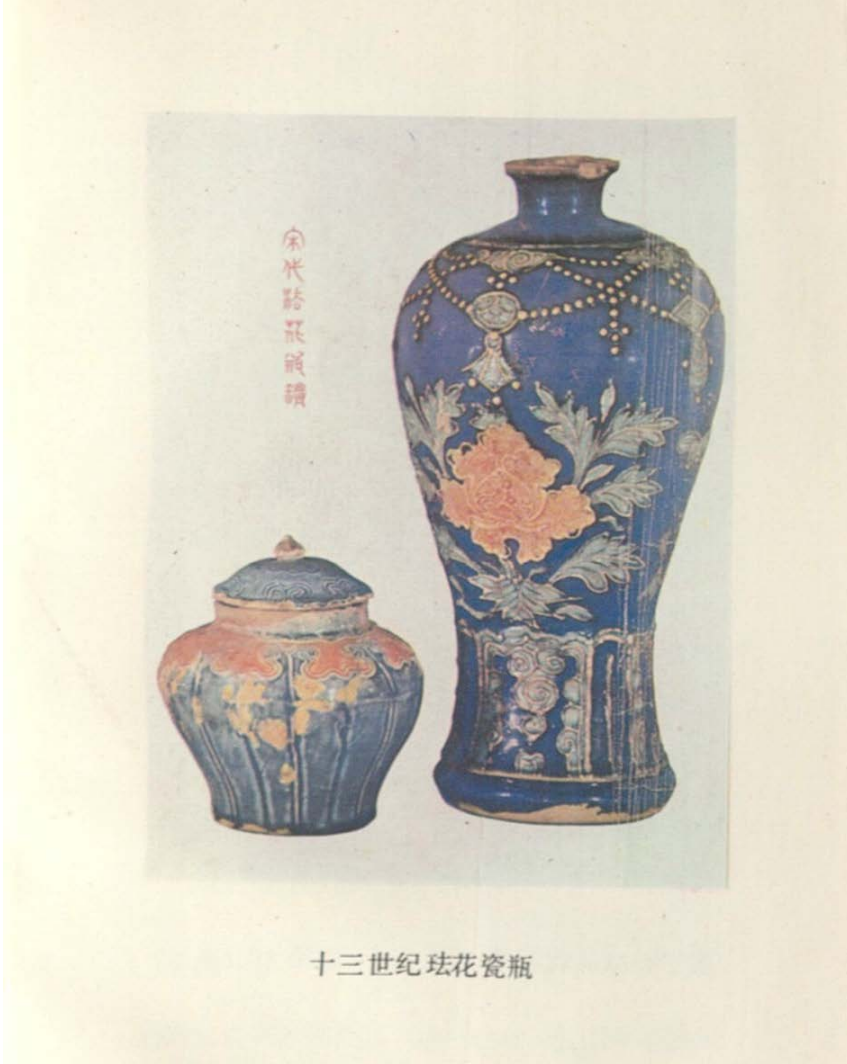
EK 21: Dunhuang mağaralarında bulunan duvar resimleri

EK 22: Han Hanedanlığı dönemine ait porselen figürleri

Doğu Han dönemi porselen figürler

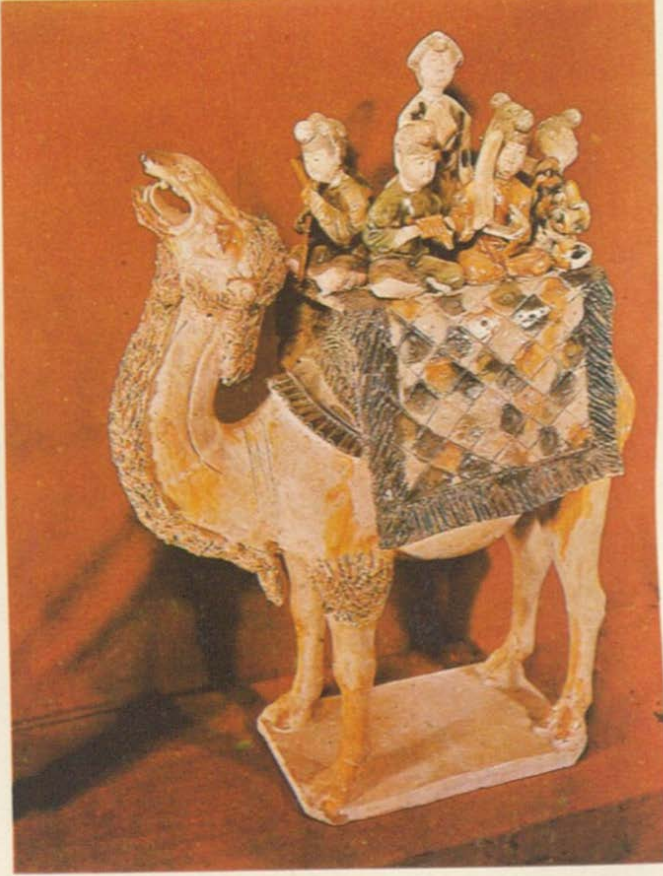
EK 23: 13. yüzyıl, Çin porseleninin geliştirilmiş hali

EK 24: Sui Hanedanlığına ait boncuk ve deve desenli brokar kumaş parçası

隋“胡王”联珠牵驼纹锦（哈拉和卓阿斯塔那13号墓出土）

**EK 25: Tang Hanedanlığı'na ait müzisyenleri taşıyan deve heykeli,
biblo**

唐三彩 骆驼载乐俑 (西安出土, 驼高 48.5厘米)

EK 26: Tang Hanedanlığı dönemine ait kahverengi ve yeşil renkli porselen kavanoz

唐铜官窑褐绿彩瓷罐（扬州出土，通高29.8厘米）

KÜLTÜRLERİN KAVŞAĞINDA İPEK YOLU

Çin, Türkistan ve Hindistan

Bu kitabı okurken kendinizi; Hunların ve Göktürklerin yüzyıllarca hâkim olduğu Türkistan bozkırlarında geçen “Tarihi İpek Yolu”nda, ticaret kervanlarının ayak izlerinde bulacaksınız

Hindistan araştırmalarında uzmnz Doç. Dr. Şengül Demirel ile öğrencisi Kübra Nur Ender tarafından hazırlanan bu kitabın sayfalarında, kültürlerin aydınlatıldığı yolda tarihin derinliklerine, yolculuk yapacaksınız.

Bu gezide siz değerli okurlara; Türkistan Türk tarihi ve Çin konularında da değerli çalışmaları olan Doçent Dr. Şengül Demirel, rehberlik edecektir.

Türk, Çin ve Hint kültürleri arasında köprü görevi gören tarihi İpek Yolu’nda gezerken, esen Türk kültürü rüzgârında, Budist ilahiler duyacaksınız. Çöl kumlarından sakınmak için ipeğin yumuşak dokusuna sarılıp, zorlu geçitler arasından kendinize yol bulacaksınız. Asya kültürünün, adım adım Batı kültürü içine işlediğini keyifle ve gururla okuyacaksınız.

yaz
yayınları

YAZ Yayınları

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3

İscehisar / AFYONKARAHİSAR

Tel : (0 531) 880 92 99

yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com

ISBN: 978-625-6171-26-8

9

786256

171268